

UMBERTO ECO

HOGYAN ÍRJUNK SZAKDOLGOZATOT?

KAIROSZ KIADÓ

Kötetünk az alábbi kiadás alapján készült:

Umberto Eco: *COME SI FA UNA TESIDILAUREA Le materie umanistiche*
XI edizione „Tascabili Bompiani” febbraio 1987

Fordította:

KLUKON BEATRIX

A szöveget az eredetivel egybevetette: *PINTÉR JUDIT*

ISBN 139137 537

© 1977 Gruppo Editoriale Fabbri, Bompiani, Sonzogno, Etas SpA Via Mecenate 91-Milano

© Klukon Beatrix, 1996. Hungarian translation

A kiadásért felel: Kairosz Kiadó ügyvezetője Nyomta és kötötte: Széchenyi Nyomda Kft., Győr

Felelős nyomdavezető: Nemere Zsolt

TARTALOM

BEVEZETÉS

I. MI A SZAKDOLGOZAT, ÉS MIRE VALÓ?

- I.1. Miért kell szakdolgozatot írni, és mi is az?
- I.2. Kinek szól ez a könyv?
- I.3. Mire használható a szakdolgozat a diploma megszerzése után?
- I.4. Négy nyilvánvaló szabály

II. A TÉMAVÁLASZTÁS

- II.1. Monografikus vagy körképszerű szakdolgozat?
- II.2. Történeti szakdolgozat vagy elméleti szakdolgozat?
- II.3. Régi vagy modern témák?
- II.4. Mennyi időt igényel a szakdolgozatírás?
- II.5. Fontos-e az idegen nyelvek ismerete?
- II.6. „Tudományos” vagy politikai szakdolgozat?
 - II.6.1. Mi a tudományosság?
 - II.6.2. Történelmi-elméleti témák vagy „meleg” tapasztalatok?
 - II.6.3. Hogyan változtassunk egy aktuális témát tudományos témává?
- II.7. Hogyan kerüljük el, hogy a témavezető kihasználjon bennünket?

III. AZ ANYAG FELKUTATÁSA

- III. 1. A források fellelhetősége
 - III.1.1. Melyek a tudományos munka forrásai?
 - III. 1.2. Elsődleges és másodlagos források
- III.2. Az irodalomjegyzék felkutatása
 - III.2.1. Hogyan használjuk a könyvtárat?
 - III.2.2. Hogyan készítsünk bibliográfiát: a cédulázás
 - III.2.3. A bibliográfiai adat
 - III.2.4. Az alessandriai könyvtár: egy kísérlet
 - III.2.5. De kell-e könyveket olvasni? És milyen sorrendben?

IV. MUNKATERV ÉS JEGYZÉKEK KÉSZÍTÉSE

- IV. 1. A tartalomjegyzék mint munkahipotézis
- IV.2. Jegyzékek és jegyzetek
 - IV.2.1. A jegyzékek különböző fajtái és rendeltetésük
 - IV.2.2. Az elsődleges források jegyzékbe vétele
 - IV.2.3. Az olvasmányjegyzék
 - IV.2.4. A tudományos alázat

V. A MEGFOGALMAZÁS

- V.1. Kihez szólunk?
- V.2. Hogyan szólunk?
- V.3. Az idézetek
 - V.3.1. Mikor és hogyan idézzünk: *tíz* szabály
 - V.3.2. Idézet, parafrázis és plágium
- V.4. A lábjegyzetek
 - V.4.1. Mire valók a jegyzetek?
 - V.4.2. Az idézet-jegyzet rendszer
 - V.4.3. A szerző-évszám rendszer
- V.5. Figyelmeztetések, csapdák, szokások

V.6. A tudományos önértzet

VI. A VÉGSŐ SZÖVEG MEGSZERKESZTÉSE

VI. 1. Grafikai követelmények

VI.1.1. Margók és sorközök

VI. 1.2. Aláhúzások és nagybetűk

VI. 1.3. Alfejezetek

VI. 1.4. Idézőjelek és más írásjelek

VI.1.5. Diakritikus jelek és betűátírások

VI.1.6. Központozás, hangsúlyok, rövidítések

VI.1.7. Néhány további tanács

VI.2. A mű végén álló bibliográfia

VI.3. A függelék

VI.4. A tartalomjegyzék

VII. ÖSSZEGZÉS

BEVEZETÉS

1. Az egyetem valamikor elit intézmény volt. Csak diplomás szülők gyermekei látogatták. Egy-egy kivételtől eltekintve, aki tanult, minden idejével maga rendelkezett. Az egyetemet arra találták ki, hogy nyugodtan végezzék, kis időt tanulásra, kicsit pedig „egészséges”, egyetemi szórakozásokra, avagy képviseleti szervezetekben való tevékenységre fordítva.

Az órákon lenyűgöző előadások hangzottak el, azután az érdeklődőbb diákok – tíz, legfeljebb tizenöt főből álló szemináriumi csoportokban – félrevonultak a professzorokkal és a tanársegédekkel.

Még ma is sok olyan amerikai egyetem van, ahol egy évfolyam létszáma sohasem haladja meg a tíz-tizenöt főt (akik persze bőkezűen fizetnek és jogukban áll bármikor „használni” az oktatót, ha eszmecegerét kívánnak folytatni vele). Az olyan egyetemeken, mint az oxfordi, van egy tanár, az úgynevezett *tutor*, aki egy kis csoport (előfordulhat, hogy évente mindössze egy-két diák) kutatási témájával foglalkozik, és napról napra követi a munkájukat.

Ha a helyzet Olaszországban¹ is ilyen volna, nem lenne szükség e könyv megírására, bár néhány tanácsát bizonyára a fent megrajzolt „ideális” diák is megszívlelné.

A mai olasz egyetem azonban *tömegegyetem*. A diákok különböző társadalmi osztályokból és középiskolákból érkeznek, olykor filozófiára vagy klasszika-filológiára iratkoznak be műszaki középiskola után, ahol soha nem tanultak görögül, s talán még latinul sem. És igaz ugyan, hogy sok olyan tevékenység van, amihez nem kell a latin, ám azok számára, akik filozófiát vagy irodalmat tanulnak, elengedhetetlen.

Egyes szakokra több ezer hallgató jár. A professzor jó, ha harmincat ismer közülük valamennyire, azokat, akik gyakrabban járnak az órájára, s munkatársai (ösztöndíjasok, szerződésesek, gyakorlatvezetők) segítségével talán még további százat sikerül közülük valamiféle munkára bírnia. Ezek közül sokan jómódúak, művelt családban, élénk kulturális közegben nőttek fel, megengedhetik maguknak, hogy tanulmányutakra, művészeti és színházi fesztiválokra és külföldre járjanak. De ott vannak a *többiek*. Azok, akik esetleg dolgoznak és napjaikat olyan tízezer lakosú városkák anyakönyvi hivatalaiban töltik, amelyekben legfeljebb kis papír- és könyvkereskedések találhatóak. Azok, akik az egyetemen csalódván a politikai tevékenységet választották, s másfajta képzésben részesülnek, de előbb-utóbb engedniük kell a szakdolgozatírás kényszerének, azok a nagyon szegény hallgatók, akik úgy választják ki a vizsgákat, hogy közben a kötelező olvasmányok árát számolgatják, s azt mondják „ez tizenkétezer lírás vizsga”, két kiegészítő tantárgy közül pedig azt választják, amelyik olcsóbb. Azok, akik néha elmennek az órákra, alig találnak helyet a zsúfolt teremben, óra végén beszélni szeretnének a tanárral, de legalább harmincan állnak előttük, nekik meg az állomásra kell sietniük, mert nem tudják kifizetni a szállodát. Azok, akiknek soha senki nem mondta meg, hogyan és melyik könyvtárban keressék a könyveket, akik sokszor nem tudják, hogy városuk könyvtárában is megtalálhatnának bizonyos könyveket, vagy nem tudják, hogyan kell kölcsönzőjegyet kérni.

Ebben a könyvben főleg nekik szeretnék hasznos tanácsokat adni. Valamint egyetemre készülő középiskolásoknak, akik meg akarják érteni a szakdolgozatírás alkímiáját.

Könyvünk legalább két dolgot szeretne sugallni valamennyiüknek:

¹ Eco könyve természetesen olasz diákok számára íródott, tanácsai és megállapításai azonban szinte kivétel nélkül érvényesek Magyarországon is. Ezért feleslegesnek éreztük a kényszerű „magyarítást”, inkább az olvasóra bízuk a mérlegelést, hiszen Eco is gyakran így tesz. A hivatkozások olasz címeit azért lefordítottuk, bár Eco ezt sem teszi meg a számára idegen nyelvű címekkel, elvégre szerinte a szakdolgozat írásának amúgy is feltétele az idegen (sőt ismeretlen) nyelvű bibliográfiákban való tájékozódó képesség megszerzése. (*A szerk.*)

– Akkor is lehet *szín vonalas* szakdolgozatot írni, ha az ember régebbi vagy újabb keletű hátrányok miatt nehéz helyzetben van;

– A szakdolgozatírást felhasználhatjuk arra (még ha egyetemi tanulmányaink többi része kiábrándulást vagy frusztrációt okozott is), hogy újra felfedezzük a tanulás pozitív, előre mutató értékét, s ne ismeretek felhalmozásának tekintsük, hanem a tapasztalatok kritikus feldolgozásának, egy (a jövőben is hasznos) képesség megszerzésének, amely lehetővé teszi a problémák felismerését, módszeres megoldását és a kommunikáció elfogadott szabályainak megfelelő kifejtését.

2. Mindezek után szeretném tisztázni, hogy ez a könyv nem azt kívánja elmagyarázni, „hogyan kell tudományos kutatást végezni”, s nem is a tanulás értékéről szóló elméleti-kritikai eszmefuttatásnak készült. Csupán észrevételeket közöl arra vonatkozóan, hogyan juthatunk el a vizsgabizottságig egy törvény által előírt, meghatározott számú gépelt oldalt tartalmazó fizikai objektummal, amelynek feltételezhetően van némi köze ahhoz a tudományághoz, amelyből diplomát kapunk, s amely nem taszítja bírálónkat a fájdalmas elképedés állapotába.

Szeretném tisztázni, hogy ez a könyv nem fogja megmondani, mit kell beleírni a szakdolgozatba. Az a maguk dolga marad. A könyv azt fogja elmondani 1. mit értünk szakdolgozaton, 2. hogyan válasszunk témát, s hogy osszuk be az időt,

3. hogyan végezzünk bibliográfiai kutatást, 4. hogy rendszerezzük a megtalált anyagot, 5. milyen legyen a dolgozat formája. És fatális módon, épp az utóbbi lesz a legfontosabb, noha az tűnik legkevésbé annak: mégpedig azért, mert ez az egyetlen téma, amelyhez meglehetősen pontos szabályok állnak rendelkezésünkre.

3. Ebben a könyvben a humán szakokon készítendő szakdolgozatokról szólunk. Mivel az *irodalom és a filozófia* terén vannak tapasztalataim, természetes, hogy a példák legnagyobb része az irodalom és a filozófia szakon tanulmányozott témákra vonatkozik. A könyvben javasolt irányelvek azonban – a lehetőségeken belül – általában minden *társadalomtudományi, tanári és jogi* karon írandó szakdolgozatra érvényesek. Ha a szakdolgozat történeti vagy általános elméleti, nem pedig kísérleti és alkalmazott témát tárgyal, a modellnek az építés-, a közgazdasági, a kereskedelmi és néhány természettudományi karon is működnie kell. De ne bízzanak túlságosan meg benne.

4. Épp a könyv nyomdai munkálatai közben folyik a vita az egyetemi reformról, és a két- vagy háromszintű diplomát emlegetik.

Felmerülhet a kérdés, a reform gyökeresen megváltoztatja-e majd a szakdolgozat fogalmát.

Nos, ha bevezetik a több fokozatú diplomát, és ha mi is a külföldi országok nagy részében alkalmazott modellt fogjuk követni, akkor az első fejezetben (1.1.) leírt helyzet alakul ki. Azaz lesznek Képesítő (vagyis első szintű) és Doktori (vagyis második szintű) szakdolgozatok.

A könyvünkben leírt szabályok mindkettőre érvényesek, a kétfajta dolgozat közötti különbségeket jelezzük.

Úgy véljük tehát, hogy amit a következő oldalakon elmondunk, az reform esetén is érvényes lesz, különösen ha annak bevezetését hosszú átmeneti időszak előzi meg.

5. Cesare Segre elolvasta a kéziratot, és adott néhány tanácsot. Sokat felhasználtam közülük, több esetben azonban ragaszkodtam a saját álláspontomhoz, ezért ő nem felelős a végeredményért. Természetesen mindent szívből köszönök neki.

6. Egy utolsó figyelmeztetés. Az itt következő értekezés nyilvánvalóan egyaránt vonatkozik hím- és nőnemű hallgatókra, valamint tanárookra és tanárnőkre. Mivel az olasz nyelvben nincsenek olyan semleges kifejezések, amelyek mindkét nemre egyaránt használhatóak (az amerikaiak egyre inkább a „*person*” szót alkalmazzák, de nevetséges volna

„tanuló személy”ről vagy „jelölt személy”-ről írni), mindig a *hallgató, jelölt, tanár és előadó* szavak hímnemű alakjait használom. Ezek a nyelvtani formák azonban nem jelentenek nemi megkülönböztetést.²

I. MI A SZAKDOLGOZAT, ÉS MIRE VALÓ?

I. 1. MIÉRT KELL SZAKDOLGOZATOT ÍRNI, ÉS MI IS AZ?

A szakdolgozat géppel írt szöveg, hossza általában száztól négyszáz oldalig terjed, s a diák azon tudományágat érintő valamely kérdést tárgyal benne, amelyből diplomát kíván szerezni. Az olasz törvények értelmében a szakdolgozat nélkülözhetetlen a diploma elnyeréséhez. A hallgató, miután összes vizsgáját letette, bemutatja szakdolgozatát a vizsgabizottságnak, amely meghallgatja a referens (vagyis a szakdolgozat elkészítését irányító tanár) és a korreferens (vagy korreferensek) véleményét, akik néhány ellenvetéssel is szembesítik a jelöltet. Vita keletkezik, amelyben a bizottság többi tagja is részt vesz. A referensek szavaiból, amelyek szavatolják a dolgozat minőségét (vagy rávilágítanak hibáira), véleményezik, valamint annak alapján, hogy a jelölt hogyan tudta megvédeni írásban kifejtett véleményét, megszületik a bizottság ítélete. A vizsgák érdemjegyeinek átlagát is figyelembe véve, a bizottság megállapítja a szakdolgozat osztályzatát, amely hatvanhattól száztíz pontig terjedhet, érdemesíthetik külön dicséretre és megjelenésre méltónak. Legalábbis ezt a szabályt követik csaknem valamennyi humán karon.

Leírtuk már a dolgozat „külső” jellemzőit és a hozzá kapcsolódó ceremóniát, de természetéről még nem sokat mondtunk. Mindenekelőtt arról, vajon az olasz egyetemeken miért a diploma előfeltétele a szakdolgozat? Hisz a külföldi egyetemeken többségén ez nem így van. Néhol a diplomának különböző szintjei vannak, amelyeket szakdolgozat nélkül is el lehet érni. Más országokban van egy nagyjából a mi diplománknak megfelelő első szint, amely azonban nem jogosít fel a „doktori” címre, s amelyet vagy vizsgákkal, vagy egy szerényebb dolgozat megírásával lehet elérni. Vannak egyetemek, ahol a különböző szintű doktori fokozatok különböző nehézségű dolgozatokat igényelnek... Általában azonban a dolgozat egy bizonyos magasabb diploma, a „*doktorátus*” megszerzésének előfeltétele, s csak azok írják meg, akik tudományos kutatókká akarnak válni, specializálódni. A doktori címnek különböző elnevezései vannak, mi azonban mostantól kezdve a nemzetközileg általánosan elfogadott PhD rövidítéssel jelöljük (jelentése *Philosophy Doctor*, vagyis filozófiai tudományok doktora, de a szociológustól a görög nyelv professzoráig mindenki használhatja, aki humán tárgyban szerzett doktori címet; a nem humán szakterületeken más rövidítéseket használnak, pl. az MD-t, *Medicine Doctor* az orvostudományok doktora).

A PhD mellett azonban van egy olyan doktorátus, amely nagyon hasonlít a mi diplománkhoz, és amelyet ezentúl a Képesítő szóval jelölünk.

A különböző Képesítő diplomák egy szakma gyakorlására jogosítanak fel, a PhD ezzel szemben akadémiai tevékenységre. Ez azt jelenti, hogy akinek PhD-je van, az csaknem mindig az egyetemi pályát választja.

Az ilyen jellegű egyetemeken a szakdolgozat mindig a PhD cím megszerzésére irányul, tehát doktori disszertáció, háttérben pedig *eredeti* kutatómunka áll, amely azt bizonyítja, hogy a jelölt olyan tudós, aki képes önálló eredményeket elérni a választott tudományágban. Tény azonban, hogy az ilyen szakdolgozatot nem huszonkét évesen írják, hanem előrehaladottabb korban, sőt néha negyven- vagy ötvenévesen (bár nyilvánvalóan vannak nagyon fiatal PhD-k is). Miért vesz ez annyi időt igénybe? Mert valóban *eredeti* kutatásról

² Megkérdezhetik, hogy miért nem használtam ugyanezeknek a szavaknak a nőnemű alakjait. Azért, mert munkámat személyes emlékekre és tapasztalatokra alapoztam, s így könnyebben tudtam azonosulni magammal.

van szó, vagyis pontosan kell tudni, hogy mit mondtak ugyanarról a témáról más tudósok, de legfőképpen „fel kell fedezni” valamit, amit más még nem mondott. Amikor „felfedezésről” beszélünk, különösen humán szakterületeken, nem olyan sorsdöntő dolgokra gondolunk, mint a maghasadás, a relativitáselmélet vagy egy rák elleni gyógyszer. A felfedezések ennél szerényebbek is lehetnek, „tudományos” eredménynek tekinthető egy ókori szöveg új olvasatának és értelmezésének kidolgozása, egy olyan kézirat felfedezése, amely új megvilágításba helyezi egy szerző életrajzát, korábbi tanulmányok újraolvasása és újrarendszerezése, ami a más szövegekben elszórtan előforduló gondolatok továbbfejlesztését és újrarendszerezését eredményezi. Mindenesetre a kutatónak olyan munkát kell végeznie, amit elméletileg a téma többi szakértője sem hagyhat figyelmen kívül, mert valami merőben újat tartalmaz (vö. II.6.I.).

Ilyen az olasz módra készült szakdolgozat is? Nem feltétlenül. Mivel általában huszonkét-huszonnégy éves korban írják, amikor még egyetemi vizsgákat is kell tenni, a szakdolgozattól nem várhatjuk el egy hosszú, átgondolt munka eredményeit, nem lehet a tökéletes érettség próbája. Előfordulhat, hogy kivételesen tehetséges hallgatók tollából születnek valódi PhD dolgozatok, legtöbbször viszont nem érik el ezt a színvonalat. És az egyetem sem követeli meg mindenáron. Lehet jó szakdolgozat az is, amely nem kutatómunka eredménye, hanem *kompiláció*.

Egy összeollózott szakdolgozattal a hallgató egyszerűen azt bizonyítja, hogy kritikus szemmel tanulmányozta a létező szakirodalom túlnyomó részét (vagyis a témáról megjelent írásokat), képes volt arra, hogy ezeket világosan összefoglalja, megpróbált kapcsolatot teremteni a különböző nézőpontok között, s ezáltal értelmes, átfogó képet vázolt föl, amely fontos információkkal szolgálhat olyan szakemberek számára is, akik az adott kérdéssel még soha nem foglalkoztak elmélyülten.

Ez hát az első útmutatás: *a szakdolgozat lehet kompiláció vagy kutatás eredménye; „Képesítő” vagy „PhD” dolgozat.*

A kutatáson alapuló szakdolgozat elkészítése mindig hosszabb, fáradtságosabb, munkaigényesebb. A kompilált szakdolgozat elkészítése is lehet hosszasan és fáradalmas (vannak olyan kompilációk, amelyek több év alatt készültek el), de általában rövidebb ideig tart és kisebb kockázattal jár.

Azt sem állítja senki, hogy aki kompilált szakdolgozatot ír, elzárja maga előtt a kutatás útját. A kompiláció bizonyíthatja a fiatal kutató komolyságát is, aki mielőtt ténylegesen hozzáfogna a kutatáshoz, bizonyos dolgokat hiteles adatok gyűjtésével kíván tisztázni.

Ezzel ellentétben vannak olyan szakdolgozatok, amelyek azt a látszatot keltik, mintha kutatáson alapulnának, valójában azonban kapkodva készültek, gyenge írások, bosszantják az olvasót és egyáltalán nem válnak készítőjük dicsőségére.

A kompilált és a kutatáson alapuló szakdolgozat közötti választás tehát a jelölt érettségén és munkaképességén múlik. Sajnálatos módon, a dolog gyakran anyagi tényezőtől is függ, mert kétségtelen, hogy egy dolgozó diáknak kevesebb ideje, energiája és sokszor kevesebb pénze van arra, hogy hosszasan kutatásokat folytasson (amelyek általában ritka és drága könyvek megvételét, külföldi központok vagy könyvtárak látogatását stb. igénylik).

Sajnos ebben a könyvben nem tudunk anyagi vonatkozású tanácsokkal szolgálni. A kutatás nemrég még az egész világon a gazdag diákok kiváltsága volt. Azt sem lehet mondani, hogy az utazási és egyéb ösztöndíjak, a külföldi egyetemi tanulmányokra fordított pénzüsszegek mindenki számára megoldhatnák a kérdést. Az ideális egy olyan igazságosabb társadalom volna, amelyben az állam munkaként díjazná a tanulást, amelyben anyagilag is jutalmaznák azt, akinek igazi elhivatottsága van a tanuláshoz, és amelyben nem feltétlenül lenne szükséges egy „papírdarab” ahhoz, hogy az ember állást találjon, előbbre jusson, vagy másokat

megelőzzön a versenyben.

Az olasz egyetem és a társadalom, amelyet tükröz, egyelőre olyan, amilyen. Nem tehetünk mást, mint hogy azt kívánjuk, minden társadalmi osztály diákjai látogathassák anélkül, hogy megterhelő áldozatokat kellene hozniuk, valamint hogy megpróbáljuk kifejtetni, hányféle módon lehet *színvonalas* szakdolgozatot írni, számításba véve a rendelkezésre álló energiát és időt, valamint az illető tehetségét.

1.2. KINEK SZÓL EZ A KÖNYV?

A dolgok jelenlegi állásánál azt kell gondolnunk, sok diák van, aki kénytelen szakdolgozatot írni, hogy minél gyorsabban megszerezze a diplomát, vagyis megtegye azt az ugrást, amiért az egyetemre beiratkozott. Néhányan közülük akár negyvenévesek is lehetnek, ők tehát ahhoz várnak majd útmutatást tőlünk, hogyan kell *egy hónap alatt* úgy megírni a szakdolgozatot, hogy kapjanak valamilyen osztályzatot, és végre elhagyhassák az egyetemet. Ám határozottan kijelenthetjük, hogy ez a könyv *nem nekik szól*. Ha ilyen igényeik vannak, ha olyan paradox jogrendszer áldozatai, amely előírja, hogy súlyos anyagi gondjaik megoldásához le kell doktorálniuk, jobb, ha a következő két dolog közül választanak: 1. befektetnek egy ésszerű összeget, és mással íratják meg a szakdolgozatukat; 2. lemásolnak egy néhány évvel korábban, más egyetemen benyújtott szakdolgozatot. (Nem célszerű egy nyomtatásban már megjelent művet lemásolni, még akkor sem, ha idegen nyelven íródott, mert ha a tanár egy kicsit is tájékozott, tudhat a létezéséről; ám egy Cataniában készült szakdolgozat lemásolása Milánóban már kitűnő lehetőséget kínál a dolog megúsására. Természetesen meg kell bizonyosodnunk arról, hogy a szakdolgozat bírálója nem tanított Cataniában, mielőtt Milánóba került. A szakdolgozat másolás tehát alapos kutatómunkát igényel.)

Nyilvánvaló, hogy az imént adott két tanács *illegális*. Olyan, mintha azt mondanánk, „ha sebesülten beállítasz az elsősegélyhelyre, és az orvos nem akar megvizsgálni, szegezz egy kést a torkának”. Mindkét esetben kétségbeesett reakcióról van szó. Azért adtunk ilyen paradox tanácsot, hogy megerősítsük a tényt, miszerint ez a könyv nem kívánja megoldani a fennálló társadalmi szerkezet és jogrendszer súlyos problémáit.

Azoknak íródott tehát, akiknek (bár nem milliomosok és nincs tíz évük, hogy miután körbeutazzák a világot, megszerezzék a diplomát) ésszerű lehetőségük van arra, hogy a nap néhány óráját a tanuláshoz szenteljék, és akiknek a szakdolgozat, amelyre a diploma megszerzése után is szükségük lehet, némi intellektuális élvezetet is okoz. Akik miután felmérték vállalkozásuk (mégoly szerény) határait, *komoly* munkát akarnak végezni. A viaszfigurák gyűjtését is lehet komolyan csinálni, elég, ha tisztázzuk a gyűjtemény tárgyát, a katalógizálás kritériumait, és a gyűjtemény időbeli határait. Ha úgy döntünk, hogy nem megyünk vissza 1960-nál korábbra, nagyon jó, mivel 1960-tól máig a figurák mind fellelhetők. Mindig lesz persze különbség gyűjteményünk és a Louvre között, de egy komoly gyűjtemény az 1960 és 1970 közötti focistafigurákból többet ér egy komolytalan múzeumnál. Ez a szabály a szakdolgozatra is érvényes.

1.3. MIRE HASZNÁLHATÓ A SZAKDOLGOZAT A DIPLOMA MEGSZERZÉSE UTÁN?

Legalább két olyan eset van, amikor a szakdolgozat megírása közben szerzett tapasztalatainkat a diploma megszerzése után is kamatoztatni tudjuk. Az első az, hogy a szakdolgozat olyan nagyobb horderejű kutatás kezdetét jelenti, amelyet a következő években folytatunk, természetesen, ha van hozzá kedvünk és lehetőségünk. A másik pedig az, hogy

akár egy helyi utazási iroda vezetőjeként is segíthet valakinek a munkájában, ha szakdolgozatot írt *A „Fermo a Lucia”-től a „Jegyesekig” címmel.*

A szakdolgozat-készítés ugyanis azt jelenti, hogy 1. pontosan meg kell határozni a témát; 2. anyagot kell gyűjteni hozzá; 3. az anyagot rendszerezni kell; 4. újra tanulmányozni kell a témát közvetlen forrásokból, az összegyűjtött anyagok fényében; 5. formába kell önteni az addigi észrevételeket; 6. úgy kell fogalmazni, hogy aki olvassa, megértse, mit akartunk mondani, és ha szükséges, megtalálja ugyanazokat a dokumentumokat, hogy ő is foglalkozhassék a témával.

Szakdolgozatot írni tehát annyit jelent, hogy az ember megtanulja, hogyan kell rendet tenni saját gondolatai között, s rendszerezni az adatokat: tapasztalatot szerez a módszeres **20**

munkáról, vagyis létrehoz egy „tárgyat”, amely lényegét tekintve másoknak is a javára szolgál. *Nem is a téma fontos tehát, hanem a magáról a munkáról szerzett tapasztalat.* Aki pontos adatokat tudott gyűjteni Manzoni regényének két szövegváltozatáról, az módszeresen össze tudja gyűjteni az utazási iroda számára fontos adatokat is. E könyv írójának már tíz különböző témájú könyve jelent meg, de az utolsó kilencet csak azért sikerült elkészítenie, mert gyümölcsöztette az első tapasztalatait, amely szakdolgozatának átdolgozott változata volt. Az első mű nélkül nem tudtam volna megírni a többi, amelyekben még mindig érezhető az első készítésének valamennyi erénye és hibája. Idővel ugyan az ember egyre ügyesebbé válik, hisz egyre több dolgot megismer, de az, hogy hogyan kezeli a már ismert dolgokat, később is attól függ, hogy kezdetben hogyan vette birtokba az akkor még ismeretlen dolgokat.

A szakdolgozatírás végső soron olyan, mint egy memóriapróba. Az embernek akkor jó a memóriája idős korában, ha nagyon fiatalon edzésben tartotta. Mindegy, hogy a gyakorlás során elsőosztályú foci csapatokat, Carducci költeményeit vagy a római császárok névsorát magolta-e be, Augustustól Romulus Augustulusig. Persze mivel az emlékezőtehetség edzéséről van szó, jobb, ha az ember olyan dolgokat tanul meg, amelyek érdeklik, vagy amelyekre szüksége van. Néha azonban a haszontalan dolgok megtanulása is jó gyakorlat. Jobb tehát olyan témáról szakdolgozatot írni, amely tetszik is, de a munkamódszerhez és a megszerzett tapasztalathoz képest a téma mellékes.

Részben azért, mert nincs az az ostoba téma, amelyen ne lehetne jól dolgozni. A jó munka eredményeként az ember egy látszólag távoli, periférikus témával kapcsolatban is hasznos következtetésekre juthat. Marx nem politikai gazdaságtanból írt szakdolgozatot, hanem két görög filozófusról, Epi-kuroszi és Demokritoszi. És ez nem „üzemi baleset” volt, Marx talán éppen azért tudta olyan teoretikus erővel végiggondolni a történelmi és közgazdasági kérdéseket, mert a görög filozófusokon tanult meg gondolkodni. Látván sok diákot, akik egy rendkívül igényes, Marxról szóló szakdolgozattal indulnak, majd egy nagy tőkés vállalat személyzeti osztályán végzik, újra meg kell vizsgálni a szakdolgozat hasznosságával, aktualitásával és a témák igényességével kapcsolatos fogalmakat.

1.4. NÉGY NYILVÁNVALÓ SZABÁLY

Előfordul, hogy a jelölt olyan témáról ír szakdolgozatot, amire a tanár biztatta. Ez elkerülendő.

Természetesen nem azokra az esetekre gondolunk, amikor a jelölt tanácsot kér a tanártól. Inkább azokra az esetekre utalunk, amikor a tanár a hibás (1. II.7. „Hogyan kerüljük el, hogy a témavezető kihasználjon bennünket?”), vagy azokra, amikor a jelölt a hibás, mivel semmi nem érdekli, ezért hajlandó bármit rosszul megcsinálni, csak hogy hamar túl legyen a dolgon.

Itt azonban azokkal az esetekkel foglalkozunk, amikor feltételezhető, hogy a jelölt érdeklődik valami iránt, a tanár pedig kész arra, hogy erre tekintettel legyen.

Ilyen esetekben a témaválasztásnak négy szabálya van:

1. *A téma feleljen meg a jelölt érdeklődési körének* (kapcsolódjék addigi vizsgáihoz, olvasmányaihoz, politikai, kulturális vagy vallási nézeteihez);
2. *A felhasználandó források legyenek hozzáférhetőek*, vagyis ne okozzanak anyagi gondot a jelöltnek;
3. *A felhasználandó források legyenek kezelhetőek*, vagyis feleljenek meg a jelölt kulturális szintjének;
4. *A kutatási módszer feleljen meg a jelölt felkészültségének.*

E négy szabály talán banálisnak, és egyetlen mondatban összefoglalhatóan látszik: „aki szakdolgozatot akar írni, olyat írjon, amilyenre képes”. Nos, pontosan ez az igazság, és éppen azért vannak oly tragikus módon félresikerült szakdolgozatok, mert az elején nem tudják ilyen egyértelműen megfogalmazni a kérdést.³

A következő fejezetekben megpróbálunk néhány tanácsot adni ahhoz, hogyan feleljen meg a szakdolgozat az illető tudásának és lehetőségeinek.

II. A TÉMAVÁLASZTÁS

II.1. MONOGRAFIKUS VAGY KÖRKÉPSZERŰ SZAKDOLGOZAT?

A hallgató először abba a kísértésbe esik, hogy minél több dologról szóló szakdolgozatot írjon. Ha az irodalom érdeklí, első készítése az, hogy szakdolgozatának *Az irodalom ma* címet adja. Később, mivel szűkíteni kell a témát, *A háború utáni olasz irodalom a hatvanas évekig* címet akarja választani.

Ezek nagyon veszélyes témák. Még az érettebb kutatók is szívdobogást kapnak tőlük. Egy húszéves diák számára pedig lehetetlen kihívást jelentenek. Vagy nevek és nézetek egyszerű gyűjteményét fogja elkészíteni, vagy pedig eredeti színezetet akar adni művének, s akkor minduntalan megbocsáthatatlan hiányosságok miatt érik majd vádak. A nagy kortárs kritikus, Gianfranco Contini 1957-ben megjelentetett egy a *Letteratura Italiana-Ottocento-Novecento* (Sansoni Accademia) (Az olasz irodalom a XIX. és XX. században) című művet. Nos, ez szakdolgozatként megbukott volna, noha 472 nyomtatott oldalból áll. Hanyagsággal vagy tudatlansággal vádolnák amiatt, hogy néhány, többnyire igen fontosnak tartott névre még utalást sem tett, vagy mert teljes fejezeteket szentelt ún. „kis” szerzőknek, miközben rövid lábjegyzetben említett egyes „nagy”-nak számító mestereket. Mivel olyan tudósról van szó, akinek történelmi felkészültségéhez és kritikai éleslátásához nem fér kétség, természetesen mindenki megértette, hogy a hiányosságok és az aránytalanságok szándékosak voltak, és hogy kritikai szempontból egy kihagyás sokkal többet elárul, mint egy oldalnyi maró bírálat. Ha azonban ugyanezt a tréfát egy huszonkét éves diák követi el, ki garantálja, hogy a hallgatás mögött malícia rejlik, hogy a kihagyások kritikus oldalakat helyettesítenek, vagy hogy a szerző *tudna* írni.

Az ilyen szakdolgozat esetében a diák általában azzal vádolja a vizsgabizottságot, hogy nem értették meg őt, azoknak viszont ez *nem állt módjukban*, tehát egy túlságosan átfogó témájú szakdolgozat mindig nagyképűnek hat. Nem mintha az intellektuális fölény eleve elvetendő volna egy szakdolgozatban. Mondhatjuk éppen, hogy Dante rossz költő volt, ezt a kijelentést azonban műveinek legalább háromszáz oldal terjedelmű alapos elemzése kell hogy megelőzze. Ilyen dolgokat nem lehet egy átfogó témájú szakdolgozatban bebizonyítani. Ezért lesz tehát kénytelen a diák *A háború utáni olasz irodalom a hatvanas évekig* cím helyett valami szerényebbet választani.

³ Hozzátehetnénk egy ötödik szabályt: *legyen a tanár megfelelő*. Tény, hogy vannak olyan jelöltek, akik rokonszenv alapján vagy lustaságból az A tantárgy tanárához akarnak írni egy valójában a B tantárgyhoz kapcsolódó szakdolgozatot. A tanár beleegyezik (rokonszenvből, hiúságból vagy nemtörődomségből), aztán nem képes arra, hogy kövesse a szakdolgozat alakulását.

Azonnal elárulom, milyen az ideális cím: nem a *Fenoglio regényei*, hanem mindenképpen a „*Johnny, a partizán*” különböző kiadásai. Unalmas? Meglehet, de mint feladat érdekesebb. Ezenkívül ravasz is. Egy negyven év irodalmát tárgyaló, átfogó témájú szakdolgozattal a diák minden lehetséges kötőködésnek kiteszi magát. Hogyan tudná megállni a referens vagy az egyszerű bizottsági tag, hogy el ne mondja, ő ismer egy kisebb szerzőt, akire a diák nem utalt. Elég, ha a bizottság minden tagja három kihagyást fedez fel a függelék lapozgatása közben, és a diákra máris olyan vádak áradata zúdul, amelyek szakdolgozatát egy hiányjegyzék színében fogják feltüntetni. Ha viszont komolyan dolgozott egy pontosan meghatározott témán, olyan anyag birtokában lesz, amelyet a bírálók többsége nem ismer. Nem valami olcsó trükköt ajánlok. Trükkről van szó, de nem olcsó trükkéről, hiszen fáradozást igényel. Egyszerűen az történik, hogy a jelölt „szakértőként” lép fel egy nála kevesebb szakértelemmel rendelkező fórum előtt, és mivel megtette a szükséges erőfeszítéseket azért, hogy szakértővé váljon, méltán élvezheti a helyzet előnyeit.

Egy negyven év irodalmát átfogó témájú szakdolgozat és egy rövid szövegváltozatot tárgyaló, szigorúan monografikus szakdolgozat között számos közbülső fokozat van. Ilyennek tekinthető *A hatvanas évek irodalmi neo-avantgarde-ja*, avagy a *Langhe képe Pavese és Fenoglio műveiben*, avagy a *Hasonlóságok és különbségek három „fantasztikus” író, Savinio, Buzzati és Landolfi között*.

Átérve a természettudományi szakokra, egy, a miénkhez hasonló témájú kézikönyvecskében a következő, valamennyi tantárgyra alkalmazható tanács olvasható:

A *Geológia* téma például túlságosan nagy. A *Vulkanológia*, mint a geológia ágazata, még mindig túl átfogó. A *Mexikó vulkánjaiból* jó, de ugyancsak felületes ujjgyakorlat kerekedhetne. A téma további leszűkítéséből rangosabb tanulmány születhet *A Popocatepetl története* címmel (Cortez egyik konkvisztátora valószínűleg megmászta a vulkánt 1519-ben, amelynek csak 1702-ben volt egy heves kitörése). Egy még szűkebb, rövidebb időt felölelő téma volna *A Paricutin születése és látszólagos pusztulása* (1943. február 20-tól 1952. március 4-ig).⁴

Nos, én az utolsó témát javasolnám. Feltéve, ha a jelölt mindent elmondana arról az átkozott vulkánról, amit csak lehet.

Egyszer jelentkezett nálam egy diák, aki *A szimbólum a modern gondolkodásban* címmel akart szakdolgozatot írni. Ez lehetetlen téma volt. Én legalábbis nem tudtam, mit ért „szimbólumon”. Ez aztán valóban olyan fogalom, amelynek szerzőnként változik a jelentése, és két különböző szerző esetében olykor két teljesen ellentétes dolgot jelent. Gondoljunk csak arra, hogy a formális logikában vagy a matematikában a „szimbólum” jelentés nélküli kifejezéseket jelöl, amelyek egy adott számításban meghatározott hellyel és pontos funkcióval rendelkeznek (mint például az *a-k* és a *b-k*, az *jc*-ek és az *v*-ok az algebrai képletekben), ugyanakkor más szerzők kétértelmű jelentéssel bíró formát értenek rajta, amely például az álmokban visszatérő képekre jellemző, s utalhatnak egy fára, egy nemi szervre, a felnőtté válás vágyára stb. Hogy lehet tehát ilyen címmel szakdolgozatot írni? Elemezni kellene a szimbólum e fogalmának valamennyi jelentését az egész modern kultúrában, jegyzékbe kellene foglalni őket, amely megvilágítaná az összes azonosságot és eltérést, meg kellene vizsgálni, hogy a különbségek mögött vajon létezik-e egy alapvető, egységes elképzelés, amely minden szerzőnél és minden elméletben visszatér, és hogy vajon a különbségek nem teszik-e összeegyeztethetlenné a szóban forgó elméleteket. Nos, ilyen művet egyetlen mai filozófusnak, nyelvésznek, pszichoanalitikusnak sem sikerült még kielégítő módon megalkotnia. Hogyan sikerülne akkor egy kezdő kutatónak, bármennyire koraérett is, aki még hat-hét éve sincs, hogy felnőtt irodalmat olvas. írhat esetleg egy intelligens részrehajló

⁴ C. W. Cooper és E. J. Robins, *The Term Paper-A Manual and Model*, Stanford University Press, 4. kiadás, 1967. p. 3.

értekezést, de még akkor is csak a Contini-féle olasz irodalomtörténetnél vagyunk. Avagy felvázolhatja saját szimbólumelméletét, figyelmen kívül hagyva mindazt, amit más szerzők mondtak, de hogy ez a választás mennyire vitatható, azt a II.2-es alfejezetben fogjuk elmondani. Beszélgettem egy kicsit az előbb említett diákkal. Írhatott volna szakdolgozatot Freud és Jung szimbólumfelfogásáról úgy, hogy figyelmen kívül hagyja az összes többi értelmezést, és csak az említett két szerző szemléletmódját veti egybe. Kiderült azonban, hogy a diák nem tud németül (a nyelvtudás kérdésére a II.5-ös alfejezetben visszatérünk). Akkor elhatároztuk, hogy *A szimbólum fogalma Peirce, Frye és Jung műveiben* címmel maradunk. A szakdolgozatnak így három homonim fogalom közötti különbségeket kellett vizsgálnia három különböző szerző, egy filozófus, egy kritikus és egy pszichológus műveiben. Arra kellett rámutatnia, hogy sok, erre a három szerzőre hivatkozó írás számos félreértést tartalmaz, mert olyan jelentést tulajdonít az egyiknek, amely a másakra jellemző. Csak a végén, egy esetleges összefoglaló részben próbált volna rámutatni, milyen analógiák léteznek, ha léteznek a homonim fogalmakat illetően, más, általa ismert szerzőket is megemlítve, akikre azonban a téma nyilvánvaló korlátai miatt nem akart és nem is tudott kitérni. Így senki nem róhatta fel neki, hogy nem tett említést K szerzőről, hiszen a szakdolgozat X, Y és Z-ről szólt, és azt sem, hogy J szerzőt csak fordításban idézte, hiszen csak az összefoglalás egyik mellékes utalásáról volt szó, és a szakdolgozat írója csak a címben megjelölt három szerző műveit volt hivatott részletesen és eredetiben tanulmányozni.

Így csökkent tehát egy átfogó témájú szakdolgozat mindenki számára elfogadható közepes méretűvé anélkül, hogy szigorúan monografikussá vált volna.

Egyébként tisztázzuk, hogy a „monografikus” szónak tágabb jelentése is lehet annál, amit itt használtunk. A monográfia egyetlen téma tárgyalása, és mint ilyen, ellentétben áll egy „irodalomtörténettel”, kézikönyvvel vagy enciklopédiával. Ezért monografikus egy olyan írás, mint *A „fordított világ” témája a középkori írók műveiben*. Sok író tárgyal, de csak egy bizonyos téma szempontjából (vagyis annak a példázat, paradoxon vagy mese címén felvetett képzeletbeli hipotézisnek a szempontjából, hogy a halak a levegőben repülnek, a madarak a vízben úsznak stb). Ez a munka jól megírva remek monográfia volna. Ahhoz azonban, hogy jól meg lehessen írni, szem előtt kell tartani valamennyi szerzőt, akik ezzel a témával foglalkoztak, különösen a kisebbeket, akikről senki nem tett említést. Ez a szakdolgozat tehát a monografikus és az átfogó témájú szakdolgozat között helyezkedik el, és nagyon nehéz megírni: rengeteg olvasást igényel. Ha valóban meg akarnánk írni, akkor szűkíteni kellene a témát: *A „fordított világ” témája a karoling költők műveiben*. Így leszűkítve már tudjuk, mit kell bevenni, mit lehet átugorni.

Természetesen izgalmasabb dolog átfogó jellegű szakdolgozatot írni, mert mindenekelőtt az tűnik unalmasnak, hogy egy, két vagy több évig ugyanazzal a szerzővel foglalkozzunk. Ne feledjük azonban, hogy egy szigorúan monografikus szakdolgozat elkészítése nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül hagyhatjuk a kontextust, amelybe beleilleszkedik. Ha például Fenoglio elbeszéléseiről írunk szakdolgozatot, meg kell vizsgálnunk az olasz realizmus alapjait, olvasnunk kell Pavese-t vagy Vittorinót is, sőt bele kell kóstolni olyan amerikai elbeszélők műveibe is, akiket Fenoglio olvasott és fordított.

Egy szerzőt csak egy bizonyos kontextusba beleágyazva tudunk megérteni és megmagyarázni. Más dolog azonban a panorámát háttérként szemlélni, és megint más áttekinteni. Más dolog megfesteni egy nemesember portréját a háttérben egy folyami tájjal, és más dolog mezőket, tölgyfákat, folyókat festeni. Meg kell változtatni a technikát, fényképészeti kifejezéssel élve, meg kell változtatni a fókuszot. Egyetlen szerzőből kiindulva a háttér kissé életlen, hiányos, elnagyolt is lehet.

Következésképpen emlékeznünk kell az alapelvre: *minél szűkebb a téma, annál jobban*

dolgozik az ember, annál biztosabbra megy. Egy monografikus szakdolgozat többet ér, mint egy átfogó témájú. Inkább hasonlítson a szakdolgozat tanulmányra, mint irodalomtörténetre vagy egy enciklopédiára.

II.2. TÖRTÉNETI SZAKDOLGOZAT VAGY ELMÉLETI SZAKDOLGOZAT?

Ez az alternatíva csak néhány tantárgyra vonatkozik. Tény, hogy egy matematikatörténetről, újlatin filológiáról vagy német irodalomtörténetről írott szakdolgozat csak történeti lehet. Olyan tárgyakból viszont, mint az építészeti szerkesztés, az atomerőmű fizikája vagy az összehasonlító anatómia, általában elméleti vagy kísérleti jellegű szakdolgozatot készítenek. Vannak azonban olyan tárgyak, így az elméleti filozófia, a szociológia, a kulturális antropológia, az esztétika, a jogfilozófia, a pedagógia vagy a nemzetközi jog, amelyekből kétféle szakdolgozatot lehet írni.

Az elméleti szakdolgozat elvont kérdést vet fel, amelyet nagy valószínűséggel már mások is elemeztek : az emberi akarat természetét, a szabadság fogalmát, a társadalmi szerepet. Isten létét, a genetikai kódot. E témák illetően felsorolása azonnal mosolygásra készítet, mert azokat a megközelítési módokat juttatja eszünkbe, amelyeket Gramsci „a világmindenségre vonatkozó rövid utalások”-nak nevezett. Mindenesetre kiváló gondolkodók foglalkoztak már velük, de kevés kivételtől eltekintve több évtizedes gondolkodást igénylő munka végső állomásaként.

Egy szükségszerűen korlátozott tudományos tapasztalatokkal rendelkező diák kezében az ilyen témáknak kétféle megoldása születhet. Az első (a kevésbé tragikus) az, hogy az ember (az előző fejezet szerint) „átfogónak” definiált szakdolgozatot ír. A társadalmi szerep fogalmát vizsgálja, de több szerző műveiben. Erre vonatkozóan a fent említett megfigyelések érvényesek. Ennél aggasztóbb a második megoldás, amikor a jelölt feltételezi, hogy néhány oldalon meg tudja oldani Isten és a szabadság definíciójának kérdéseit. Tapasztalatom szerint az ilyen témát választó diákok csaknem mindig rövid szakdolgozatot írnak, amelynek nincs említésre méltó belső szerkezete, s inkább hasonlít egy lírai költeményhez, mint egy tudományos tanulmányhoz. Amikor e diák szembesítetik azzal, hogy értekezése túl általános, személyes, elvont, s nincsenek benne történeti bizonyítékok, idézetek, általában azt válaszolja : nem értették meg, hogy szakdolgozata sokkal intelligensebb, mint sok más banális kompiláció. Lehet, hogy ez igaz, de, megint csak tapasztalataim szerint, az a jelölt válaszol így, akinek zavarosak az elképzelései, akiből hiányzik a tudományos alázat és a kifejezőképesség. Hogy mit értsünk tudományos alázaton (amely nem a gyenge, hanem éppen a büszke emberek erénye), azt majd a IV.2.4. alfejezetben mondjuk el. Nem lehet persze kizárni, hogy a jelölt zseniális és mindössze huszonkét évesen is mindent megértett már – szeretném hangsúlyozni, hogy ebben a feltételezésben nyoma sincs iróniának. Tény azonban, hogy hosszú időbe telik, amíg az emberiség észreveszi, ha ilyen zseni megjelenik a földön, művét évekig olvasgatják, emésztgetik, mielőtt nagyságát felfedeznék. Hogyan várhatnánk el tehát, hogy egy bizottság, amely nem egyetlen, hanem sok szakdolgozattal foglalkozik, rögtön felfedezze egy magányos versenyfutó nagyságát.

Tegyük fel, hogy a diák valóban megértett egy fontos kérdést. Mivel semmi nem születik a semmiből, ő is nyilván valamely más szerző hatása alatt állt, amikor gondolatait feldolgozta. Alakítsa tehát elméleti szakdolgozatát történetivé, és ne a lét, a szabadság vagy a társadalmi cselekvés kérdését tárgyalja, hanem olyan témákat, mint pl. *A lét kérdése Heidegger korai műveiben*, *A szabadság fogalma Kant műveiben* vagy *A társadalmi cselekvés fogalma Parsons műveiben*. Ha vannak eredeti gondolatai, akkor azok a tárgyalt szerző gondolatainak elemzése közben is kiderülnek. Sok újat mondhatunk a szabadságról, miközben azt

tanulmányozzuk, mit mondott róla valaki más. És ha éppen úgy akarjuk, mindaz, amit az elméleti szakdolgozatban leírtunk volna, történeti dolgozatunk záró fejezetét alkothatja. Mindennek eredményeképpen pedig bárki ellenőrizheti amit mondunk, hisz (mivel egy korábbi gondolkodóra utaltunk) mindenki számára hozzáférhetővé tettük a műben említett fogalmakat. Nehéz egy témát légüres térben kibontani, mindent a legelejáról indítani. Kell találni egy biztos támpontot, főleg olyan homályos kérdések esetében, mint a lét vagy a szabadság fogalma. Más szerzőből kiindulni akkor sem megalázó, ha zsenik vagyunk, sőt különösképpen akkor nem az. Már csak azért sem, mert egy korábbi szerzőből kiindulni nem jelenti azt, hogy imádnunk, bálványoznunk kell őt, hogy meg kell esküdnünk a szavaira. Azért is kiindulhatunk egy másik szerzőből, hogy rámutathassunk hibáira, korlátaira. De legalább van szilárd támaszpontunk. A középkori szerzők, akik túlzottan tisztelték az ókori írók tekintélyét, azt mondták, hogy a modernek, akiket egyébként „törpéknek” tartottak, az ókoriakra támaszkodva „óriások vállán álló törpék” voltak, tehát távolabbra látnak elődeiknél.

Ezek a megfigyelések azonban nem érvényesek az alkalmazott és a kísérleti tudományokra. Ha valaki pszichológiai tárgyú szakdolgozatot ír, nem *Az érzékelés kérdése Piaget-nálés Az érzékelés kérdése* alternatívája áll fenn (akkor sem, ha valaki meggondolatlanul ilyen veszedelmesen általános témával kíván foglalkozni). A történeti szakdolgozat alternatívája inkább a kísérleti: *A színek érzékelése egy fogyatékos gyermekekből álló csoportban*. Itt a helyzet megváltozik, mert az embernek egy kísérlettel összefüggésben joga van kérdést felvetni, amennyiben van kutatási módszere, és ha jó laboratóriumi körülmények között, megfelelő asszisztenciával dolgozhat. Jó kutató addig nem kezdi el megfigyelni kísérleti alanyainak reakcióit, amíg legalább egy átfogó jellegű munkát el nem készített. Ellenkező esetben azt kockáztatja, hogy a spanyol viaszt fedezi fel, olyasvalamit kezd el bizonygatni, amit már alaposan bebizonyítottak, vagy olyan módszereket alkalmaz, amelyek már réges-rég kudarcot vallottak (bár kutatás tárgya lehet egy olyan módszer ellenőrzése is, amely még nem hozott kielégítő eredményeket). Kísérleten alapuló szakdolgozatot tehát nem lehet otthon megírni, a módszert sem lehet csak úgy kitalálni. Ebben az esetben is abból az alapelvből kell kiindulni, hogy ha az ember okos törpe, jobban jár, ha felugrik egy óriás vállára, akár egy közepesen megtermettére is, sőt még egy másik törpe is megteszi. Később még mindig lesz ideje arra, hogy egyedül boldoguljon.

II.3. RÉGI VAGY MODERN TÉMÁK?

Ennek a kérdésnek a feltevése olyan, mintha az ősi *querelle des anciens et des modernes...* hagyományát akarnánk felújítani. Sok téma esetében ez a kérdés fel sem merül (bár egy latin irodalomtörténeti szakdolgozat is foglalkozhat Horatiusszal és az utóbbi húsz év Horatius-tanulmányaival). Ugyanakkor, ha az ember modern olasz irodalomtörténetből szerez diplomát, akkor logikus, hogy ilyen választási lehetőségek nincsenek. Mindazonáltal nem ritka az olyan diák, aki annak ellenére, hogy olasz irodalomtanára azt javasolja neki, hogy egy XVI. századi petrarkistából vagy az Árkádia egyik költőjéből írjon szakdolgozatot, mégis inkább Pavese, Bassani vagy Sanguineti művészetét választja. Ez a választás sokszor igazi elhivatottságból születik, ezért nehéz ellene tenni. Máskor azonban abból a téves meggyőződésből fakad, hogy egy kortárs szerző könnyebb és szórakoztatóbb téma.

Rögtön elmondhatjuk, hogy *egy kortárs szerző mindig nehezebb téma*. Igaz, hogy általában kevesebb a róla szóló irodalom, a szövegek mind fellelhetőek, és az adatgyűjtés első fázisát zárt könyvtár helyett a tengerparton is le lehet bonyolítani, egy jó könyvvel a kezünkben. Az ember azonban vagy toldozott-foldozott szakdolgozatot akar írni, egyszerűen megismételve azt, amit más kritikusok már elmondtak, és akkor az ügy ezzel le is zárul (ha ez a helyzet, egy XVI. századi petrarkistáról még szedett-vedettebb szakdolgozatot lehet írni), vagy újat akar

mondani, akkor viszont rájön, hogy míg a régi szerzőkkel kapcsolatban legalább rendelkezésére állnak biztos értelmezési kódok, amelyeket tovább színezhetsz, addig a modern szerzőkről még homályosak, eltérőek a vélemények, kritikánkat meghamisíthatja a perspektíva hiánya, s ezáltal minden szörnyen nehézé válik.

Kétségtelen, hogy egy régi szerzőt nehezebb olvasni, a bibliográfiai kutatás nagyobb figyelmet igényel (viszont a források kevésbé szétszórtak, és már létezik teljes irodalomjegyzék). Ám ha a szakdolgozatírást arra akarjuk felhasználni, hogy megtanuljunk, hogyan kell a kutatómunkát felépíteni, akkor egy régi szerző több tanulsággal szolgál.

Ezenkívül, ha a diák úgy érzi, hogy inkább a kortárs kritika érdekli, talán a szakdolgozatírás az utolsó alkalom arra, hogy a múlt irodalmával találkozzék, hogy ízlését és olvasási készségét fejlessze. Nem ártana tehát megragadni ezt a kedvező alkalmat. Sok jelentős modern, sőt avantgárd író nem Montaléról vagy Poundról írt szakdolgozatot, hanem Dantéről vagy Foscolóról. Pontos szabályok persze nincsenek. Jó kutató ugyanolyan mélységű és filológiai pontosságú történeti vagy stilisztikai elemzést írhat egy mai szerzőről, mint egy régiről.

A probléma azonban tudományágról tudományágra változik. Filozófiából talán több gondot okoz egy Husserlről szóló szakdolgozat megírása, mint egy Descartes-ról szólóé, és az „olvashatóság” kérdése is változik: Pascal könnyebben olvasható, mint Caraaap.

Ezért az egyetlen tanács, amit valóban fontosnak érzek, a következő: dolgozzunk úgy egy kortárs szerzőn, mintha régi volna, egy régin pedig úgy, mintha mai volna. Így jobban mulatunk és komolyabb munkát végzünk majd.

11.4. MENNYI IDŐT IGÉNYEL A SZAKDOLGOZATÍRÁS?

Máris megmondjuk: három évnél nem többet és hat hónapnál nem kevesebbet. Három évnél nem többet, mert ha három év munkájával nem sikerül körvonalazni egy témát és megtalálni a hozzá szükséges dokumentumokat, az csak három dolgot jelenthet:

1. elhibáztuk a témaválasztást, és a szakdolgozat témája meghaladja erőnket;
2. vannak olyan telhetetlenek, akik mindent el akarnak mondani, és húsz évig dolgoznak egy szakdolgozaton, de a tehetséges tudósoknak képesnek kell lenniük arra, hogy megvonja a – meglehetősen szerény – határokat, és azokon belül valami lényegeset alkosson;
3. elkezdődött a szakdolgozat-neurózis, az ember abbahagyja a munkát, aztán újra nekikezd, megoldhatatlannak érzi a feladatot, szétszórttá válik, a szakdolgozatot csak ürügyként használja fel a lógásra, és soha nem szerzi meg a diplomát.

Hat hónapnál nem kevesebbet: ha csak egy hatvan oldalnál nem hosszabb, jó folyóiratcikket akarunk létrehozni, a munka felmérése, a bibliográfia felkutatása, a dokumentumok rendszerezése és a szöveg megfogalmazása közben hat hónap egy szemvillanás alatt eltelik. Érettebb tudós persze kevesebb idő alatt is megír egy tanulmányt, de neki több év olvasás, cédulázás, jegyzetelés áll a háta mögött, míg egy diáknak a semmiből kell kiindulnia.

Amikor hat hónapról vagy három évről beszélünk, természetesen nem a végső szövegváltozat elkészítésének idejére gondolunk, az akár egy hónap vagy két hét is lehet, az adott munkamódszernek megfelelően. Arra az időre gondolunk, amely a szakdolgozattal kapcsolatban felmerült első gondolat és a munka benyújtása között eltelik. Van tehát olyan diák, aki egy évig dolgozik kizárólag a szakdolgozaton, de olyan gondolatokat és olvasmányokat is kamatoztat benne, amelyeket az előző két év során halmozott fel, anélkül hogy tudta volna, mire lesznek majd jók.

Véleményem szerint az az ideális, ha a *szakdolgozat témáját a második egyetemi év vége felé választjuk ki* (a megfelelő témavezetővel együtt). Addigra az ember már megismerkedett

a különböző tantárgyakkal, és azoknak a tudományágaknak is ismeri legalább a témáját, a nehézségeit és a mibenlétét, amelyekből még nem vizsgázott. Az ilyen korai választás nem kockázatos és nem is megmásíthatatlan. Az embernek még jó egy éve van arra, hogy rájöjjön, tévedett, hogy megváltoztassa a témát, a témavezetőt, vagy egyenesen a tantárgyat. Ne feledjük, hogy még akkor sem vesztegettük hiába az időnk, ha egy évig görög irodalommal foglalkoztunk, és csak utána jövünk rá, hogy mégis inkább modern történelemből íránk szakdolgozatot. Legalább megtanultunk irodalomjegyzéket készíteni, szöveget cédulázni, kivonatot szerkeszteni. Emlékezzünk az I.3-ban mondottakra: a szakdolgozatírás mindenekelőtt arra szolgál, hogy a témától függetlenül megtanuljuk elrendezni a gondolatainkat.

Miután tehát a második év vége felé kiválasztottuk a szakdolgozat témáját, három nyarunk van még, amit a kutatásnak és ha lehetséges, tanulmányutaknak szentelhetünk. Vizsgálatainkat is alakíthatjuk úgy, hogy a *szakdolgozatot segítsék*. Ha kísérleti pszichológiából írunk szakdolgozatot, bizonyára nehéz ehhez igazítani a latin irodalom vizsgát, de sok más, filozófiával vagy szociológiával kapcsolatos tantárgy esetében meg lehet egyezni a tanárral néhány olyan, esetleg az előírt szakirodalmat helyettesítő szövegben, amelyek a vizsga témáját fő érdeklődési körünkhöz közelítik. Amennyiben ezt dialektikus torzítások vagy gyermeteg trükkök nélkül tesszük, az értelmes tanár is jobban örül, ha a diák „motiváltan”, célirányosan készül fel, mintha véletlenszerű, ráerőltetett, szenvedély nélkül előkészített vizsgát tesz, kizárólag azért, hogy leküzdjön egy kikerülhetetlen akadályt.

Ha a másodév végén sikerül kiválasztani a szakdolgozat témáját, az azt jelenti, hogy a negyedik év októberéig elég időnk van arra, hogy ideális körülmények között szerezzük meg a diplomát, hiszen két teljes év áll a rendelkezésünkre.

Senki nem tiltja meg, hogy akár ennél is korábban válasszuk ki a szakdolgozat témáját, a hosszú halogatásnak azonban minden ellene szól.

Már csak azért is, mert egy jó szakdolgozatot lehetőség szerint lépésről lépésre meg kell beszélni a témavezetővel. Ezt nem azért mondjuk, hogy a tanárt mitizáljuk, hanem azért, mert a szakdolgozatírás, a könyvíráshoz hasonlóan kommunikációs gyakorlat, feltételezi a közönséget, és a témavezető a kompetens közönség egyetlen olyan képviselője, aki munka közben a diák rendelkezésére áll. Az utolsó pillanatban elkészített szakdolgozat arra készíti a témavezetőt, hogy gyorsan fussa át a fejezeteket, vagy éppen a már kész művet. Ha elégedetlen ezzel az utolsó pillanatban szemrevételezett eredménnyel, a vizsgabizottság ülésén fogja támadni a jelöltet, ami kellemetlen következményekkel jár. Kellemetlen a témavezető számára, akinek soha nem volna szabad olyan szakdolgozattal foglalkoznia, ami nem tetszik neki, hiszen az számára is kudarc. Ha éppen ő gondolja úgy, hogy a jelölt nem tud megbirkózni a feladattal, ezt idejében meg kell mondania neki, javasolván, hogy írjon másról, vagy várjon még egy keveset. Ha a jelölt e tanácsok ellenére is fenntartja, hogy a témavezető téved, vagy hogy neki nem számít az idő, ugyanúgy kockáztatja a heves vita kirobbanását, de legalább megfontoltan teszi mindezt.

Ezekből a megfigyelésekből az következik, hogy a hat hónap alatt megírt szakdolgozatot, bár kisebb rosszként elfogadjuk, nem tekintjük az optimális megoldásnak (hacsak, mint már mondtuk, az utolsó hat hónapban kiválasztott téma nem nyújt lehetőséget arra, hogy az előző években megszerzett tapasztalatainkat gyümölcsoztassuk).

Mindazonáltal előfordulhat olyan sürgősségi helyzet, amikor mindent hat hónap alatt kell megoldani. Ilyenkor olyan témát kell választanunk, amelyet tisztességesen és komolyan fel lehet dolgozni a rendelkezésre álló idő alatt. Nem szeretném, ha ezt a fejtegetést túlságosan „üzleti” szempontból értelmeznék, vagyis úgy, mintha egy „hat hónapos” és egy „hatéves” szakdolgozat láttán különböző árakat szabnánk a kliensek számára. Bizonyos azonban, hogy

lehet jó szakdolgozatot írni hat hónap alatt is. A hat hónap alatt írt szakdolgozat követelményei a következők:

1. jól körülhatárolt témát kell választani;
2. lehetőség szerint kortárs téma legyen, hogy ne kelljen a görögökig visszanyúló bibliográfiát kibogarásznunk, avagy olyan marginális téma, amelyről eddig nagyon keveset írtak;
3. minden forrásanyag legyen lehetőleg egy helyen megtalálható és könnyen olvasható.

Vegyünk néhány példát. Ha *Az alessandriai Santa Maria del Castello templomot* választom témának, akkor remélhetem, hogy a város levéltáraiban mindent megtalálok, ami az épület történetére és restaurálására vonatkozik. Azt mondom „remélhetem”, mert ez csak feltételezés, és egy olyan diák helyébe képzelem magam, aki hat hónap alatt próbál szakdolgozatot írni. Mielőtt azonban elkezdeném a munkát, tájékozódnom kell, hogy megbizonyosodjam feltételezésem helyessége felől. Mi több, olyan diáknak kellene lennem, aki Alessandria környékén lakik. Ha Caltanissettában lakom, akkor az ötlet nagyon rossz. Ezenkívül van még egy bökkenő. Ha rendelkezésemre áll néhány dokumentum, de ezek nyomtatásban meg nem jelent középkori kéziratok, akkor tudnom kell valamit a paleográfiáról, és ismernem kell a kéziratok olvasásának és megfejtésének technikáját. Lám csak, az oly könnyűnek látszó téma máris milyen nehéz lett. Ha viszont kiderül, hogy legalább a XIX. századtól kezdve mindent publikáltak, máris biztosra mehetek.

Egy másik példa. Raffaele La Capria kortárs szerző, aki mindössze három regényt és egy tanulmánykötetet írt. Mindegyik a Bompiani kiadónál jelent meg. Képzeljünk el egy *Raffaele La Capria sikere a mai olasz kritikában* című szakdolgozatot. Mivel általában minden kiadóban megvannak a szerzőikről megjelent kritikák és cikkek, az összes engem érdeklő szöveget, ha néhányszor beülök a milánói kiadó könyvtárába, remélhetőleg kicédulázhatom. Sőt mi több, a szerző él, írhatok neki, vagy elmehetek hozzá, hogy további bibliográfiai adatokhoz jussak, és csaknem biztosan megszerezem néhány számomra érdekes szöveg fénymásolatát.

Természetesen egy adott kritikai tanulmány elvezet majd más szerzőkhöz is, akikkel La Capriát összehasonlították vagy szembeállították. A terület így egy kicsit kibővül, de észszerű mértékben. Ezenkívül azért választottam La Capriát, mert már némiképp érdeklődtem a modern olasz irodalom iránt. Máskülönben a választás cinikus, hideg, s egyszersmind meggondolatlan módon történt.

Egy másik hat hónapos szakdolgozat: *A második világháború értelmezése az elmúlt öt év középiskolás történelemkönyveiben*. Egy kicsit talán bonyolult dolog felkutatni az összes forgalomban lévő történelemkönyvet, de tankönyvkiadóból végül is nincs olyan sok. A szövegek fénymásolatának birtokában az ember tudja, hogy a tárgyalta részek kevés oldalt tesznek ki, és hogy az összehasonlítást rövid idő alatt el lehet végezni. Természetesen nem lehet megítélni, hogyan tárgyalja egy könyv a második világháborút, ha a megfelelő részt nem vetjük egybe a könyvre általában jellemző történelemszemlélettel. A munkát tehát mélyítanünk kell egy kicsit. Ugyancsak nem lehet elindulni anélkül, hogy paraméterként ki ne jelöljünk legalább fél tucat hiteles, második világháborúról szóló történeti művet. Nyilvánvaló, hogy ha a kritikai kontroll összes ilyen formáját kiküszöböljük, akkor a szakdolgozatot nem hat hónap, hanem egy hét alatt is meg tudjuk írni, akkor azonban nem szakdolgozat, hanem újságcikk lesz belőle, ami lehet bármilyen ötletes és nagyszerű, semmit nem árul el a jelölt kutatói képességeiről.

Ha tehát valaki hat hónap alatt kívánja megírni a szakdolgozatát, de naponta csak egy órát akar ráfordítani, akkor további vitának nincs helye. Ismét csak az 1.2. alfejezet tanácsaira utalunk: másoljon le egy akármilyen szakdolgozatot, és kész.

II.5. FONTOS-E AZ IDEGEN NYELVEK ISMERETE?

Ez a fejezet nem vonatkozik azokra, akik idegen nyelvből vagy irodalomból írnak szakdolgozatot. Nekik mindenképpen ismerniük kell a nyelvet, amelyről írnak. Sőt, az igazi az lenne, hogy ha valaki francia szerzőről ír szakdolgozatot, akkor azt franciául írja. Sok külföldi egyetemen ez a szokás, és így is helyes.

Nézzük most azoknak az esetét, akik filozófiából, szociológiából, jogtudományból, politológiából, történelemből vagy természettudományból írnak szakdolgozatot. Mindig szükségük lehet rá, hogy idegen nyelven olvassanak, akkor is, ha olasz történelemből, Dantéről vagy a reneszánszról írnak, mivel sok rangos Dante- vagy reneszánszkutató angolul vagy németül írt.

Ilyen esetben az ember általában megragadja a szakdolgozat kínálta alkalmat, hogy elkezdjen egy számára ismeretlen, idegen nyelven olvasni. Mivel érdekli a téma, némi fáradozás árán már érteni is fog valamit. Sokan tanulnak meg így egy idegen nyelvet, amelyen aztán beszélni nem tudnak, de olvasni igen. Ez is jobb a semminél.

Ha egy adott témával kapcsolatban egyetlen német nyelvű könyv van és az ember nem tud németül, a kérdés megoldható. El kell olvasatni valakivel a legfontosabb fejezeteket. Ilyenkor azért legyünk annyira szemérmesek, hogy ne alapozzunk túlságosan erre a könyvre, de nyugodtan belevehet-jük az irodalomjegyzékbe, hiszen találkoztunk vele.

Mindez azonban másodlagos szempont, az alapvető a következő: *úgy kell szakdolgozattémát választanom, hogy az ne igényelje olyan nyelv használatát, amelyet nem ismerek vagy nem áll módomban megtanulni.* Az ember néha úgy választja ki a szakdolgozat témáját, hogy nincs tisztában az esetleges kockázatokkal. Vizsgáljunk meg tehát néhány nem elhanyagolható szempontot:

1. Nem szabad olyan idegen szerzőről szakdolgozatot írni, akinek a műveit nem tudjuk eredetiben olvasni. Költők esetében a dolog magától értetődőnek látszik, ám sokan azt hiszik, hogy egy Kantról, Freudról vagy Adam Smith-ről szóló szakdolgozat esetében nincs szükség erre az óvatosságra. Pedig két okból is van: mindenekelőtt azért, mert nem biztos, hogy az adott szerzőnek az *összes* művét lefordították, és sokszor az is hátráltatja gondolatvilágának vagy intellektuális fejlődésének megismerését, ha egy kisebb művét nem ismerjük. Másrészt általában a szakirodalom legnagyobb része is azon a nyelven íródott, amelyen a szerző írt. Ha a műveket lefordították is, interpretációit nem mindig. Végül pedig egy fordítás nem mindig tükrözi hűen a szerző gondolatvilágát, és a szakdolgozatírás azt jelenti, hogy éppen azokon a pontokon mutatunk rá eredeti gondolataira, ahol a fordítások és a különböző ismertetések meghamisították azokat. A szakdolgozatírás azt jelenti, hogy túllépünk az iskolai tankönyvek által terjesztett olyan sémákon, mint például hogy „Foscolo klasszikus, Leopardi romantikus”, hogy „Platón idealista, Arisztotelész pedig realista”, vagy hogy „Pascal az érzelem, Descartes pedig az értelem híve”.

2. *Nem lehet szakdolgozatot írni egy témáról, ha a legfontosabb szakirodalom számunkra ismeretlen nyelven íródott.* Ki mondja meg nekünk, hogy a döntő művet nem éppen azon a nyelven írták-e, amelyet nem ismerünk? Ez a gondolatmenet persze az örületbe kergethet, ezért óatosan kell kezelnünk. Léteznek a tudományos pontosságra vonatkozó olyan szabályok, amelyek megengedik, hogy ha egy angol szerzőről japánul írtak valamit, megemlítsük a tanulmány létezését, ha nem olvastuk is. Ez az „ignorálási szabadság” általában a nem nyugati és a szláv nyelvekre vonatkozik, úgyhogy megesik, hogy Marxról szóló igen komoly tanulmányokban beismerik, hogy nem olvasták az orosz műveket. Ilyen esetekben azonban a komoly tudós mindig tudhatja (és jelezheti is), hogy mi volt ezeknek a könyveknek a lényege, mivel vannak megszerezhető recenziók vagy kivonatokat tartalmazó összefoglalók. A szovjet, bolgár, csehszlovák, izraeli stb. tudományos folyóiratokban a lap

alján általában közlik a cikkek angol vagy francia összefoglalását. Ha tehát az ember egy francia szerzővel foglalkozik, megengedhető, hogy ne tudjon oroszul, de az akadályok leküzdéséhez feltétlenül szükséges, hogy legalább angolul olvasson.

Mielőtt tehát döntünk a szakdolgozat témája felől, körültekintően meg kell vizsgálni a rendelkezésre álló irodalomjegyzéket, hogy megbizonyosodjunk, nincsenek jelentős nyelvi nehézségek.

Bizonyos dolgok már eleve sejthetők. Elképzelhetetlen, hogy görög filológiából írjunk szakdolgozatot, ha nem tudunk németül, hiszen erről a szakterületről rengeteg fontos tanulmányt írtak németül.

Mindenesetre a szakdolgozat arra szolgál, hogy valamennyire minden nyugati nyelven megismerjük az általános terminológiát. Ha nem tudunk is oroszul olvasni, a cirill betűket legalább ismernünk kell, és meg kell tudnunk állapítani, hogy egy idézett könyv a művészetről vagy a tudományról szól-e. A cirill betűk olvasását egy este meg lehet tanulni, azt pedig, hogy az *iszkuosztvo* művészet, a *nauka* pedig tudomány, néhány cím egybevetése után ki lehet találni. Nem szabad engedni, hogy terrorizáljanak bennünket. A szakdolgozatírást úgy kell tekinteni, mint valami egyedülálló alkalmat arra, hogy olyan dolgot gyakoroljunk, amelyre egész életünkben szükség lesz.

Mindezek a megfontolások figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy ha egy külföldi bibliográfiát kell megnézni, legjobb, ha fogjuk magunkat és elmegyünk a kérdéses országba. Ez azonban drága megoldás, mi viszont annak a diáknak is tanácsot próbálunk adni, aki nem rendelkezik ilyen lehetőségekkel.

Kockáztassunk meg azonban egy utolsó feltételezést, a legmegnyugtatóbbat. Tegyük fel, hogy egy diák a vizuális érzékelés művészeti vonatkozásai iránt érdeklődik. Ez a diák *nem tud idegen nyelveket, és nincs is ideje, hogy megtanulja őket* (vagy pszichés gátlásai vannak: egyesek egy hét alatt megtanulnak svédül, másoknak tíz év alatt sem sikerül megtanulniuk túrhetően beszélni franciául). Ezenkívül, anyagi okok miatt, hat hónap alatt kell szakdolgozatot írnia. Mindemellett őszintén érdekli őt a téma. Be akarja fejezni az egyetemet, hogy dolgozhasson, de utána újra foglalkozni kíván a választott témával, és nyugodtabb körülmények között akarja elmélyíteni a kutatást. Órá is gondolnunk kell.

Nos, ez a diák olyan témát választ, mint pl. *A vizuális érzékelés a képzőművészetben, néhány kortárs szerző szerint*. Elkerülhetetlen, hogy először fel ne vázolja a kérdés pszichológiai vonatkozásait. Erről számos olasz fordításban megjelent mű létezik, kezdve Gregory *Szem és agy* című művétől a legjelentősebb formáról és tranzakciós pszichológiáról szóló művekig. Azután középpontba helyezhet három szerzőt: mondjuk Arnheimet, mint a gestalt-elmélet, Gombrichot, mint a szemiotológiai-informatikai megközelítés képviselőjét, valamint Panofsky perspektívájáról szóló, ikonológiai megközelítésű tanulmányát. E három szerző alapján véve három különböző szempontból tárgyalja a képek természetes és „kulturális” érzékelése közötti kapcsolat kérdését. Ahhoz, hogy ezt a három szerzőt megfelelő perspektívába állítsuk, meg kell ismernünk néhány átfogóbb művet, pl. Gillo Dorfles munkáit. A három nézőpont felvázolása után a diák meg is próbálhatja újra elolvasni azokat a kérdéses pontokat, amelyek egy bizonyos műalkotással kapcsolatban merültek fel, akár úgyis, hogy egy már klasszikusnak számító értelmezést elevenít fel (például azt, ahogyan Longhi elemzi Piero della Francesca műveit), aztán kiegészíti az összegyűjtött legfrissebb adatokkal. A végeredményben nem lesz semmi eredeti, valahol a körképszerű és a monografikus szakdolgozat között áll majd, de csak az olasz fordítások alapján kidolgozható. A diákot nem fogják elmarasztalni azért, hogy nem olvasta el Panofsky *összes* művét, beleértve azokat is, amelyek csak németül vagy angolul jelentek meg, hiszen nem Panofskyrol akart dolgozatot írni, hanem egy olyan problémáról, amelyre csak bizonyos szempontból, néhány kérdés

erejéig történik utalás Panofskynál.

Amint már a II. 1. részben elmondtuk, az ilyen szakdolgozat nem a legszerencsésebb, mert fennáll a hiányosság és az általánosság veszélye. Tisztázzuk, hogy példánkban egy hat hónap alatt írott szakdolgozat szerepel, valamint olyan diák, akinek egy szívéhez közel álló kérdésről sürgősen kell az első adatokat összegyűjtenie. Ez szükségmegoldás, de legalább tisztességesen kivitelezhető.

Mindenesetre, ha az ember nem tud idegen nyelveket, és nem áll módjában megragadni a szakdolgozat nyújtotta értékes nyelvtanulási lehetőséget, akkor az a legegyszerűbb megoldás, ha olyan szakdolgozatot ír, amely kifejezetten olasz témáról szól, s amelyben a külföldi szakirodalomra történő utalás vagy elkerülhető, vagy néhány fordításban megjelent szöveg elolvasása árán megoldható. Így tehát annak, aki *A történelmi regény modellje Garibaldi elbeszéléseiben* címmel akar szakdolgozatot írni, néhány alapvető ismerettel rendelkeznie kell a történelmi regény eredetéről és Walter Scottról (természetesen ismernie kell a témával kapcsolatos XIX. századi olasz polémiát is), de erről találhat némi olasz nyelvű szakirodalmat, és megvan a lehetősége arra, hogy legalábbis Scott legnagyobb műveit olaszul olvassa, főleg ha XIX. századi fordításokat keres a könyvtárban. Ennél is kevesebb gondot jelentene egy olyan téma, mint *Guerrazzi hatása az olasz Risorgimento kultúrájában*. Természetesen soha nem szabad holmi előzetes optimizmus alapján elindulni, és érdemes alaposan megvizsgálni az irodalomjegyzéket, hogy kiderüljön, mely külföldi szerzők érintették a témát, ha egyáltalán érintették.

II.6. „TUDOMÁNYOS” VAGY POLITIKAI SZAKDOLGOZAT?

Az 1968-as diáklázadásokat követően elterjedt az a nézet, hogy nem szabad „kulturális” vagy könyvekből merített szakdolgozatot írni, csakis olyat, amelynek közvetlen politikai és társadalmi jelentősége van. Ebből a kiindulási pontból nézve fejezetünk címe provokatív és félrevezető, mert azt sugallja, hogy egy „politikai” szakdolgozat nem lehet „tudományos”. Mostanában az egyetemeken gyakran beszélnek tudományról, tudományosságról, tudományos kutatásról, a dolgozatok tudományos értékéről. A terminus önkéntelenül is félreértésekhez, misztifikációhoz és a kultúra bebalzsamozásának tilalmas gyanújához vezethet.

II.6.1. Mi a tudományosság?

Egyesek szerint a tudomány a természettudományokkal és a kvantitatív alapokon nyugvó kutatásokkal azonos. A kutatás pedig nem lehet tudományos, ha nem tartalmaz képleteket és diagramokat. Ezen az alapon tehát nem volna tudományos az arisztotelészi etikával vagy a protestáns reformáció korának osztályöntudatával és parasztlázadásaival kapcsolatos kutatás. Természetesen az egyetemen nem így értelmezik a „tudományosság” fogalmát. Próbáljuk tehát meghatározni, mitől nevezhető egy munka, tágabb értelemben, tudományosnak.

Modellnek nagyon jó lehet a természettudomány, amiként azt már a modern kor kezdete óta gondolják. Egy vizsgálódás akkor tudományos, ha megfelel a következő követelményeknek:

1. *A kutatás egy felismerhető tárgy körül mozog, amelyet olyan módon definiálnak, hogy mások számára is felismerhető legyen.* A „tárgy” szó nem feltétlenül fizikai értelemben vett tárgyat jelent. A négyzetgyök is tárgy, noha még soha senki nem látta. Egy társadalmi osztály is lehet kutatás tárgya, akkor is, ha valaki ellene vetheti, hogy csak egyéneket és statisztikai átlagokat ismerünk, nem pedig valódi osztályokat. Ebben az értelemben azonban a 3725 fölötti összes egész szám osztálya sem rendelkezik fizikai valósággal, pedig egy matematikus nagyon is foglalkozhat vele. A tárgy definiálása tehát azt jelenti, hogy néhány általunk vagy korábban mások által felállított szabály alapján meghatározzuk azokat a feltételeket, amelyek

mellett tárgyként beszélhetünk róla. Ha felállítjuk a szabályokat, amelyek alapján egy 3725-nél nagyobb egész számot bárki felismerhet, aki rábukkan, akkor felállítottuk tárgyunk felismerhetőségének szabályait. Természetesen adódhatnak problémák, ha például egy olyan mesebeli lényről kell beszélünk, amely a közvélemény szerint nem létezik, mint például a kentaur. Ezen a ponton három választási lehetőségünk van. Mindenekelőtt dönthetünk úgy, hogy a klasszikus mitológia alapján szólunk a kentaurokról. Így tárgyunk mindenki számára felismerhetővé és azonosíthatóvá válik, mivel léteznek olyan (szóbeli vagy írott) *szövegek*, amelyekben kentaurokról van szó. Akkor tehát meg kell határozni, hogy mely tulajdonságokkal kell rendelkeznie egy, az ókori mitológiában szereplő lénynek ahhoz, hogy felismerhetően kentaur legyen.

Másodsorban elhatározhatjuk, hogy hipotetikus kutatást végzünk arról, milyen tulajdonságokkal *kellene* rendelkeznie egy élőlénynek valamely lehetséges világban (amely nem a valódi), ahhoz hogy kentaur lehessen. Akkor definiálnunk kellene a lehetséges világ létrejöttének a feltételeit, jelezvén, hogy az egész kutatás e hipotézis keretei között zajlik. Ha szigorúan tartjuk magunkat a kiindulási tételhez, akkor azt mondhatjuk, hogy olyan „tárgyról” beszélünk, amelynek van némi esélye arra, hogy tudományos kutatás tárgya legyen.

Harmadszor dönthetünk úgy is: elegendő adattal rendelkezünk annak bizonyítására, hogy kentaurok valóban léteznek. Ez esetben ahhoz, hogy értekezésünk tárgya hiteles legyen, bizonyítékokat kell szereznünk (csontvázakat, csontmaradványokat, vulkanikus kőzetek lenyomatait, Görögország erdeiben infravörös sugarakkal készített fotókat, vagy bármi mást, amit akarunk), hogy akár helyes, akár téves a feltételezésünk, mások is elfogadhassák, hogy létezik valami, amiről beszélhetünk.

Ez természetesen paradox példa, és nem hinném, hogy bárki is a kentaurokról szeretne szakdolgozatot írni, főleg, ha a harmadik változatra gondolok. Meg kellett azonban mutatnom, hogyan lehet minden esetben megteremteni a kutatásnak adott körülmények között mindenki számára felismerhető tárgyát. És ha ez igaz a kentaurok esetében, akkor ugyanaz elmondható olyan fogalmakról is, mint az erkölcsi magatartás, a vágyak, az értékek vagy a történelmi fejlődés gondolata.

2. A kutatás során a tárgyról kiderülhetnek olyan *dolgok*, amelyeket még senki nem mondott, avagy más szempontból lehet megvizsgálni olyan dolgokat, amelyeket már elmondtak. Egy matematikailag pontos dolgozat, amelynek az a célja, hogy hagyományos módszerekkel bizonyítsa be Pitagorasz tételét, nem lenne tudományos munka, mert semmivel nem járulna hozzá ismereteinkhez. Legfeljebb jó ismeretterjesztő mű volna, akár egy kézikönyv, amely elmondja, hogyan kell kutyaólat készíteni fa, szögek, gyalu, fűrész és kalapács felhasználásával. Amint már az 1.1. alfejezetben elmondtuk, egy kompilált szakdolgozat is lehet tudományos szempontból hasznos, ha készítője összegyűjtötte és rendszerezte benne azokat a nézeteket, amelyeket mások ugyanazzal a témával kapcsolatban már kifejtettek. Ugyanezen az alapon, a kézikönyv, amely arról szól, hogyan kell kutyaólat építeni, nem tudományos munka, de egy olyan mű, amely összehasonlítja és megvitatja a kutyaólkészítés összes módszerét, valamelyest már tudományos igényűnek mondható.

Egyetlen dolgot azonban szem előtt kell tartani: egy kompiláció tudományos szempontból csak akkor hasznos, ha a kérdéses területen még nem született hozzá hasonló. Ha már léteznek összehasonlító művek a kutyaólkészítés különböző módszereiről, akkor időpocsékolás (vagy plágium) még egy ugyanolyan írt.

3. A kutatásnak *mások számára is hasznosnak kell lennie*. Hasznos az a cikk, amely az elemi részecskék viselkedésével kapcsolatos új felfedezést ismerteti. Hasznos az a cikk, amely elmondja, hogyan bukkantak rá Leopardi egyik kiadatlan levelére, és közli a teljes másolatot. Egy munka akkor tudományos, ha (tekintve az 1. és 2. pontban ismertetett követelményeket)

valamivel hozzájárul ahhoz, amit az olvasók már addig is tudtak, és ha legalábbis elméletileg a témával kapcsolatos további művek szempontjából is fontos. A tudományos jelentőség természetesen attól függ, mennyire nélkülözhetetlen a feltárt többlet. Vannak adalékok, amelyek figyelmen kívül hagyásával többé semmi érdemlegeset nem mondhatunk a tárgyban. És vannak olyanok, amelyeket nem ártana ugyan figyelembe venni, de ha nem így teszünk, abba sem hal bele senki. Nemrégiben közreadták James Joyce fontos szexuális kérdésekről feleségének írt néhány levelét. Aki holnap a Joyce *Ulyssesében* szereplő Molly Bloom személyiségének kialakulását akarja kutatni, annak kétségtelenül nagy segítséget jelent majd az a tény, hogy a magánéletben Joyce hasonlóan élénk és fejlett szexualitást tulajdonított a feleségének, mint amilyen Mollyé. Ez tehát fontos tudományos adalék. Másrészt viszont vannak csodálatos Ulysses-interpretációk, amelyek nem használják fel ezeket az adatokat. Nem nélkülözhetetlen adalékról van tehát szó. Amikor azonban Joyce első regényének, az *Ifjúkori önarcképnek* az első változatát, a *Stephen Herót* kiadták, mindenki felismerte, hogy a művet feltétlenül szem előtt kell tartani ahhoz, hogy megértsük az ír származású író művészi fejlődését. Ez tehát nélkülözhetetlen tudományos adalék volt.

Nos, felhozhatja valaki a szigorú német filológusok gyakorta gúnyolt, „mosodai számlának” nevezett dokumentumait. A valóban minimális értékkel rendelkező szövegek sokszor csak a szerző aznapi bevásárlólistáját tartalmazzák. Olykor az ilyen adatok is fontosak lehetnek, mert emberközbe hozhatnak egy szerzőt, akiről mindenki azt képzelte, hogy a világtól elszigetelten élt, vagy mert rámutathatnak arra, hogy az adott időszakban nagy szegénységben élt. Néha azonban csupán tudományosan értéktelen kis életrajzi érdekességekkel járulnak hozzá ahhoz, amit már mindenki tud. Akadnak fáradhatatlan kutató hírében álló emberek, akik mindig hasonló ostobaságokat hoznak napvilágra. Persze nem kell elvenni azoknak a kedvét, akik élvezik az ilyen jellegű kutatást, ám esetükben nem beszélhetünk az emberi tudás fejlődéséről, és ha nem is tudományos, legalább pedagógiai szempontból sokkal hasznosabb volna, ha egy jó ismeretterjesztő könyvecskét írnának a szerző életéről és műveiről.

4. A kutatásnak *biztosítania kell a felállított hipotézis bizonyítására vagy megcáfolására szolgáló elemeket*, a folytatáshoz szükségeseket is. Ez alapvető követelmény. Ha azt akarom bebizonyítani, hogy a Peloponnészoszon élnek kentaurók, akkor négy dolgot kell pontosan elvégezniem : *a)* bizonyítékokat kell találnom (amint már mondtuk, legalább egy farokcsontot) ; *b)* el kell mondanom, hogyan bukkantam rá a leletre; *c)* el kell mondanom, mit kell tenni ahhoz, hogy további leleteket találjanak; *d)* lehetőség szerint meg kell mondanom, milyen típusú csont (vagy más lelet) cáfolná meg a feltételezésemet, már azon a napon, amikor megtalálják.

Ilyen módon nem pusztán közöltem hipotézisem bizonyítékait, hanem mások számára is lehetővé tettem a keresgélést, hogy megerősíthessék vagy megkérdőjelezhessék feltevésemet.

Ugyanez a helyzet bármely más témával is. Tegyük fel, hogy szakdolgozatomban azt kívánom bizonyítani, hogy egy 1969-es extraparlamentáris mozgalomnak két összetevője volt, egy leninista és egy trockista, noha általában teljesen egységesnek vélik. Dokumentumokat kell találnom (röpcédulákat, jegyzőkönyveket, cikkeket stb.), hogy bebizonyítsam az igazamat; el kell mondanom, hogyan és hol találtam meg az anyagot, hogy mások is tovább kutathassanak az adott területen, el kell mondanom, milyen szempontok alapján tulajdonítottam az anyagot a csoport tagjainak. Ha például, a csoport 1970-ben feloszlott, el kell mondanom, hogy csak azt az elméleti anyagot tulajdonítom-e nekik, amelyet a tagok addig írtak (akkor azt is el kell mondanom, milyen szempontok alapján döntöttem el, hogy egyesek a csoport tagjai voltak-e vagy sem: tagsági könyv, jelenléti ív, a rendőrség feltételezései?); vagy hogy olyan szövegeket is számításba veszek-e, amelyeket a volt tagok a

csoport feloszlása után írtak, abból az alapelvből kiindulva, hogy jóllehet csak ekkor fejtették ki ezeket a gondolatokat, titokban bizonyára már a csoport működése alatt érlelték őket. Csak így teszem lehetővé, hogy mások további kutatásokat folytathassanak és bebizonyíthassák például, hogy elképzeléseim tévesek voltak, mert mondjuk nem lehet a csoport tagjának tekinteni valakit, akit a rendőrség annak tekint ugyan, a csoporttagok viszont nem, legalábbis a rendelkezésre álló dokumentumok szerint. Bemutattam tehát egy feltételezést a bizonyítékokkal, a megerősítéshez vagy a cáfolathoz szükséges eljárásokkal együtt.

Szándékosan választottam ennyire eltérő témákat, hogy bebizonyítsam, a tudományosság követelményei mindenféle kutatásra alkalmazhatóak.

Mindaz, amit elmondtam, visszavezet bennünket a „tudományos” és a „politikai” szakdolgozat közötti feltételezett ellentétéhez. *Lehet politikai szakdolgozatot írni úgy, hogy szem előtt tartjuk a tudományosság valamennyi kritériumát.* Születhet szakdolgozat egy munkásközösség audiovizuális eszközök segítségével történő alternatív információszerzési tapasztalatairól: a dolgozat annál tudományosabb lesz, minél ellenőrizhetőbb módon dokumentálja a tapasztalataimat, minél inkább lehetővé teszi, hogy másvalaki újra elvégezze a kutatást, akár azért, hogy megkapja ugyanezeket az eredményeket, akár azért, hogy bebizonyítsa eredményeim véletlenszerűségét, azt, hogy nem az én tevékenységem, hanem olyan tényezők hatására jelentek meg, amelyeket nem vettem figyelembe.

De még egy téves tudományos eljárásnak is megvan az az előnye, hogy időt takaríthatunk meg vele mások számára: ha egy tudományos hipotézisről csak azt derítjük is ki, hogy cáfolható, akkor is hasznos dolgot végeztünk egy előző sugallat hatására. Ha szakdolgozatom arra indított valakit, hogy tapasztalataimnak ellentmondó információkat gyűjtsön a munkásközösségben, máris valami hasznosat tettem (akkor is, ha feltevéseim túl naivak voltak).

Ebben az értelemben tehát nincs ellentmondás tudományos és politikai szakdolgozat között. Egyfelől azt lehet mondani, hogy minden tudományos munka egyszersmind pozitív politikai értékkel is rendelkezik, amennyiben hozzájárul mások ismereteinek fejlesztéséhez (negatív politikai értéke van minden olyan cselekvésnek, amelynek az a célja, hogy gátolja a megismerés folyamatát). Másfelől pedig határozottan ki kell jelenteni, hogy minden olyan politikai vállalkozásnak komoly tudományos alappal kell rendelkeznie, amelynél a siker lehetősége fennáll.

És amint látták, lehet „tudományos” szakdolgozatot írni anélkül is, hogy logaritmusokat és kémcsöveket használnánk.

II.6.2. Történelmi-elméleti témák vagy „meleg” tapasztalatok ?

Itt az előző kérdés más formában jelenik meg. A tudományos vagy a gyakorlati tapasztalatokon és közvetlen társadalmi elkötelezettségen alapuló szakdolgozat a hasznosabb? Más szóval, az a szakdolgozat hasznosabb, amely híres szerzőkről vagy régi szövegekről szól, vagy pedig az, amely közvetlen kapcsolatot igényel tőlem a jelennel, akár elméleti (például a kizsákmányolás fogalma a neokapitalista ideológiában), akár gyakorlati szempontból (például a Róma környékén élő barakklakók körülményeinek kutatása).

A kérdésnek önmagában nincs értelme. Mindenki azt csinálja, amit szeret, és ha egy diák négy évet töltött a neolatin filológia tanulmányozásával, akkor senki nem kívánhatja tőle, hogy a barakklakókkal foglalkozzék, mint ahogy abszurd dolog lenne „akadémikus alázatot” és egy *Francia királyokról* szóló szakdolgozatot követelni valakitől, aki négy évet töltött Danilo Dolci tanulmányozásával.

Tételezzük fel azonban, hogy a kérdést egy válságban lévő diák teszi fel, aki éppen azon töpreng, mit kezdjen egyetemi tanulmányaival, különösképpen pedig a szakdolgozatírás

nyújtotta tapasztalattal. Tegyük fel, hogy ez a diák határozott politikai és társadalmi érdeklődésű, és fél, hogyha „könyv-szagú” témának szenteli erejét, elárulja valódi elhivatottságát.

Nos, ha már rendelkezik némi politikai-társadalmi tapasztalattal, és elképzelhetőnek tartja, hogy mindebből valami következtetést vonjon le, akkor elkezdhet azon gondolkozni, hogyan öntse tudományos formába tapasztalatait.

Ha azonban nem rendelkezik ilyen tapasztalattal, akkor véleményem szerint a kérdés csupán nemes, de naiv nyugtalanságot fejez ki. Már elmondtuk, hogy a szakdolgozatírás kutatási tapasztalatai mindig a jövő (szakmai vagy politikai) tevékenységünket szolgálják, nem annyira a választott téma miatt, hanem azért, mert rászokunk a tanulásra, a pontosságra, valamint az anyag rendszerezésére.

Paradox módon azt mondhatjuk tehát, hogy a politika iránt érdeklődő diák akkor sem követ el ámulást, ha szakdolgozatát a névmások előfordulásáról írja egy XVIII. századi növénytan szövegben. Vagy az *impetus* elméletről a Galilei előtti tudományban. Vagy a nem euklideszi geometriákról. Vagy az egyházjog kezdeteiről. Vagy a hészükhaszták misztikus szektájáról. Vagy az arab orvostudományról. Vagy a büntetőjogi kódex nyilvános árverések megzavarására vonatkozó tételéről.

Lehet politikai érdeklődést tanúsítani például a szakszervezetek iránt úgy is, hogy jó szakdolgozatot írunk a múlt századi munkásmozgalomról. Sokat megérthetünk az alsóbb néprétegek jelenkori elleninformációs igényeiből azáltal is, ha a reneszánsz kori népi fametszetek stílusát, elterjedését és gyártási módját tanulmányozzuk.

És hadd polemizáljak: olyan diáknak, aki eddig csak politikai és társadalmi tevékenységet folytatott, saját, közvetlen tapasztalatainak elmondása helyett én épp ilyen szakdolgozati témát javasolnék, mert nyilvánvaló, hogy a szakdolgozatírás lesz az utolsó alkalom arra, hogy történelmi, elméleti és technikai ismereteket szerezzen, hogy tanulmányozza a dokumentációs rendszereket (valamint hogy mélyebben elgondolkozzék saját politikai tevékenységének elméleti vagy történelmi alapjain).

Természetesen ez csak az én véleményem. De tiszteletben tartom az ellenkező véleményt is, ezért annak a helyzetébe is bele tudom képzelni magam, aki saját politikai tevékenységére alapozva, a politikai tevékenység során szerzett tapasztalatokat felhasználva kívánja megszerkeszteni a szakdolgozatát.

Ez lehetséges, és végezhet kitűnő munkát is. Nagyon világosan és komolyan el kell azonban mondanunk néhány dolgot, épp az ilyen jellegű vállalkozás tekintélyének védelme érdekében.

Megesik néha, hogy a diák összecsap százoldalnyi röpcédulát, tárgyalási jegyzőkönyvet, beszámolót, esetleg korábbi művekből kölcsönzött statisztikát, majd munkáját „politikai” szakdolgozatként nyújtja be. Néha előfordul, hogy a bizottság lustaságból, demagógiából vagy hozzá nem értésből jónak ítéli. Valójában azonban ez komolytalan dolog, nemcsak az egyetemi, hanem a politikai kritériumok szerint is. A politikát lehet komolyan vagy felelőtlenül üzni. Ha egy politikus úgy dönt egy fejlesztési tervről, hogy nem rendelkezik elegendő információval, akkor bolond, ha ugyan nem bűnöző. Az ember nagyon rossz szolgálatot tehet a saját politikai pártjának azzal, ha olyan szakdolgozatot ír, amely nem felel meg a tudományosság követelményeinek.

Ezeket már a II.6.1. alfejezetben felsoroltuk és elmondtuk, mennyire fontosak egy komoly politikai megnyilvánulás esetében is. Egyszer találkoztam egy diákkal, aki a tömegkommunikáció kérdéseiből vizsgázott, és azt állította, hogy „felmérést” készített egy bizonyos terület tv-néző munkásai körében, magnetofonnal. Az, ami a különböző vélemények leírásakor létrejött, természetesen nem felmérés volt. Nemcsak azért, mert hiányoztak a

felülvizsgálhatóság feltételei, amelyekkel minden hiteles felmérésnek rendelkeznie kell, hanem azért is, mert az eredményeket kutatás nélkül is pontosan ki lehetett találni. Hogy egy példát mondjak, előre lehet tudni, az íróasztal mellett ülve is, hogy tizenkét ember közül a többség azt válaszolja, egyenesben szereti nézni a meccset. Komolytalan dolog tehát egy harminc oldalas álfelmérést közölni, hogy eljussunk ehhez a szép eredményhez. A diák becsapja önmagát, mert azt hiszi, objektív adatokat szerzett, közben csak a saját, hozzávetőleges véleményét támasztotta alá.

Nos, a felületesség veszélye főleg a politikai jellegű szakdolgozatok esetében áll fenn, két okból: *a)* mert egy történelmi, filológiai szakdolgozatnak vannak hagyományos kutatási módszerei, amelyek alól a kutató nem vonhatja ki magát, míg a kialakulóban lévő társadalmi jelenségekről szóló munkák esetében még a módszert is ki kell találni (ezért egy jó politikai szakdolgozat gyakran nehezebb, mint egy nyugodt történelmi szakdolgozat); *b)* mert a társadalomkutatás számos „amerikai” típusú módszertana fetisizálta a mennyiségi statisztikai módszereket, így hatalmas kutatásokat végeztek, amelyek nem segítették elő a valóságos jelenségek megértését. Következésképpen sok politikával foglalkozó fiatal bizalmatlan lesz ezzel a szociológiai módszerrel szemben, amely legfeljebb „szociometriának” nevezhető, s azt lehet felhozni ellene, hogy kizárólag arra a rendszerre alkalmazható, amelynek ideológiai fedezetet ad. Ennek a kutatási módszernek néha az a következménye, hogy az ember szinte egyáltalán nem folytat kutatást, s a szakdolgozatot röpcédulák, felszólalások vagy pusztán elméleti állítások felsorolására redukálja.

Hogyan védhetjük ki ezt a veszélyt? Sokféleképpen. Úgy, hogy megnézzünk néhány, a témához kapcsolódó komoly kutatást, hogy addig nem kezdünk bele társadalomkutatási munkába, amíg nem követtük nyomon legalább egy elismert csoport működését adatgyűjtő és -elemző módszerek elsajátítása végett, s nem feltételezzük, hogy az általában hosszadalmas és költséges kutatómunkát néhány hét alatt el tudjuk végezni. Mivel azonban a nehézségek területenként és a diák felkészültségétől függően változnak, és nem lehet általános tanácsokat adni, egyetlen példára szorítokozom. Egy rendkívül „modern” témát választok ki, amelynek úgy tűnik, nincsenek kutatási előzményei. Egy égetően aktuális témát, amelynek kétségtelenül vannak politikai, ideológiai és gyakorlati oldalai, és amelyet sok tradicionalista professzor „pusztán zszurnalisztikusnak” nevezne: a független rádióadókat.

II.6.3. Hogyan változtassunk egy aktuális témát tudományos témává?

Tudjuk, hogy a nagyvárosokban mostanában tízesével születnek ilyen adók, hogy már a százezer lakosú központokban is kettő, három vagy négy van belőlük, és hogy immár akárhol szülehetnek ilyenek. Tudjuk, hogy politikai vagy kereskedelmi jellegűek, hogy vannak jogi nehézségeik, de a törvények kétértelműek és állandóan módosulnak, s a helyzet még könyvem írása (vagy a szakdolgozat készítése) és megjelenése (vagy a szakdolgozat megvitatása) között is változik. Mindenekelőtt tehát kutatásom tér- és időbeli határait kell pontosan meghatároznom. Témám lehet *A szabad rádióadók 1975-től 1976-ig*, a kutatásnak azonban teljesnek kell lennie. Ha úgy döntök, hogy csak a milánói rádióadókat vizsgálom, megtehetem, de *mindegyiket* vizsgálnom kell. Máskülönben a kutatás hiányos lesz, mert esetleg elhanyagolom a legfontosabb adó programját, hallgatottsági indexét, közönségének kulturális összetételét vagy lakhelyét (periféria, városnegyed, központ).

Ha úgy döntök, hogy harminc adót vizsgálok nemzeti szinten, úgy legyen, de rögzítenem kell a választás kritériumait. Ha országos szinten minden öt politikai adóra három kereskedelmi jut (vagy öt baloldalira egy szélsőjobb), akkor nem szabad harminc olyan adót kiválasztanom, amelyek közül huszonkilenc politikai és baloldali (vagy fordítva), mert különben a jelenségről adott kép nem a tényleges helyzetet fogja tükrözni, hanem saját

vágyaimat, félelmeimet.

Ugy is dönthetek (és akkor a kentaurok létezését egy lehetséges világban tárgyaló szakdolgozatnál vagyunk), hogy nem a létező rádióadókról írok szakdolgozatot, hanem inkább elkészítem az ideális szabad rádió tervét. Ebben az esetben a tervnek egyrészt organikusnak és reálisnak kell lennie (nem feltételezhetek olyan berendezéseket, amelyek valójában még nem is léteznek vagy amelyek elérhetetlenek egy magánszemélyekből álló kis csoport számára), másrészt nem készíthetek képzeletbeli tervet sem anélkül, hogy fel ne mérném a jelenség valóságos erővonalait, ezért a létező rádióállomásokról folytatott előzetes kutatás ilyen esetben is nélkülözhetetlen.

Azután közölnöm kell a „szabad rádió” meghatározás paramétereit, vagyis a kutatás tárgyát mások számára is érthetővé kell tennem.

Csak baloldali rádiót nevezek szabad rádiónak vagy olyat is, amelyet egy féllegális kis csoport hozott létre az ország területén? Vagy bármilyen, a monopóliumtól független rádiót, ha olyan hálózatról van is szó, amelyet kizárólag kereskedelmi szempontok hívtak életre. Vagy szem előtt tartom a területi paramétereiket, és csak egy San Marinó-i vagy egy monte-carlói adóállomást tekintek szabadnak? Akárhogy döntök is, tisztáznom kell a szempontokat, és meg kell magyaráznom, miért zárok ki bizonyos jelenségeket a kutatásból. A kritériumoknak nyilvánvalóan ésszerűeknek kell lenniük, a használt szakkifejezéseket egyértelműen meg kell határozni. Dönthetek úgy, hogy számomra azok a szabad rádiók, amelyek szélsőbaloldali álláspontot képviselnek, akkor azonban figyelembe kell vennem, hogy a „szabad rádió” elnevezést más rádiókra is használják, nem csaphatom be olvasóimat azzal, hogy úgy teszek, mintha azokról is szólnék, vagy mintha azok nem is léteznének. Ebben az esetben le kell szögezmem, hogy a „szabad rádió” elnevezést nem tartom helyesnek, ha nem az általam vizsgált rádiókra alkalmazzák (a kizárást azonban érvekkel kell alátámasztanom), vagy egy kevésbé elterjedt elnevezést kell választanom.

Amikor ehhez a ponthoz eljutottam, jellemeznem kell egy szabad rádiót szervezeti, gazdasági és jogi szempontból. Ha egyes helyeken hivatásosok dolgoznak teljes munkaidőben, másutt viszont önkéntesek váltott műszakban, akkor el kell készítenem a legjellemzőbb szerkezeti típusokat. Meg kell vizsgálnom, vannak-e a különböző típusoknak közös ismertetőjegyei, amelyek meghatározhatják egy független rádió absztrakt modelljét, vagy pedig a „szabad rádió” kifejezés különböző tapasztalatokon alapuló, különféle formációkat jelöl. Rögtön kiderül, hogy az elemzés tudományos pontossága mennyire fontos gyakorlati szempontból is. Mert ha szabad rádiót szeretnék létesíteni, ismernem kellene a működéséhez szükséges optimális feltételeket.

Ahhoz, hogy a tipológia megbízható legyen, készíthetek például táblázatot a vizsgált rádióadók összes lehetséges összehasonlítandó tulajdonságáról. A függőleges sorban jelölöm egy adott rádióállomás jellemzőit, vízszintesen pedig egy adott tulajdonság statisztikai gyakoriságát. Lássunk egy pusztán tájékoztató jellegű, igen szűk dimenziójú példát, amelyben négy paramétert: hivatásos munkatársak jelenlétét, zene-beszéd arányát, reklámok előfordulását és az ideológiai jelleget vettük fel hét képzeletbeli rádió esetében.

	Radio Beta	Radio Gamma	Radio Delta	Radio Aurora	Radio Centro	Radio Pop	Radio Canale 100
professzionális kezelők	-	+	-	-	-	-	-
túlnyomórészt zenei műsorok	+	+	-	+	+	+	+
a reklámok jelenléte	+	+	-	-	+	+	+
határozott ideológiai jelleg	+	-	+	+	-	+	-

A táblázat például megmutatná, hogy a Radio Pop nem hivatásos csoport kezében van. Határozott ideológiai jellegét az adja, hogy túlnyomórészt zenét sugároz, nem beszédet, és elfogadja a reklámot. Ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a reklám és a beszéddel szemben túlsúlyban lévő zene nem feltétlenül áll ellentétben az ideológiai meghatározottsággal, lévén, hogy két rádióállomást is találunk, amelyre ez jellemző, ugyanakkor csak egy olyan van, amely ideológiailag meghatározott, és a zenével szemben a beszéd túlsúlya jellemzi. De a táblázatból azt is leolvashatjuk, hogy a hét között nincs ideológiailag nem meghatározott, reklámnélküli és sok beszédet sugárzó rádió. És így tovább. Ez a táblázat pusztán hipotézis, kevés paramétert és kevés rádióadót ábrázol. Nem teszi tehát lehetővé, hogy megbízható statisztikai következtetéseket vonjunk le belőle. Csupán javaslat volt.

Hogyan kapjuk meg a szükséges adatokat? Három forrás áll rendelkezésünkre: a hivatalos okmányok, az érdekeltek nyilatkozatai és a hallgatói jegyzőkönyvek.

Hivatalos adatok. Mindig ezek a legmegbízhatóbbak, de a független rádióról kevés lelhető fel belőlük. Általában van róluk bejegyzés a közbiztonsági hatóságoknál. Közjegyzőnél meg kell lennie az alapító okiratnak, vagy valami hasonlóknak, de ezt nem lehet megnézni. Ha szabályozásuk pontosabb lesz, az adatokhoz is könnyebben hozzájuthatunk, de egyelőre nincs

más. Ne feledjük azonban, hogy az adatok közé tartozik a név, a hullámhossz és az adás időpontja is. Ha egy szakdolgozat csak ezt a három elemet vizsgálja meg az összes rádióállomásnál, máris hasznos adalékot nyújt.

Az érdekeltek nyilatkozatai. A rádió felelős vezetőit is meg lehet kérdezni. Minden, amit elmondanak, objektív adatnak számít, de világosan jelölni kell, hogy *ők mondták*, és az interjúknak azonos szempontok alapján kell készülniük. Úgy kell kidolgoznunk a kérdőívet, hogy mindenkit megkérdezhessünk a fontosnak ítélt témákról. Azt is jegyezzük fel, ha valaki megtagadja valamelyik kérdésre a választ. Ez nem azt jelenti, hogy a kérdőívnek száraznak kell lennie, csak a lényegét tartalmazhatja vagyis csak igennel és nemmel lehet felelni. Ha válaszadók a terveikről nyilatkoznak, rögzítésük hasznos dokumentumot eredményezhet. Tisztázzuk, mit értünk ilyen esetben az „objektív adat” fogalmán. Ha az igazgató azt állítja hogy „nincsenek politikai célkitűzéseink, és anyagilag senki nem támogat bennünket”, nem biztos, hogy igazat mond, de az a tény, hogy a rádióadó ilyen színben kíván feltűnni a nyilvánosság előtt, mégis *objektív adat*, az állítást legfeljebb a rádió műsorának kritikus elemzése során lehet majd megcáfolni. Ezzel elérkeztünk a harmadik információforráshoz.

Hallgatói jegyzőkönyvek. Ez a szakdolgozatnak az a része, amelyben meg lehet mutatni, mi a különbség a komoly és a dilettáns munka között. Akkor ismerjük meg egy független rádió tevékenységét, ha néhány napig, mondjuk egy hétig hallgatjuk, és elkészítünk egyfajta „rádió-kurírt”, amelyből kiderül, mit közvetítenek, mikor, milyen hosszúságúak az egyes rovatok, mennyi zenét és mennyi beszédet sugároznak, ki vesz részt a vitákban, ha vannak, mi a témájuk stb. A szakdolgozatba nem fér majd bele minden, amit a hét folyamán közvetítettek, de kiemelhetjük azokat a jellemző példákat (dalkommentárok, egy vita során elhangzó szellemességek, a hírközlés módjai), amelyekből kirajzolódik a kérdéses adó művészi, nyelvi és ideológiai profilja.

A bolognai ARCI néhány évig olyan rádióhallgatási és tv-nézési jegyzőkönyvmodelleket készített, amelyekben a megfigyelők mérték a hírek hosszúságát, bizonyos szakkifejezések előfordulását stb. Ha a különböző rádióállomásokat ilyen módon felmérték, összehasonlításokat lehet végezni, ha például ugyanazt a dalt vagy ugyanazt a hírt két rádió is sugározta.

Összehasonlíthatjuk a fő rádióadó és egy független rádió programjait a zene és a beszéd, a híradás és a szórakoztatás, a műsorok és a reklámok, a klasszikus és a könnyűzene, az olasz és a külföldi zene, a hagyományos és az „új” könnyűzene stb. arányát vizsgálva. Amint látjuk, a szisztematikus, magnóval és ceruzával végzett rádióhallgatásból sok olyan következtetést le lehet vonni, ami a vezetők interjúiból nem derült ki.

A különböző reklámmegbízók összehasonlítása (éttermek, mozik, kiadók stb. aránya) néha sokat elárul egy adott rádióadó anyagi forrásairól (ez egyébként titkos).

Az egyetlen feltétel az, hogy ne alaptalan benyomások, feltételezések vezéreljenek minket, mint például hogy „délben popzenét és Panamerican-reklámot közvetített, tehát Amerika-barát rádió”, hiszen azt is tudnunk kell, mi volt a műsor egykor, kettőkor, háromkor, hétfőn, kedden és szerdán.

Több adó esetében csak két út járható: vagy mindegyiket egyszerre figyeltetjük, egy-egy magnóval felszerelt hallgatóval (ez a komolyabb megoldás, mert ugyanazon a héten lehet összehasonlítani a különböző állomásokat), vagy minden héten másikat hallgatunk. Az utóbbi esetben, egyik rádiót a másik után hallgatva, komolyan kell dolgozni, nehogy a hallgatási periódus hat hónapot vagy egy évet vegyen igénybe, mivel ebben a szektorban gyors és gyakori változások történnek. Nem volna értelme összehasonlítani a Radio Beta januári programjait a Radio Aurora augusztusi programjaival, mert ki tudja, mi történt időközben a Radio Bétában.

Ha mindezt a munkát jól elvégeztük, mi van még hátra? Számptalan dolog.

Felsorolok közülük néhányat:

- Meg kell állapítani a hallgatottsági indexeket. Nincsenek hivatalos adataink, a vezetők kijelentéseiben pedig nem lehet bízni, ezért az egyetlen megoldás a véletlenszerű telefonhívások alapján készített felmérés („milyen rádiót hallgat éppen?”). Ez a RAI módszere, de ez speciális és költséges szervezést igényel. Inkább mondjanak le az ilyen kutatásról, ha csak személyes benyomásokat tudnak rögzíteni. Például, ha azt a kijelentést, hogy „a többség a Radio Deltát hallgatja”, csak arra tudják alapozni, hogy öt barátjuk azt hallgatja. A hallgatottsági index problémája is bizonyítja, hogy egy ennyire mai és aktuális jelenségről hogyan lehet és mennyire ne héz tudományos munkát végezni: jobb, mert könnyebb egy római kori történelemről szóló szakdolgozat.

- Rögzíteni kell a sajtóvitákat és az adóra vonatkozó esetleges elítélő nyilatkozatokat.

- Össze kell gyűjteni és pontosan kommentálni az érvényben levő törvényeket, el kell mondani, hogy a különböző rádióadók hogyan kerülnek meg vagy tartják tiszteletben őket, s ebből milyen nehézségek adódnak.

- Dokumentálni kell a különböző pártok álláspontjait.

- Meg kell próbálni összehasonlító táblázatot készíteni a reklámköltségekről. Lehet, hogy a rádiók vezetői erre vonatkozóan nem adnak felvilágosítást, vagy hazudnak, de ha a Radio Delta az Ai Pini éttermet reklámozza, könnyen megtudhatjuk a szükséges adatokat az Ai Pini tulajdonosától.

- Ki kell választani egy mintaeseményt (1976 júniusában a politikai választások jó téma lehetett volna), és fel kell jegyezni, hogy beszél róla két, három vagy több rádió.

- Elemezni kell a különböző rádiók nyelvi stílusát (a RAI bemondóinak utánzása, az amerikai disc-jockey-k utánzása, politikai csoportok nyelvvezetének használata, alkalmazkodás a dialektális formákhoz stb.).

- Elemezni kell, hogyan hatott a szabad rádiók műsora a RAI egyes adásaira (programválasztás vagy nyelvhasználat tekintetében).

- Össze kell gyűjteni és rendszerezni kell a jogászok és a politikai vezetők véleményét a szabad rádiókról. Három vélemény csak egy újságcikk, száz vélemény már felmérés.

- Össze kell gyűjteni a témával kapcsolatos teljes szakirodalmat, a hasonló külföldi kísérletekről írott könyvektől és cikkektől a legeldugottabb vidéki újságokban vagy kis olasz folyóiratokban megjelent cikkekig, hogy a témáról a lehető legteljesebb dokumentációval rendelkezünk.

Felhívom a figyelmet, hogy nem kell az összes említett dolgot elvégezni. Egy szakdolgozathoz elegendő, ha egyet jól és hibátlanul kidolgozunk közülük. Azt sem állítottam, hogy csak ennyi teendő lenne. Csupán felvázoltam néhány példát, hogy megmutassam, egy ilyen kevésbé „tudományos” és kritikai szakirodalommal nem rendelkező témáról is lehet tudományos művet írni, amely másoknak is hasznára lehet, és beleilleszthető egy nagyobb lélegzetű kutatás folyamatába, nélkülözhetetlen lehet azok számára, akik a témában jobban el akarnak mélyülni, hogy nem benyomásokon, véletlenszerű megfigyeléseken és meggondolatlan következtetéseken alapul.

Következésképpen tehát a „tudományos szakdolgozat vagy politikai szakdolgozat” kérdéssel felvetés hamis. Ugyanúgy tudományos lehet egy Platón ideatanáról, mint a Lotta Continua-csoport 1974 és 1979 közötti politikájáról szóló szakdolgozat. Ha valóban komoly munkát akarunk végezni, a választás előtt komolyan el kell gondolkodnunk, mert a második szakdolgozat kétségtelenül nehezebb és nagyobb tudományos érettséget igényel, mint az első. Ha másért nem is, azért, mert nem lehet a könyvtárakra támaszkodni, sőt inkább könyvtárat kell létrehozni.

Lehet tehát tudományos módon elkészíteni egy olyan szakdolgozatot is, amelynek témáját egyesek „újságba valónak” tekintik. Ugyanakkor olyan szakdolgozatot is meg lehet írni újságcikk szinten, amely a címe alapján teljes joggal tűnik tudományosnak.

II. 7. HOGYAN KERÜLJÜK EL, HOGY A TÉMAVEZETŐ KIHASZNÁLJON BENNÜNKET?

Néha a diák saját érdeklődése alapján választja ki a témát, néha viszont az a tanár sugallja neki, akihez a szakdolgozatot írja.

Egy téma ajánlásakor a tanárt különböző szempontok vezérelhetik: vagy olyan témát jelöl meg, amelyet nagyon jól ismer, ezért a diák munkáját is könnyen nyomon tudja követni, vagy olyat, amelyet nem ismer eléggé, de szeretne többet megtudni róla. Tisztázzuk, hogy a látszat ellenére az utóbbi megoldás a becsületesebb és nagylelkűbb. A tanár úgy gondolja, hogy a szakdolgozat követése közben saját ismeretei bővülnek majd, hiszen csak akkor tudja jól megítélni és segíteni a jelölt munkáját, ha ő is valami új dologgal foglalkozik. A tanár általában akkor választja a második megoldást, ha bízik a jelöltben. Őszintén megmondja neki, hogy a téma számára is új, de szívesen elmélyülne benne. Sőt, vannak olyan tanárok, akik nem hajlandók túlságosan feltérképezett területről szakdolgozattémát adni, habár a tömegegyetemek helyzete sokakat arra készlet, hogy szigorukat mérsékeljék, és nagyobb megértést tanúsítsanak.

Vannak azonban különleges esetek, amikor a tanár épp egy nagyobb lélegzetű kutatást folytat és rengeteg adatra van szüksége, ezért határozza el, hogy a szakdolgozatókat egy munkacsoport tagjaiként fogja felhasználni. Néhány évig tehát erről a speciális területről sugallja a hozzá írott szakdolgozatok témáját. Ha mondjuk közgazdász, és egy adott időszak ipari helyzete érdekli, akkor a különböző iparágakat vizsgáló szakdolgozattémákat fog kiadni, hogy teljes képet kapjon a kérdésről. Nos, ez a hozzáállás nemcsak jogos, hanem tudományos szempontból is hasznos: a szakdolgozat munkálatai hozzájárulnak majd egy szélesebb körű, közérdekű kutatáshoz. Ezenkívül a dolog didaktikai szempontból is hasznos, mert a diák egyrészt felhasználhatja egy, a témában igen járatos tanár tapasztalatait, másrészt összehasonlítási alapként rendelkezésére állnak azok a szakdolgozatok, amelyet a többiek írtak az övéhez kapcsolódó vagy az övével határos témáról. Ha azután a jelölt jó munkát végez, remélheti, hogy eredményeit, legalábbis részben vagy egy gyűjteményes kötetben, közre is adják majd.

Adódhat azonban néhány nehézség.

1. A tanár teljesen saját témájának a rabja, és erőszakot követ el a diákon, akit egyáltalán nem érdekel a dolog. Így aztán egyszerű napszámosként fáradtan gyűjti az anyagot, amit majd valaki más dolgoz fel. Mivel az ő munkája csak egy szerény szakdolgozat, általában az történik, hogy a tanár szemezget az összegyűjtött anyagból, a kutatás végső szakaszában esetleg felhasznál belőle néhány részletet, a diákot azonban meg sem említi, hiszen egyetlen gondolatot sem lehet kimondottan neki tulajdonítani.

2. Ha a tanár nem becsületes, dolgoztatja a diákokat, s miután azok megkapták a diplomát, egyszerűen úgy használja fel a munkájukat, mintha a sajátja volna. Ez a becstelenség néha akár jóhiszemű is lehet. A tanár szenvedélyesen követte a szakdolgozat alakulását, sok ötletet adott hozzá, s egy idő után már maga sem tudta megkülönböztetni saját gondolatait azoktól, amelyek a diáktól származtak. Olyan ez, mint amikor heves vitát folytatunk másokkal egy bizonyos témáról, s a végén már nem tudjuk, melyek voltak a saját gondolataink, s melyek születtek a többiek sugallatára.

Hogyan kerüljük el ezeket a kellemetlenségeket?

Amikor a diák kiszemel egy tanárt, barátaitól már nyilván hallott róla valamit. Kapcsolatba

lépett régebbi szakdolgozatírókkal, és van elképzelése az illető korrektségéről. Olvasta néhány művét is, és látta, hogy gyakran idézi-e munkatársait vagy sem. Egyébként nagy szerepet játszanak a megbecsülés és a bizalom nem mérhető tényezői is.

Persze nem szabad beleesnünk az ellenkező hibába sem. Ne képzeljük mániákusan azt, hogy mindig minket utánoznak, ha a szakdolgozatunkéhoz hasonló témáról beszélnek. Ha tegyük fel, a darwinizmus és a lamarkizmus kapcsolatáról írunk szakdolgozatot, akkor a kritikai szakirodalmat olvasva rájövünk majd, hogy milyen sokan foglalkoztak már a témával, és a sok tudósnek mennyi hasonló gondolata van. Így akkor sem érezzük kifosztott zseninek magunkat, ha idővel valamelyik tanársegéd vagy egyik társunk ugyanazzal a témával kezd foglalkozni.

A tudományos munka eltulajdonításán inkább azt értjük, ha valaki olyan kísérleti adatokat használ fel, amelyeket egy adott kísérlet elvégzése nélkül nem ismerhet; ha valaki ritka kéziratoknak olyan átírását tulajdonítja el, melyet e munka előtt még senki nem hozott nyilvánosságra; ha valaki olyan statisztikai adatokat használ fel, amelyeket előttünk még senki nem gyűjtött össze, de csak akkor, ha a forrást nem jelöli meg (mert ha egyszer a szakdolgozat megjelent, akkor mindenkinek jogában áll idézni); ha valaki egy olyan mű általunk készített fordítását használja fel, amelyet még egyáltalán nem, vagy csak másképpen fordítottak le.

Mindenesetre – anélkül, hogy paranoid tüneteket produkálnánk – a szakdolgozati téma elfogadásakor azt is jól gondoljuk meg, hogy be akarunk-e kapcsolódni egy kollektív munkába vagy sem, és ha igen, megéri-e.

III. AZ ANYAG FELKUTATÁSA

III. 1. A FORRÁSOK FELLEMLHETŐSÉGE

III. 1.1. *Melyek a tudományos munka forrásai ?*

A szakdolgozat egy adott tárgyat vizsgál meghatározott *eszközök* felhasználásával. Ez a tárgy sokszor egy könyv, az eszközök pedig más könyvek. Ez a helyzet az olyan szakdolgozat esetében, amely mondjuk *A dam Smith közgazdaságtudományi gondolatairól* szól, amelynek tárgya tehát Adam Smith életműve, eszközei pedig az Adam Smith-ről szóló könyvek. Azt mondhatjuk tehát, hogy ebben az esetben Adam Smith írásai alkotják az *elsődleges forrást*, az Adam Smith-ről szóló könyvek pedig a *másodlagos forrást*, másnéven a *kritikai szakirodalmat*. Ha a téma *Adam Smith közgazdaságtudományi gondolatainak forrásai* volna, akkor természetesen azok a könyvek és írások szerepelnének elsődleges forrásként, amelyek Adam Smith-t megihlették. A szerző természetesen történelmi eseményekből is meríthet (konkrét jelenségekről folytatott korabeli vitákból), de ezek az események mindig írott formában, vagyis más szövegek segítségével érhetők el.

Bizonyos esetekben azonban a dolgozat tárgya egy aktuális jelenség is lehet. Például a mai Olaszországhoz kapcsolható belső népvándorlás vagy a mozgássérült gyerekek viselkedése, vagy a nézők véleménye egy jelenleg futó tv-műsorról. Ezekben az esetekben írott források még nincsenek, majd azok a szövegek válnak azzá, amelyeket önök mint dokumentumot felhasználnak a szakdolgozatban; lehetnek ezek statisztikai adatok, lejegyzett interjúk, néha fényképek, vagy éppen audiovizuális dokumentációk. Ami a kritikai szakirodalmat illeti, a helyzet nem sokban különbözik az előbbtől. Lehet, hogy könyvek és folyóiratcikkek még nem születtek a témáról, újságcikkek vagy külföldi dokumentumok azonban már bizonyára igen.

Jól szem előtt kell tartani a források és a kritikai szakirodalom közötti különbséget, mert

noha a szakirodalomban gyakran szerepelnek részletek a forrásokból, ezek mégis – amint a következő részből kiderül – *másodlagos források*. Egy elszórt, rosszul szervezett kutatás gyakran azt is eredményezheti, hogy a források tárgyalása összekeveredik a kritikai szakirodalom tárgyalásával. Ha *Adam Smith közgazdaságtudományi gondolatait* választottam témául, és a munka előrehaladásával észreveszem, hogy Adam Smith műveinek elemzése helyett folyton valamely szerző értelmezésével vitatkozom, két dolgot tehetek: vagy visszatérek a forrásokhoz, vagy úgy döntök, hogy témát változtatok és *A mai angol liberális gondolkodók Smith-értelmezéseit* fogom vizsgálni. Ez persze nem mentesít attól, hogy ismerjem, mit mondott Smith, de ebben az esetben nyilvánvalóan nem az lesz a célom, hogy az ő gondolatait elemezzem, hanem azt kell vizsgálnom, milyen gondolatokat ébresztett másokban. Ha megalapozottan akarom értelmezőit bírálni, akkor természetesen össze kell vetnem az interpretációkat az eredeti szövegekkel.

Van azonban olyan eset is, amikor az eredeti gondolatok kevésbé érdekelnek. Tegyük fel például, hogy szakdolgozatot kezdek írni a Zen gondolatrendszer szerepéről a japán hagyományban. Világos, hogy tudnom kell japánul olvasni, és hogy nem bízhatom magam a kevés rendelkezésemre álló nyugati fordításra. Tegyük fel, hogy miközben a szakirodalmat tanulmányozom, érdekelni kezd, hogyan használta fel a Zent egy amerikai irodalmi és művészeti avantgárd csoport az ötvenes években. Világos, hogy ezen a ponton már nem az a fontos, hogy abszolút teológiai és filológiai pontossággal tudom-e, mi a Zen gondolatrendszer, azt kell vizsgálni, hogy a keleti eredetű gondolatok hogyan épültek be egy nyugati művészetelméletbe. A szakdolgozat témája tehát a következő lesz: *A Zen tanainak hatása az ötvenes évekbeli San Francis cő-i reneszánszra*, forrásaimul pedig Kerouak, Ginsberg, Ferlinghetti és mások írásai szolgálnak majd. Ezekből kell tehát dolgoznom, ami pedig a Zent illeti, lehet, hogy elég, ha néhány alapműre és néhány jó fordításra szorítkozom. Feltéve természetesen, hogy nem azt akarom bebizonyítani, a kaliforniaiak félreértették a Zen eredeti tanításait. Abban az esetben ugyanis kötelező volna a japán szövegekkel való egybevetés. De ha azt veszem alapul, hogy szabadon merítették a japánból fordított szövegekből, akkor csak az érdekel, hogy ők mivé alakították a Zent, nem pedig az, hogy az mi volt eredetileg.

Mindez azt bizonyítja, hogy nagyon fontos korán meghatározni a szakdolgozat valódi tárgyát, mivel a szövegek fellelhetőségének kérdésével kezdettől fogva szembe kell nézni.

A III.2-4. alfejezetben példákat találunk arra, hogyan lehet csaknem a semmiből kiindulva egy kis könyvtárban megtalálni a munkánkhoz szükséges forrásokat. Ám ezek határesetek voltak. Általában csak akkor fogadjuk el a témát, ha tudjuk, hogyan juthatunk a forrásokhoz. Tudnunk kell 1. hol találhatók, 2. könnyen hozzáférhetők-e és 3. tudunk-e bánni velük.

Tény, hogy meggondolatlanul elfogadnom szakdolgozati témaként Joyce egyes kéziratát, ha nem tudom, hogy a buffalói egyetemen található, vagy ha jól tudom, hogy Buffalóba soha nem fogok eljutni. Például lelkesen beleegyezem abba, hogy egy család tulajdonában levő dokumentum alapján dolgozzak, és csak később jövök rá, hogy a család rendkívül féltékenyen őrzi, és csak nagyon híres tudósoknak hajlandó megmutatni. Vagy beleegyezem abba, hogy egy hozzáférhető középkori dokumentumról újak, arra azonban nem gondolok, hogy soha nem foglalkoztam régi kéziratok olvasásával.

Vagy hogy egy kevésbé kiélezett példát is említsek, teszem azt elfogadom, hogy egy adott szerzőről írok szakdolgozatot, közben sejtelmem sincs arról, hogy eredeti szövegei nagyon ritkák, így aztán mint egy örült, rohagálhatok egyik könyv tárból a másikba, egyik országból a másikba. Vagy azt hiszem, könnyű megszerezni a szerző összes műveit mikrofilmen, arra azonban nem gondolok, hogy az én tanszékemen nincs mikrofilmolvasó, vagy hogy gyakori kötőhártyagyulladásom miatt nem tudom ezt a munkát elvégezni.

Semmi értelme, hogy én, a film megszállottja, egy húszas évekbeli rendező egyik kevésbé jelentős alkotásáról akarjak szakdolgozatot írni, amíg ki nem derítem, hogy a film egyetlen kópiáját a washingtoni filmarchívumban őrzik.

A források kérdésének megoldása után ugyanezek a problémák merülnek fel a szakirodalommal kapcsolatban is. Mondjuk egy XVII. századi kisebb szerzőt választok szakdolgozatom témájaként, mert a város könyvtárában történetesen megtalálható műveinek első kiadása, később azonban észreveszem, hogy a szerzőről szóló legjobb szakirodalmat csak súlyos anyagi áldozatok árán szerezhetem meg.

Ezeket a gondokat az ember akkor sem úszhatja meg, ha elhatározza, csak azzal dolgozik, ami van, mert szakirodalmat kell olvasni, ha nem is a teljeset, legalább azt, ami fontos, a forrásokat pedig *közvetlenül kell* megismerni (1. a következő fejezetet). Megbocsáthatatlan könnyelműségek elkövetése helyett ezért jobb, ha másik szakdolgozati témát választunk, a II. fejezetben leírt szempontok szerint.

Tájékoztatóképpen leírok néhány szakdolgozatot, amelyek vitáján nemrégiben vettem részt, s amelyek a forrásokat nagyon pontosan meghatározták, mivel könnyen ellenőrizhető területre szorítkoztak. Nyilvánvalóan kiderült, hogy a jelölt számára a források elérhetőek voltak, és kezelni is tudta azokat. Az első szakdolgozat címe *Mérsékelt klerikális irányzat Modena városi igazgatásában (1889-1910)*. A jelölt vagy a tanár nagyon pontosan behatárolta a kutatást. A jelölt modenai volt, tehát helyben dolgozott. A bibliográfiának volt egy általános és egy modenai része. Az utóbbit illetően feltételezem, hogy az illető tudott a város könyvtáraiban dolgozni. Az előzőhöz talán kellett néhány kiruccanást tennie máshova is. A valódi források *archív* dokumentumokból és *újságok*-ból álltak. A jelölt mindent felkutatott, és átlapozta az összes korabeli újságot.

A második szakdolgozat *Az Olasz Kommunista Párt iskolapolitikája a középbaltól a diáklázadásokig* címet viselte. Itt is láthatják, milyen pontosan, mondhatnám óvatosan írták körül a témát. 1968 után a kutatás szaggatottá vált volna. A forrásokat a kommunista párt hivatalos sajtója, parlamenti jegyzőkönyvek, a párt levéltára és egyéb sajtótermékek alkották. El tudom képzelni, hogy bármilyen pontos volt is a kutatás, az egyéb sajtótermékekből sok minden kimaradt, ezek azonban kétségtelenül másodlagos források, elég néhány véleményt és kritikát kiemelni közülük. A kommunista párt iskolapolitikájának meghatározásához egyébként a hivatalos nyilatkozatok is elegendőek voltak. A helyzet természetesen egészen más lett volna, ha a szakdolgozat a kereszténydemokrata párt, vagyis egy kormánypárt iskolapolitikáját elemzi. Akkor ugyanis vizsgálni kellett volna egyrészt a hivatalos nyilatkozatokat, másrészt pedig a kormány tényleges intézkedéseit, mely utóbbiak akár ellentmondásban is állhattak volna az előbbiekkal. A kutatás pedig drámai méreteket is ölthetett volna. Ha viszont a vizsgált időszak 1968 utánra nyúlna, akkor a hivatalos véleményforrások között az extraparlamentáris csoportok valamennyi kiadványának is szerepelnie kellene, amelyek éppen abban az évben kezdtek el szaporodni. A kutatás így szintén sokkal nehezebb lenne. Végül, gondolom, a jelöltnek lehetősége volt arra, hogy Rómában dolgozzon, vagy fénymásolatokat szerezzen a szóban forgó teljes anyagról.

A harmadik szakdolgozat középkori történelemmel foglalkozott, és avatatlan szem számára sokkal nehezebbnek tűnt. A veronai Szent Zeno templom késő középkori kincseiről szólt. A mű középpontjában a Szent Zeno apátság XIII. századi jegyzékéből való néhány lap átírása állt, ezt korábban még senki nem készítette el. A jelöltnek természetesen rendelkeznie kellett paleográfiai ismeretekkel, vagyis tudnia kellett, hogyan kell olvasni és milyen kritériumok szerint kell átírni a régi kéziratokat. Ennek a technikának a birtokában azonban már csak gondosan el kellett végezni a munkát, és ismernie kellett az átírás eredményeit. Mindazonáltal a szakdolgozat végén egy harminc tételes bibliográfia is szerepelt, ami azt jelzi, hogy az adott

kérdést korábbi írások alapján történetileg is meg kellett vizsgálni. Gondolom, a jelölt veronai volt, tehát olyan munkát választott, amelyet utazgatás nélkül is el tudott végezni.

A negyedik szakdolgozat *A trentinói színházi élet* tapasztalatairól szól. A jelölt abban a tartományban élt, tehát tudta, hogy a tapasztalatok száma korlátozott, és folyóiratokban, városi levéltárakban, statisztikai kimutatásokban kezdte feltérképezni a színházak látogatottságát. Ettől alig különbözik az ötödik szakdolgozat, *A kultúrpolitika sajátosságai Budrióban, különös tekintettel a városi könyvtár működésére*. A két utóbbi szakdolgozat forrásai nagyon könnyen ellenőrizhetőek, s mindkettő rendkívül hasznos, mert olyan statisztikai-szociológiai dokumentáció készítésére nyújt lehetőséget, amelyet később más kutatók is felhasználhatnak.

A hatodik szakdolgozat olyan kutatást példáz, amelyet egy meghatározott időszakról, meghatározott eszközök segítségével végeztek. Azt érzékelteti, hogyan lehet jól, tudományos színvonalon feldolgozni egy témát, amelyről első szempillantásra azt hihetnők, hogy becsületes kompiláció elkészítésére ad lehetőséget. Címe *A színészi mesterség problémái Adolphe Appia műveiben*. Rendkívül ismert szerzőről van szó, akit a színháztörténészek és teoretikusok egyaránt kimerítően elemeztek, ezért tűnik úgy, hogy eredeti dolgokat már nem lehet mondani róla. A jelölt azonban nagyon aprólékos kutatást végzett a svájci levéltárakban, sok könyvtárban is megfordult, és nem hagyott ki egyetlen helyet sem, ahol Appia működött. Sikerült összeállítania egy bibliográfiát Appia írásaiból (beleértve azokat a kisebb cikkeket is, amelyeket már senki nem olvas), valamint a róla szóló művekből, úgyhogy olyan alaposan és pontosan tudta megvizsgálni a témát, hogy a témavezető szerint szakdolgozata végül valóban tudományos adalékká vált. Meghaladta a kompiláció szintjét, és olyan forrásokat hozott nyilvánosságra, amelyek addig elérhetetlenek voltak.

III. 1.2. Elsődleges és másodlagos források

Amikor könyvekről írunk, elsődleges forrásnak számít egy eredeti kiadás, vagy a kérdéses mű egyik kritikai kiadása.

A fordítás nem forrás, hanem eszköz, olyan, mint a műfog-sor vagy a szemüveg, amely hozzásegít, hogy bizonyos korlátok között elérjek valamit, amire egyébként nem lennék képes.

Egy antológia nem forrás, csak icipici forrástöredék, hasznos lehet a téma első megközelítésekor. De bizonyára azért akarok szakdolgozatot írni éppen egy adott szerzőről, mert meg vagyok róla győződve, hogy olyan új dolgokat fogok felfedni róla, amelyeket még soha senki. Egy antológia viszont csak azt tudja megmutatni, amit valaki más látott meg benne.

Más szerzők könyvismertetései nem számítanak forrásnak, még ha igen bőségesen szerepelnek is bennük idézetek. Legfeljebb másodlagos forrásnak tekinthetők.

A másodlagos forrásoknak számos fajtája van. Ha Palmiro Togliatti parlamenti beszédeiről akarok szakdolgozatot írni, az *Unitában* megjelent beszédek másodlagos források. Senki nem tudja, hogy a szerkesztő nem csonkította-e meg őket, vagy hogy nincs-e bennük hiba. A parlamenti jegyzőkönyvek ezzel szemben elsődleges források. Ha netán sikerül megtalálnom Togliatti kéziratát, az lesz az igazi elsődleges forrás. Ha az Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatát akarom tanulmányozni, akkor a valódi elsődleges forrás a hiteles dokumentum. Annak tekinthető azonban egy jó fénymásolat is. Elsődleges forrásnak tekinthetők egy vitathatatlan szaktekintély által kritikailag alátámasztott szöveget is (a „vitathatatlan” itt azt jelenti, hogy a létező szakirodalom soha nem vitatta), így érthetővé válik, hogy az „elsődleges” és a „másodlagos” forrás fogalma attól függ, honnan nézem a szakdolgozatot. Ha a szakdolgozatban valamennyi létező kritikai kiadást elemezni akarom, akkor meg kell

keresni az eredeti kiadásokat. Ha a függetlenségi nyilatkozat politikai jelentését akarom vizsgálni, akkor egyetlen jó kiadás is elegendő.

Ha *A „Jegyesek” narratív szerkezeteiről* akarok szakdolgozatot írni, akkor Manzoni művének bármely kiadása meg kell feleljen. Ha azonban nyelvi kérdéseket akarok tárgyalni (mondjuk *Manzoni Milánó és Firenze között*), akkor rendelkeznem kell a Manzoni-életmű jó kritikai kiadásaival.

Azt mondhatjuk tehát, hogy *a kutatás tárgyától megszabott kereteken belül* mindig elsődleges forrásokat kell felhasználni. Egyetlen dolgot soha nem tehetek, mégpedig azt, hogy szerzőmtől olyan idézetet hozok, amit valaki másnál találtam. Egy komoly tudományos munkának elméletileg *soha* nem volna szabad egy másik idézet alapján idéznie. Akkor sem, ha nem arról a szerzőről van szó, akivel éppen foglalkozunk. Mindazonáltal vannak ésszerű kivételek, főleg egy szakdolgozat esetében.

Például ha a választott téma *A szépség transzcendentálisának kérdése A quinói Szent Tamás „Summa theologiae” című művében*, akkor az elsődleges forrás Szent Tamás *Summája* lesz, mondjuk a jelenleg forgalomban lévő Marietti-kiadás, hacsak fel nem merül a gyanú, hogy az némileg meghamisítja az eredetit. Ebben az esetben más kiadásokhoz kell folyamodnunk (akkor azonban a szakdolgozat inkább filológiai, mintsem esztétikai-filozófiai jelleget ölt). Aztán felfedezzük, hogy a szépség transzcendentálisának kérdését Szent Tamás Pszeudo-Dionüsziosz *De Divinis Nominibus* című művéhez írt kommentárjában is tárgyalja, így – noha a cím behatárolja a témát – azt a művet is meg kell vizsgálniuk. Végül rájövünk, hogy Szent Tamás teljes egészében egy korábbi hagyományból merítette a témát, és hogy valamennyi eredeti forrás felkutatásához egy egész tudományos pályára lenne szükség. Azt is felfedezzük azonban, hogy ezt a munkát már elvégezték, hiszen Tom Henry Pouillon egyik rendkívül nagyszabású művében bőségesen közöl részleteket mindazoktól a szerzőktől, akik Pszeudo-Dionüszioszt kommentálták, és rámutat a kapcsolatokra, a forrásokra s az ellentmondásokra. Nyilvánvaló, hogy szakdolgozatunk keretén belül felhasználhatjuk majd a Pouillon által összegyűjtött anyagot, valahányszor hales-i Alexandroszra vagy Hildui nusra akarunk hivatkozni. Ha felismertük, hogy hales-i Alexandrosz szövege alapvető fontosságú az értekezés szempontjából, akkor a Quaracchi-kiadásban megpróbáljuk majd közvetlenül is megnézni, ha azonban csak néhány rövid idézet erejéig említjük, akkor elég, ha kijelentjük, hogy a forrásra Pouillon művében találtunk rá. Ezt senki nem tartja majd könnyelmű megoldásnak, hiszen Pouillon komoly szaktekintély, és a tőle átvett szöveg nem közvetlenül tárgya a szakdolgozatnak. Egyetlen dolgot nem szabad megtenni: hogy azt a látszatot keltve idézzünk másodlagos forrásból, mintha láttuk volna az eredetit. Ennek nem pusztán hivatásetikai okai vannak. Képzeld el, hogy valaki odamegy és megkérdezi, hogyan láthattuk közvetlenül a kéziratot, amikor közismert tény, hogy 1944-ben megsemmisült!

Nem szabad azonban engednünk, hogy az elsődleges forrásneurózis úrrá legyen rajtunk. A közismert tényről, hogy Napóleon 1821. május 5-én halt meg, általában másodlagos forrásokból értesülhetünk (történelemkönyvekből, amelyek más történelemkönyvek alapján íródtak). Ha valaki kifejezetten Napóleon halálának időpontját akarná tanulmányozni, akkor korabeli dokumentumokat kellene keresnie. Ha azonban azt akarja megvizsgálni, milyen hatást gyakorolt Napóleon halála a fiatal európai liberálisokra, akkor nyugodtan rábízhatja magát bármelyik történelemkönyvre, és elfogadhatja az évszámot. Ha másodlagos forrásokhoz folyamodunk (és idézzük is őket), az a gond, hogy egynél többet kell megvizsgálni, és ellenőrizni kell, hogy az adott idézetet, egy tényre vagy egy véleményre való utalást más szerzők is megerősítik-e. Egyébként ha kételkednénk valamiben: vagy úgy kell döntenünk, hogy inkább nem hivatkozunk az adatra, vagy pedig ellenőriznünk kell az eredeti forrásban.

Mivel már esett szó Szent Tamás esztétikai gondolkodásáról, elmondanám például, hogy néhány, a kérdésről szóló mai írás abból a feltételezésből indul ki, hogy Szent Tamás azt mondta „*pulchrum est id quod visum placet*”. Én erről a témáról írtam szakdolgozatot, megvizsgáltam néhány eredeti szöveget, és rájöttem, hogy Szent Tamás *ezt soha nem mondta*. Ő azt mondta, hogy „*pulchra dicuntur que visa placent*” – de most nem állok neki elmagyarázni, hogy a két megfogalmazás értelmezése mennyire eltérő következtetésekhez vezethet. Nézzük meg, mi történt? Az első formát, sok évvel ezelőtt, egy Maritain nevű filozófus vetette fel, aki azt hitte, hüen foglalta össze Szent Tamás gondolatvilágát. Azóta más értelmezők is ezt a (közvetett forrásból származó) formát használták fel anélkül, hogy vették volna a fáradságot, hogy az elsődleges forráshoz visszatérjenek.

Hasonló gond merül fel a bibliográfiai idézetek esetében is. Mivel gyorsan be kell fejezni a szakdolgozatot, az ember elhatározza, olyan műveket is felvesz az irodalomjegyzékbe, amelyeket valójában nem olvasott, sőt még lábjegyzetben (vagy ami még rosszabb, a szövegben) is ír róluk, mások jegyzetei alapján. Megtörténhet, hogy valaki a barokkról ír szakdolgozatot, és elolvassa Luciano Anceschi „*Bacon a reneszánsz és a barokk között*” című cikkét a *Bacontól Kantig* (Bologna, Mulino, 1972) című kötetből. Idéz is belőle, és mivel talált benne jegyzeteket egy másik szövegből, buzgón hozzáteszi: „A szerző más élelslátó és sokatmondó megfigyeléseit ugyanerről a témáról 1. : Bacon esztétikája in: Az angol empirizmus esztétikája, Bologna, Alfa, 1959.” Nyomorultul érzi majd magát az illető, amikor valaki ráébreszti, hogy ugyanarról a cikkről van szó, amely tizenhárom évvel korábban jelent meg először egy korlátozott példányszámú egyetemi kiadványban.

Mindaz, amit a közvetlen forrásokról mondtunk, akkor is érvényes, ha a szakdolgozat tárgyát nem szövegek alkotják, hanem egy aktuális jelenség. Ha arról akarok szakdolgozatot írni, hogyan reagálnak a romagnai parasztok a tv-híradóra, akkor az elsődleges forrás, a szabályoknak megfelelően, elegendő számú földművesből álló csoport interjúi alapján a helyszínen készített, vagy legfeljebb egy hasonló jellegű felmérés, amely épp akkoriban jelent meg hiteles forrásban. Ha azonban csak egy tíz évvel korábban készített kutatásból idéznék adatokat, akkor nyilvánvalóan helytelenül cselekednék, ha másért nem, azért, mert azóta mind a parasztok, mind a tv-közvetítések megváltoztak. Más volna a helyzet, ha *A közönség és a tv kapcsolatának kutatása a hatvanas években* címmel írnék szakdolgozatot.

III.2. AZ IRODALOMJEGYZÉK FELKUTATÁSA

III.2.1. *Hogyan használjuk a könyvtárat?*

Hogyan végezzünk előzetes kutatást a könyvtárban? Ha rendelkezünk biztos irodalomjegyzékkel, akkor nyilván odamegyünk a szerzők szerinti katalógushoz és megnézzük, hogy a kérdéses könyvtár mit tud biztosítani számunkra. Azután elmegyünk egy másik könyvtárba stb. Ennek azonban előfeltétele a kész bibliográfia (s hogy egy sor könyvtár elérhető legyen, még ha az egyik Rómában, a másik meg Londonban van is). Olvasóim esetében nyilvánvalóan nem ez a helyzet. Szerintem ez még a hivatásos kutatók esetében sem jellemző. Előfordul, hogy a kutató néha azért megy könyvtárba, hogy megkeressen egy könyvet, melynek már tud a létezéséről, ám az a gyakoribb, hogy nem kész irodalomjegyzékkel megy a könyvtárba, hanem éppen azért, hogy azt *elkészítse*.

Az irodalomjegyzék elkészítése azt jelenti, hogy megkeressük azokat a műveket, amelyeknek még nem tudunk a létezéséről. Az a jó kutató, aki képes rá, hogy noha úgy lép be egy könyvtárba, hogy a leghalványabb fogalma sincs a témáról, onnan kilépve már valamivel többet tud róla.

A katalógus – Ahhoz, hogy megtalálják a műveket, amelyeknek még a létezéséről sem

tudunk, a könyvtár sok segítséget nyújt. Az első természetesen a *téma szerinti katalógus*. A szerzők betűrendes katalógusa azok számára hasznos, akik már tudják, hogy mit akarnak. Aki még nem tudja, annak ott a téma szerinti katalógus. Egy jó könyvtárban megtudhatom belőle, mi minden található a termeiben, tegyük fel a Nyugatrómai Birodalom bukásáról.

A téma szerinti katalógust azonban tudni kell használni. Nyilvánvaló, hogy a „bukás”-nál nem szerepel a „Római Birodalom bukása” címszó (hacsak a könyvtár nem rendelkezik rendkívül aprólékos katalógusrendszerrel). Ezt a témát a „Római Birodalom”, a „Róma”, s végül a „történelem (római)” címszó alatt kell keresni. Ha pedig rendelkezünk valami előzetes, általános iskolai tájékozottsággal, akkor leszünk annyira furfangosak, hogy a „Romulus Augustulus”, vagy az „Augustulus (Romulus)”, az „Oresztész”, az „Odoáker”, a „Barbárok” és a „Római-barbár (királyságok)” címszavakat is megnézzük. A nehézségek azonban ezzel még nem értek véget, mivel sok könyvtárban kétféle szerzői és kétféle tárgykatalógus található, vagyis egy régebbi, amely egy bizonyos évszámnál befejeződik, és egy új, amelyet még bővítenék – no persze majd azt is hozzákapcsolják a régihez, egyelőre azonban még nem. Az sem valószínű, hogy a „Római Birodalom bukása” címszó a régi katalógusban található, csak azért mert régen volt. Előfordulhat, hogy egy két évvel ezelőtt megjelent könyv csak az új katalógusban szerepel. Egyes könyvtárakban azután vannak különleges szempontok szerint felépített katalógusok is. Más helyeken előfordul, hogy a témák és a szerzők közös katalógusban találhatók. Lehet külön katalógusuk a könyveknek és a folyóiratoknak (témák és szerzők szerinti csoportosításban). Egyszóval tanulmányozni kell a könyvtár működését, ahol dolgozni akarunk, és vállalni kell a döntés következményeit. Megtörténhet, hogy olyan könyvtárt választunk, amelyben a könyvek a földszinten, a folyóiratok pedig az emeleten vannak.

Intuícóra is szükség van. Ha a régi katalógus nagyon régi, és én a „Retorika” címszót keresem, jobb, ha a „Rethorika” címszóra is vetek egy pillantást, mert ki tudja, hogy egy szorgalmas katalóguskészítő nem oda rakta-e le a th-val hivalkodó legrégebbi szövegeket.

Megjegyezzük továbbá, hogy a szerző szerinti katalógus mindig biztosabb, mint a téma szerinti, mert összeállítása nem függ a könyvtáros interpretációjától, amely ellenben igen nagy szerepet játszik a tárgykatalógus esetében. Mert, ha egy könyvtárban megtalálható Rossi Giuseppe valamelyik könyve, akkor az a szerzői katalógusban minden bizonnyal szerepel. Ha azonban Rossi Giuseppe cikket írt „Odoáker szerepe a Nyugatrómai Birodalom bukásában és a római-barbár királyságok kialakulása” címmel, akkor lehet, hogy miközben a könyvtáros a „Római (történelem)” vagy az „Odoáker” címszóhoz tette a címet, az ember a „Nyugati Birodalom” címszónál lapozgat.

Lehet azonban, hogy a katalógus nem adja meg a szükséges információt. Akkor elemibb szintről kell kezdeni. Minden könyvtárban van egy szabad polcos olvasóterem, ahol megtalálhatjuk az enciklopédiákat, az általános történelmi összefoglalókat és a bibliográfiai repertóriumokat. Ha a Nyugatrómai Birodalomról keresek valamit, akkor meg kell nézmem, mit találok a római történelemről, s a rendelkezésemre álló kézikönyvek alapján össze kell állítanom egy irodalomjegyzéket. Utána a szerzők szerinti katalógust kell megnéznem.

A könyvrepertóriumok – Azok számára a legbiztosabbak, akiknek már világos elképzeléseik vannak a témáról. Egyes tudományágaknak vannak olyan híres kézikönyvei, amelyekben valamennyi szükséges bibliográfiai adat megtalálható. Más területeken állandóan korszerűsített jegyzékeket adnak közre, illetve folyóiratot is szentelnek egy adott terület bibliográfiájának. Néhány tudományos folyóirat minden számában van egy függelék, a legfrissebb publikációk jegyzékével. A katalóguskutatás teljessé tételéhez elengedhetetlenül szükséges a repertóriumok tanulmányozása, feltéve ha eléggé naprakészek. Az is lehetséges, hogy a könyvtár gazdag régi művekben, ugyanakkor nincsenek meg benne az újabbak. Az is

lehet, hogy rendelkezik olyan 1960-as kiadású történeti művekkel vagy kézikönyvekkel, amelyekben hasznos bibliográfiai jegyzetek vannak, azt azonban nem tudhatjuk meg belőlük, hogy 1975-ben megjelent-e valami érdekes (lehet, hogy megvannak a könyvtárban ezek a művek, de a katalógusban olyan témához sorolták őket, amelyre nem is gondolnánk). Nos, egy korszerű repertórium pontos információkkal szolgál a témával kapcsolatban legutóbb megjelent könyvekről.

A repertóriumokat úgy találjuk meg a legkényelmesebben, ha mindenekelőtt elkérjük a címüket a témavezetőtől. Második lépésként fordulhatunk a könyvtároshoz (vagy az információhoz), aki valószínűleg megmutatja a termet vagy a polcot, ahol a jegyzékeket megtaláljuk. Más tanácsot itt nem adhatunk, mert mint már mondtuk, a kérdés tudományáganként változik.

A *könyvtáros* – Úrrá kell lennünk félénkségünkön, mert a könyvtáros gyakran biztos tanácsot tud adni, s ezáltal sok időt megtakaríthatunk. Arra kell gondolni, hogy egy – főképpen kis – könyvtár igazgatója (feltéve, ha nem túlterhelt vagy neurotikus) boldog, ha két dologgal dicsekedhet: saját memóriájával és műveltségével, valamint könyvtára gazdagságával. Minél decentralizáltabb, minél kevésbé látogatott a könyvtár, annál inkább emésztí a bánat, hogy félreismerik. Ha tehát valaki segítséget kér tőle, boldoggá teszi.

Természetesen míg egyfelől nagyon lehet számítani a könyvtáros segítségére, másfelől nem szabad vakon megbízni benne. Hallgassuk meg a tanácsait, majd kezdjünk neki önállóan a keresésnek. A könyvtáros nem univerzális szakember, ezenkívül nem tudja, milyen sajátos jelleget akarunk adni kutatásunknak. Lehet, hogy olyan művet ítél alapvetően fontosnak, amelyet igen kevésbé tudunk használni, ugyanakkor nem tekint fontosnak egy olyat, amely számunkra nagyon is hasznosnak bizonyul. Ez már csak azért is lehetséges, mert a hasznos és fontos műveknek nincs előre megállapított hierarchiája. Adott kutatásban döntőnek bizonyulhat egy olyan gondolat, amely szinte véletlenül szerepel egy amúgy érdektelen, a többség által lényegtelennek ítélt könyv egyik lapján. Erre az oldalra magunktól kell rátalálni, anélkül hogy bárki is ezüst tálcán elénk hozná.

Könyvtárközi kapcsolatok, computeres katalógusok, könyvtárközi kölcsönzés – Sok könyvtár naprakész jegyzéket ad ki legújabb szerzeményeiről. Ugyanakkor néhány könyvtárban egyes tudományágakról megtekinthetünk olyan katalógusokat is, amelyek arról tájékoztatnak, mi található meg más olasz és külföldi könyvtárakban. Ez ügyben is jó, ha tanácsot kérünk a könyvtárostól. Van néhány olyan szakkönyvtár, amely computer segítségével egy központi memóriához kapcsolódik, s így néhány másodperc alatt meg lehet tudni, hogy egy könyv fellelhető-e, és ha igen, hol. A Velencei Biennale közelében például létesítettek egy modern művészettörténeti archívumot, amely elektronikus feldolgozó rendszer segítségével kapcsolódik a római Biblioteca Nazionale Könyvarchívumához. Az operátor betáplálja a gépbe az éppen keresett könyv címét, s néhány pillanat múlva megjelenik a képernyőn a kérdéses könyv katalóguscédulája (vagy cédulái). A kutatást végezhetjük a szerző neve, a könyv címe, a téma, a gyűjteményes kiadás, a kiadó, a megjelenés éve stb. alapján.

Egy átlagos olasz könyvtár ritkán tud ehhez hasonló segítséget nyújtani, de mindig figyelmesen tájékozódjunk, mert sosem lehet tudni.

Ha felfedezzük, hogy a könyv egy másik olasz vagy külföldi könyvtárban található, akkor ne feledjük, hogy a könyvtárak általában tagjai az *országos vagy nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés hálózatának*. A dolog igénybe vesz némi időt, de ha a könyvet nehéz megtalálni, érdemes ezzel próbálkozni. Minden attól függ, hogy a könyvtár, amelyhez a kéréssel fordultunk, kölcsönadja-e a könyvet vagy sem (néhányban csak a dupla példányok kölcsönözhetőek). Nem árt, ha minden esetben figyelünk erre is, s ha lehet, tanácsot kérünk a

témavezetőtől. Mindenesetre ne feledjük, hogy az intézmények gyakran léteznek, és csak azért nem működnek, mert nincs rá igény.

Ne feledjük ezenkívül, hogy sok könyvtár listát vezet új szerzeményeiről, vagyis a nemrégiben vásárolt művekről, amelyeket még nem helyeztek el a katalógusban. Végül gondoljunk arra, hogy ha valóban komoly, a témavezetőt is érdeklő munkát végzünk, könnyen rábírhadjuk az egyetemet, hogy *vásároljon meg* néhány fontos szöveget, amelyhez máskülönben nem juthatnánk hozzá.

III. 2.2. Hogyan készítsünk bibliográfiát: a cédulázás

Természetesen ahhoz, hogy elkészítsük az elinduláshoz szükséges irodalomjegyzéket, sok könyvet meg kell nézni. Számos könyvtárban azonban csak egyet vagy kettőt adnak ki egyszerre, és rossz néven veszik, ha hamar visszaadjuk, hogy újat kérjünk helyette. Így kénytelenek vagyunk sok időt elvesztegetni az egyik és a másik könyv között.

Ezért fontos, hogy az első alkalmakkor ne egymás után próbáljuk elolvasni az összes könyvet, amit találunk, hanem készítsünk előzetes bibliográfiát. Ez lehetővé teszi, hogy a katalógus megvizsgálása után pontos lista alapján kezdjük el a könyvkölcsönzést. A katalógusok alapján elkészített lista azonban nem mindig mond sokat, ezért lehet, hogy nem tudjuk, melyik könyvet kérjük ki legelőször. Úgyhogy a katalógus vizsgálata előtt nézzük meg a szabad polcos olvasóterem kézikönyveit. Ha találunk egy, a témánkhoz kapcsolódó fejezetet jó irodalomjegyzékkel, gyorsan átfuthatjuk a fejezetet is (később úgyis visszatérünk rá), de azután rögtön lapozzunk a bibliográfiához, és másoljuk le az *egész*et. Az átfutott fejezet és a bibliográfiát kísérő esetleges jegyzetek alapján már lesz némi elképzelésünk arról, hogy a szerző a felsorolt művek közül melyeket tartja alapvetőnek, azokat kezdjük el kikérni. Ezenkívül ha több kézikönyvet is megnézünk, és összevetjük az irodalomjegyzékeket, meglátjuk, mely művet idéznek mindenütt. Így ki lehet alakítani az első rangsort, amely később, a munka folyamán megdőlhét ugyan, de addig kiindulási alapul szolgál.

Ellenérvként felhozható, hogy ha mondjuk tíz kézikönyv létezik valamiről, egy kicsit hosszadalmas mindegyiknek lemásolni a bibliográfiáját. Tény, hogy ezzel a módszerrel néha több száz könyvet is össze lehet gyűjteni, még ha összehasonlítással kiküszöbölhetőek is az ismétlések (amennyiben az első bibliográfiát szoros ábécésorrendbe állítjuk, a későbbiek folyamán könnyebb lesz az ellenőrzés). Minden valamirevaló könyvtárban van azonban fénymásoló, a másolás oldalanként kb. 100 lírába kerül. Egy kézikönyv speciális bibliográfiája, rendkívüli esetektől eltekintve, általában néhány oldalas, így 2-3000 lírából egész sok bibliográfia lemásolható amelyeket aztán otthon nyugodtan rendszerezni lehet. Csak a bibliográfia elkészítése után kell visszatérni a könyvtárba hogy megnézzük, mi az, ami valóban hozzáférhető. Hasznos ha minden könyvről cédulát készítünk, amelyre ráírhatjuk a könyvtári jelzetet (egy cédulán több jelzet is szerepelhet, ami azt jelenti, hogy a könyv sok helyen megtalálható, lesznek azonban jelzet nélküli cédulák is, ami nagy baj a szakdolgozat szempontjából).

Az irodalomjegyzék összeállítása közben, amint talállok egy könyvet, kísértésbe eshetek, hogy nyomban egy füzetbe jegyezzem fel. Amikor aztán azt ellenőrzöm, hogy a bibliográfiában megadott könyvek megtalálhatóak-e a könyvtárban, akkor odaírhatnám a cím mellé a jelzetet. Ám ha túl sok címet jegyeztem fel (és a témával kapcsolatos első tapogatózás akár százat is eredményezhet, feltéve, ha nem döntök úgy, íogy néhányat átugrom), egy bizonyos ponton túl már nagyon nehéz lesz visszakeresnem őket. A legkényelmesebb megoldás egy kis *cédulatartó doboz*: amint megtalálok egy könyvet, írok róla egy cédulát. S amint felfedezem, hogy a könyv megvan egy adott könyvtárban, felírom rá a jelzetet. Az ilyen kis dobozok nem kerülnek sokba, és a papírüzletekben kaphatók, de magunk is elkészíthetjük

őket. Száz vagy kétszáz cédulácska igen kevés helyet foglal el, s ha könyvtárba megyünk, magunkkal vihetjük őket a táskánkban. Így végül tiszta képet kapunk arról, mit kell még megtalálnunk, és mit találtunk már meg. Sőt mi több, mindez ábécésorrendben lesz, így könnyen kezelhető. Ha akarjuk, úgy is írhatjuk a cédulát, hogy a jobb felső sorokban legyen a jelzet, a balban pedig azt jelezzük, hogy a könyv általában is érdekes-e, vagy csak egy bizonyos fejezet forrásaként stb.

Ha nincs türelmünk cédulatárat készíteni, akkor természetesen egy kis füzet is megfelel. Ennek azonban nyilvánvaló kényelmetlenségei vannak: teszem azt, az első oldalra írjuk az összes A-val kezdődő szerző nevét, a másodikra pedig azokat, amelyek B-vel kezdődnek. Azután egyszer csak betelik az első oldal, és nem tudjuk, hova írjuk Azzimonti Federico vagy Abbati Gian Saverio cikkét. Akkor már jobb, ha egy betűrendes noteszt keresünk. Abbati nem lesz ugyan Azzimonti előtt, de mindkettő az A betűsők számára fenntartott négy oldalon lesz. Legjobb azonban a cédulázós módszer. A szakdolgozat után, egy másik munkához is hasznos lehet (csak ki kell egészíteni), de akár kölcsön is adhatjuk valaki másnak, aki később hasonló témán dolgozik.

A negyedik fejezetben másfajta jegyzetelésről fogunk beszélni, így az *olvasmányok*, a *gondolatok* vagy az *idézetek* lejegyzéséről (és majd meglátjuk, milyen esetekben van szükség az ilyen szerteágazó cédulázási rendszerre). Most azt kell hangsúlyoznunk, hogy a bibliográfia feljegyzése nem lehet azonos az olvasmányok kijegyzetelésével, ezért az utóbbiról előrebocsátunk néhány gondolatot.

Olvasmányjegyzetelés lehetőleg nagyalakú cédulákra, és csak olyan könyvekről (vagy cikkekről) készüljön, amelyeket valóban olvastunk. A cédulákra feljegyezhetünk kivonatokat, véleményeket, idézeteket, vagyis mindazt, ami ahhoz szükséges, hogy az elolvasott könyvet hasznosítani tudjuk a szakdolgozat megírásánál (amikor maga a könyv esetleg már nem áll a rendelkezésünkre), valamint a *végző irodalomjegyzék* összeállításakor. Ezeket a jegyzeteket nem mindig vihetjük magunkkal, lehet, hogy néha nem is cédulákra, hanem nagy lapokra írtuk (noha a cédula mindig sokkal kezelhetőbb).

Az *irodalomjegyzéknek* tartalmaznia kell az összes megkeresendő könyvet, nemcsak azokat, amelyeket megtalálhatunk és elolvashatunk. Lehet, hogy az irodalomjegyzékben tízezer cím szerepel, az olvasmányjegyzékben viszont csak tíz, bár ez azt a képzetet kelti, hogy a szakdolgozatot túl jól kezdték el és túl rosszul fejezték be.

Az irodalomjegyzék céduláit mindig vigyük magunkkal a könyvtárba. A cédulákra ne írjunk mást, csak a kérdéses könyv alapvető adatait és azoknak a könyvtáraknak a jelzeteit, amelyekben megtaláltuk őket. Legfeljebb még olyan megjegyzéseket fűzzünk hozzá, mint „X szerző szerint nagyon fontos”, vagy „feltétlenül meg kell találni”, vagy „ez és ez értéktelen műnek tartja”, vagy egyenesen azt, hogy „meg kell vásárolni”, de ennyi elég is. Az olvasmányjegyzék cédulája lehet akár több oldalas is (egy könyvhöz több jegyzetekkel teleírt cédula is tartozhat), míg az irodalomjegyzék cédulája egy, és csakis egy.

Minél pontosabban készítjük el az irodalomjegyzéket, annál inkább lehetséges, hogy megőrizzük, felhasználjuk későbbi kutatásokhoz, kölcsönadjuk (vagy netán eladjuk), megéri tehát jól és olvashatóan megcsinálni. Nem ajánlatos gyorsírással, esetleg hibásan odafirkálni egy címet. Az *előzetes irodalomjegyzék* gyakran a *végző irodalomjegyzék* összeállításának alapja lehet (miután a cédulákra feljegyeztük a megtalált, elolvasott, az olvasmányjegyzékbe felvett könyveket).

Ezért gondoltuk, hogy ezen a ponton megadjuk a címek pontos feljegyzésére vonatkozó utasításokat, vagyis a *bibliográfiai adat szabályait*. Ezek a szabályok vonatkoznak:

1. az *irodalomjegyzék* céduláira;
2. az *olvasmányjegyzék* céduláira;

3. a könyvek lapalji jegyzetben történő idézésére;
4. a végső irodalomjegyzék összeállítására.

Ezért tehát az összes, a munkának erre a fázisára vonatkozó fejezetben megemlékezünk róluk. *Most azonban egyszer és mindenkorra rögzítjük őket.* Ezek nagyon fontos szabályok, türelmesen kell megismerkedni velük. Látni fogjuk, hogy elsősorban *funkcionális* jelentőségük van, mert lehetővé teszik a mi és olvasóink számára, hogy a szóban forgó könyvet azonosítsák. Ugyanakkor ezek a *tudományosság szabályai* is : aki figyelembe veszi őket, azt bizonyítja, hogy járatos a tudományban, aki megsérti őket, az elárulja, hogy csak tudományos *parvenu*, ezért olykor még egy egyébként jól elkészített munka is hitelét veszti. Szó sincs arról, hogy ezek a szabályok semmit ne számítanak, vagy pusztán a tudálékosok gyengéi lennének. A sportban, a bélyeggyűjtésben, a biliárdban, a politikai életben egyaránt előfordul, hogy ha valaki rosszul használ bizonyos „kulcs”-szavakat, akkor gyanakvóan néznek rá, mint valami kívülállóra, „nem közülük valóra”. Mindig el kell fogadni annak a társaságnak a szabályait, amelybe be akarunk lépni.

Ha meg akarjuk sérteni a szabályokat, vagy szembe akarunk helyezkedni velük, először akkor is *meg kell ismerni őket*, és esetleg be kell bizonyítani megalapozatlanságukat, vagy pusztán korlátozó szerepüket. Mielőtt azonban azt mondjuk, hogy egy könyv címét nem kell aláhúzni, tudni kell, *hogy általában aláhúzzák, és azt is, hogy miért.*

III.2.3. A bibliográfiai adat

A *könyvek* – íme a hibás bibliográfiai idézés egyik példája:

Wilson, J., „Philosophy and religion”, Oxford, 1961.

Ez az adat a következő okok miatt hibás:

1. A szerző keresztnévének csak a kezdőbetűjét adja meg, ami nem elegendő, mindenekelőtt azért, mert én a szerző vezetéknevét és keresztnévét egyaránt tudni akarom, azután pedig azért, mert két szerzőnek lehet ugyanaz a vezetékneve, és kezdődhet ugyanazzal a betűvel a keresztnéve. Ha azt olvasom, hogy a *Clavis universalis* című könyv szerzője P. Rossi, nem tudom, hogy Paolo Rossiról, a firenzei egyetem filozófusáról, vagy Pietro Rossiról, a torinói egyetem filozófusáról van-e szó. Ki az a J. Cohen? A francia kritikus és esztéta Jean Cohen, vagy az angol filozófus Jonathan Cohen?

2. A könyv címét soha nem kell idézőjelbe tennünk, mert csaknem mindenütt a folyóiratok vagy a folyóiratokban megjelent cikkek címét szokás idézőjelben megadni. A szóban forgó címben a *Religion* szót jobb lett volna nagy R-rel kezdeni, mert az angol címekben nagybetűvel írnak minden főnevet, melléknevet és igét, csak a névelőket, az előljárószókat és határozószókat írják kisbetűvel (illetve, ezek is nagybetűvel írandók, ha a cím végén állnak: *The Logical Use of If*).

3. Utálatos dolog, ha megmondják *hol* adták ki a könyvet, és nem jelölik a kiadót. Gondolják csak el, találnak egy fontosnak tűnő könyvet, amelyet meg akarnak venni, s megjelölése a következő: „Milano, 1975”. Melyik kiadó adta ki? A Mondadori, a Rizzoli, a Rusconi, a Bompiani, a Feltrinelli a Vallardi? Hogyan tud majd segíteni a könyvkereskedő? És ha az van odaírva, hogy „Paris 1976”, hova írjunk? Akkor elegendő csak a várost megjelölni, ha régi könyvről van szó („Amsterdam 1678”), amely csak könyvtárban vagy bizonyos antikváriumokban található meg. Ha a könyvben az áll hogy „Cambridge”, azt sem tudjuk, hogy az angliairól vagy az amerikaiakról van-e szó. Sok jelentős szerző csak a város nevét szokta megjelölni a könyvben. Felhívom a figyelmüket, hogy ezek mind sznobok, akik megvetik olvasóikat, kivéve ha enciklopédiáról van szó (ahol helyszűke miatt vannak rövidebb kritériumok).

4. Itt mindenesetre az „Oxford” megjelölés is hibás. Ezt a könyvet nem Oxfordban adták

ki. Amint a címlapon is olvasható, az Oxford University Press kiadványa, amelynek Londonban (illetve New Yorkban és Torontóban) van a székhelye. Ezenkívül Glasgow-ban nyomtatták, de mindig *a kiadás helyét kell feltüntetni, nem a nyomtatását* (kivéve, ha régi könyvről van szó, amikor a két hely egybeesik, mert régen a nyomdászok, a kiadók és a könyvkereskedők egy cégbe tömörültek). Az egyik szakdolgozatban találtam egy „Bompiani-Farigliano” megjelölésű könyvet, amelyet véletlenül (amint a „nyomdai munkálatok” feliratról következtetni lehetett) Fariglianóban nyomtattak. Aki ilyet tesz, azt a látszatot kelti, mintha még életében nem látott volna könyvet. Ha biztosak akarnak lenni a dolgukban, soha ne csak a címlapon keressék a kiadó adatait, hanem az azt követő oldalon is, ahol a „copyright” van. Ott megtalálják a kiadás tényleges helyét idejét és számát.

Ha csak a címlapot nézik, olyan szarvashibát követhetnek le, mint azok, akik a Yale University Press, a Cornell University Press vagy a Harvard University Press kiadásában megjelent könyveknél a kiadás helyeként Yale, Harvard és Cornell városokat jelölték meg, holott azok nem helynevek, a híres magánegyetemeket nevezik így. A városok pedig New Haven, Cambridge (Massachusetts) és Ithaca. Olyan ez, mintha valaki úgy tüntetne fel egy, az Università Cattolica által kiadott könyvet, mintha az Adriai-tenger párján lévő bájos kis fürdővárosban jelent volna meg. S egy utolsó figyelmeztetés: jó, ha a kiadás helyét *eredeti nyelven* jelöljük meg. Tehát Paris, nem pedig „Párizs”, vagy Praha, nem pedig „Prága”.

5. Ami az évszámot illeti, az véletlenül jó volt. De nem szabad mindig a címlapon megjelölt évszámot alapul venni. Lehet, hogy az az utolsó kiadás idejét jelzi. Az első kiadás évszámát csak a *copyright-oldalon* találják meg (és esetleg azt is felfedezik, hogy az más kiadónál jelent meg). A különbség néha igen jelentős. Tegyük fel, hogy a következő adatot olvassák:

Searle, J., *Speech Acts*, Cambridge, 1974

A többi pontatlanságtól eltekintve, ha a *copyrightot* ellenőrzik, rájönnek, hogy az első kiadás 1969-ben készült. Nos, lehet, hogy a maguk szakdolgozatában azt kell kideríteni, hogy Searle más szerzők előtt vagy után tárgyalta-e a *Speech Acts* témáját. Akkor pedig az első kiadás keletkezési éve a fontos. Ezenkívül hajói elolvassák a könyv előszavát, rájönnek, hogy a szerző 1959-ben (tehát tíz évvel korábban) fejtette ki először alapvető tanítását Oxfordban, a doktori disszertációjában, s azóta a könyv egyes részei már különböző filozófiai folyóiratokban is megjelentek. Soha senki nem gondolna arra, hogy így idézzék egy könyvet:

Manzoni, Alessandro, *A jegysek*, Molfetta, 1976

Csak azért, mert épp egy olyan könyv van a kezében, amelyet nemrégiben adtak ki Molfettában. Nos, amikor egy szerzővel foglalkoznak, legyen az Searle vagy Manzoni, semmiképp nem szabad hibás adatokat terjeszteni a műveiről. Ha pedig egy későbbi, átdolgozott és bővített kiadást használnak akár Manzoni, akár Searle, akár Wilson tanulmányozása közben, meg kell jelölni mind az első, mind az idézett, n-edik kiadás időpontját.

Miután megnéztük, hogyan *nem* szabad egy könyvet idézni, lássuk az említett két könyv helyes idézésének öt módját. Tisztázzuk, hogy léteznek más szempontok is, és minden olyan szempont érvényes, amely lehetővé teszi, hogy *a)* megkülönböztessük a könyveket a cikkektől vagy más könyvek fejezeteitől, *b)* hogy egyértelműen meghatározzuk a szerző nevét és a könyv címét, *c)* hogy világos legyen a megjelenés helye, a kiadó és a kiadás, *d)* hogy esetleg jelezzük a könyv kötését és terjedelmét. A kötelező öt példa közül tehát bizonyos mértékig mindegyik helyes, de mint majd kifejtjük, több ok miatt mi mégis az elsőt részesítjük előnyben.

1. Searle, John R., *Speech Acts -An Essay in the Philosophy of Language*,

1. ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1969 (5. ed., 1974), pp. VIII-204. Wilson, John, *Philosophy and Religion – The Logic of Religious Belief*, London, Oxford University Press, 1961, pp. VIII-120.

2. Searle, John R., *Speech Acts* (Cambridge: Cambridge, 1969) Wilson, John, *Philosophy and Religion* – (London: Oxford, 1961)

3. Searle, John R., *Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1. ed., 1969 (5. ed., 1974), pp. VIII-204. Wilson, John *Philosophy and Religion*, London, Oxford University Press, 1961, pp. VIII-120.

4. Searle, John R., *Speech Acts*. London: Cambridge University Press, 1969 Wilson, John *Philosophy and Religion*. London: Oxford University Press, 1961

5. SEARLE, *Speech Acts.-An Essay in the Philosophy of Language*, John R. Cambridge, Cambridge University Press (5. ed., 1974), 1969 pp. VIII-204.

WILSON, John *Philosophy and Religion – The Logic of Religious Belief*, London, Oxford University Press, pp. VIII-120. 1961

Természetesen vannak vegyes megoldások is: az első példában a szerző vezetőkéne szerepelhetne nagy betűvel, mint az ötödikben; a negyedikben szerepelhetne az alcím is, akár az elsőben vagy az ötödikben. Sőt mint látni fogjuk, vannak teljesebb szisztémák, amelyek még a gyűjteményes kiadás címét is feltüntetik.

Mindenesetre valamennyi fenti példát érvényesnek tartjuk. Tekintsünk el egyelőre az ötödiktől, amely speciális bibliográfiai eset (szerző-év vonatkoztatási rendszer), ezért majd később, a jegyzetekkel és a végső bibliográfiával kapcsolatban szólnunk róla. A második jellegzetesen amerikai példa, és inkább lapalji jegyzetekben alkalmazzák, semmint a végső bibliográfiában. A harmadik jellegzetesen német példa, ma már elég ritkán fordul elő, és nézetem szerint semmi előnye nincs.

A negyedik rendkívül elterjedt az Egyesült Államokban, és én nagyon ellenszenvesnek találom, mert nem teszi lehetővé, hogy azonnal el tudjuk különíteni a mű címét. Az első rendszer mindent elárul, ami fontos számunkra, világosan megmutatja, hogy könyvről van szó, és hogy az milyen terjedelmű.

A folyóiratok – Hogy milyen kényelmes ez a szisztéma, rögtön meglátjuk, ha megpróbálunk három különböző módon megadni egy folyóiratcikket:

Anceschi, Luciano, „Orizzonte della poesia”, *Il Verri* 1 (NS), febbraio

1962: 6-21. Anceschi, Luciano, „Orizzonte della poesia”, *Il Verri* 1 (NS), pp. 6-21. Anceschi, Luciano, *Orizzonte della poesia*, in „Il Verri”, febbraio 1962, pp. 6-21.

Létezhetnek ezenkívül más szisztémák is, de nézzük először az elsőt és a harmadikat. Az elsőben a cikk címét tették idézőjelbe, és a folyóiratét írták dőlt betűvel. A harmadikban a cikk címét írták dőlt betűvel, és a folyóiratét tették idézőjelbe. Hogy miért *szavazzunk az első megoldásra?* Mert már első pillantásra világossá teszi, hogy az „Orizzonte della poesia” nem könyv, hanem rövid szöveg. A folyóiratcikkek így ugyanabba a kategóriába esnek (ahogy majd meglátjuk), mint a könyvek fejezetei és a kongresszusi jegyzőkönyvek. Világos, hogy a második példa az első változata, csak a kiadás hónapját nem tünteti fel. Az első példa közli a cikk megjele nésének időpontját, a második viszont nem, tehát hiányos. Jobb lett volna legalább azt odaírni, hogy *Il Verri* 1, 1962. Megfigyelhetik az (NS) azaz „Nuova Serie” (Új folyam) megjelölést. Ez nagyon fontos, mert az *Il Verrinék* volt egy másik első évfolyam I-es száma is, 1956-ban. Ha abból a számból kellene idéznem (amelyen nyilvánvalóan nem szerepelhetett a „régí folyam” megjelölés), akkor jó lenne így írni:

Gorlier, Claudio, „L'Apocalisse di Dylan Thomas”,

Il Verri I, 1, autunno 1956, pp. 39-46.

Amint látjuk, nemcsak a szám, hanem az évfolyam is fel van tüntetve. A másik adatot is átírhatnánk a következőképpen:

Anceschi, Luciano, „Orizzonte della poesia”, *Il Verri* VII, 1, 1962,

ha nem az lenne a helyzet, hogy az új sorozat nem tünteti fel az évfolyamot. Figyeljük meg azt is, hogy vannak folyóiratok, amelyek folyamatos lapszámozást használnak az év során, mások kötetenként számoznak, amiből egy évben több is megjelenhet. Ha tehát úgy kívánják, nem szükséges feltüntetni a kötetszámot, elég, ha az év- és oldalszámot odaírják. Például:

Guglielmi, Guido, „Tecnica e letteratura”, *Lingua e stile*, 1966, pp. 323-340.

Ha könyvtárban keresem a folyóiratot, észre fogom venni, hogy a 323. oldal az első évfolyam harmadik számában található. De nem látom be, miért kellene alávetnem olvasóimat ennek a tortúrának (akkor sem, ha egyes szerzők ezt teszik), ha egyszer sokkal kényelmesebb volna a következőt írni:

Guglielmi, Guido, „Tecnica e letteratura”, *Lingua e stile*, I, 1, 1966.

így ugyanis a cikk sokkal könnyebben megtalálható, még akkor is, ha nem adom meg az oldalszámot. S gondolják csak meg, hogy ha a folyóirat egyik régebbi számát szeretném megrendelni a kiadótól, akkor nem az oldalszám, hanem a kötet száma érdekelne. Az első és az utolsó oldal megjelölése arra szolgál, hogy megtudjuk, hosszú cikkről vagy rövid jegyzetről van-e szó, ezt tehát mindenképpen ajánlatos feltüntetni.

Több szerző és a szerkesztő– Most térjünk át a nagyobb lélegzetű művek egyes fejezeteinek idézésére, legyenek azok egy szerző tanulmánykötetei vagy vegyes kötetek. Íme egy egyszerű példa:

Morpurgo-Tagliabue, Guido, „Aristotelismo e Barocco” in *AAW Retorica e Barocco*. Atti del III Congresso Internazionale di Studi Umanistici, Venezia, 15-18 giugno 1954, a cura di Enrico Castelli, Roma, Bocca, pp. 119-196.

Mit mond nekem ez a megjelölés? Mindazt, amire szükségem van, vagyis hogy:

a) Gyűjteményes kötetben szereplő szövegről van szó, tehát Morpurgo-Tagliabue írása nem könyv, habár az oldalak számából (77) arra következtethetek, hogy igen nagy lélegzetű tanulmányról van szó.

b) A gyűjteményes kötet címe *Retorica e Barocco*, és különböző szerzők műveit tartalmazza.

c) A gyűjtemény kongresszuson elhangzott előadások dokumentációja. Ezt fontos tudjam, mert lehet, hogy a kötet egyes katalógusokban „kongresszusi akták” címszó alatt szerepel.

d) Szerkesztette Enrico Castelli. Nagyon fontos adat. Nemcsak azért, mert valamelyik könyvtárban esetleg „Castelli, Enrico” neve alatt találom meg a gyűjteményt, hanem azért is, mert az angolok nem az A betűnél (Autori Vari, különböző szerzők) adják meg a különböző szerzők nevét, hanem a szerkesztő neve alatt. Ez a kötet tehát egy olasz bibliográfiában a következő módon jelenne meg:

Retorica e Barocco, Roma, Bocca, 1955, pp. 256, 20 tav. 90

egy amerikai bibliográfiában viszont így: Castelli, Enrico (ed.), *Retorica e Barocco* etc.,

ahol az „ed” jelentése „editor”, azaz szerkesztő (az „eds” megjelölés azt jelenti, hogy több szerkesztőről van szó).

Az amerikai írásmódot utánozva ma így is feltüntethetik a könyvet:

Castelli, Enrico (szerk.), *Retorica e Barocco* etc.

Ezeket a dolgokat azért kell tudni, hogy a könyvet meg tudjuk keresni egy katalógusban vagy egy másik bibliográfiában.

Mint a III.2.4. részben egy konkrét bibliográfia kutatás tapasztalatainak leírásakor látni fogjuk, az első utalás, amit a Morpurgo-Tagliabue cikkről, a Garzanti kiadó *Storia della Letteratura Italiana* című kötetében találok, a következőképpen néz ki:

a *Retorica e Barocco*, *Atti del III Congresso Internazionale di Studi Umanistici* (Retorika és barokk. A humán tudományok harmadik nemzetközi kongresszusának aktái), Milano, 1955, című tanulmánykötet... s különös tekintettel G. Morpurgo-Tagliabue, *Aristotelismo e Barocco* című fontos tanulmányára.

Ez rendkívül rossz bibliográfiai adat, mert a) nem jelöli meg a szerző keresztnevét, b) azt a látszatot kelti, hogy Milánóban volt a kongresszus, vagy hogy a kiadó van Milánóban (holott mindkét feltevés hibás), c) nem tünteti fel a kiadót, d) nem adja meg a kérdéses tanulmány hosszát, e) nem tünteti fel, kinek a gondozásában jelent meg a gyűjteményes kötet, noha a „gyűjteményes” kifejezés arra utal, hogy a kötet különböző szerzők műveit tartalmazza.

Nem jó, ha ezt az adatot ugyanígy rögzítjük a bibliográfiánkban. Jegyzékünket úgy kell

elkészíteni, hogy maradjon szabad hely a hiányzó adatok számára is. Ezt a könyvet tehát a következőképpen jegyezzük fel:

Morpurgo-Tagliabue, G...

„Aristotelismo e Barocco”, in AAW, *Retorica e Barocco* – Atti del III Congresso Internazionale di studi Umanistici, ..., a cura di ..., Milano, ... 1955, pp. ...

így azután az üres helyekre be lehet majd írni a hiányzó adatokat, ha egy másik bibliográfiában, a könyvtár katalógusában vagy a könyvben megtaláljuk őket.

Sok szerző szerkesztő nélkül – Tegyük fel, hogy egy négy szerző által írott könyv egyik tanulmányát akarjuk feljegyezni, és egyik szerző sem azonos a szerkesztővel. Éppen kéznél van egy négy tanulmányt tartalmazó német könyv, amelynek szerzői T. A. van Dijk, Jens Ihwe, János S. Petőfi, Hannes Rieser. A kényelem kedvéért ilyen esetben csak az első szerző nevét tüntetjük fel, s utána odaírjuk, hogy „et al. „, ami annyit jelent „et alii” (és mások):

Dijk, T. A. van et al., *Zur Bestimmung narrativer Strukturen* etc.

Térjünk most át egy bonyolultabb esetre. Egy hosszú cikkről van szó, amely egy sokszerzős mű tizenkettedik kötetének harmadik alkötetében jelent meg, és minden kötetnek a mű egészétől eltérő saját címe van:

Hymes, Dell, „Anthropology and Sociology”, in Sebeok, Thomas A. (ed), *Current Trends in Linguistics*, vol. XII. *Linguistics and Adjacent Arts and Sciences*, t. 3, The Hague, Mouton, 1974, pp. 1455-1475.

így idézzük tehát Dell Hymes cikkét. Ha azonban az egész művet kell idéznem, akkor az olvasó már nem azt az információt várja, *melyik* kötetben található Dell Hymes-cikk, hanem azt, hogy *hány* kötetből áll a mű:

Sebeok, Thomas A. (ed.), *Current Trends in Linguistics*, The Hague, Mouton, 1967-1976, 12 voll.

Ha egy szerző tanulmánykötetének egyik művét kell idéznem, az eljárás ugyanaz, mint a különböző kötetek esetében, csak a könyv címe elé nem kell odaírni a szerző nevét:

Rossi-Landi, Ferruccio, „Ideologia come progettazione sociale” in *Il linguaggio come lavoro e come mercato*, Milano, Bompiani, 1968, pp. 193-224.

Ne feledjük, hogy fejezetcím általában a könyvekben van (in), a folyóiratban megjelent cikkek esetében ezzel szemben nem használjuk az *in* szócskát, a folyóirat neve közvetlenül a cikk címe után áll.

A *sorozat* – Egy tökéletesebb idézési szisztéma szerint fel kell tüntetni annak a sorozatnak a címét is, amelynek részeként a könyv megjelent. Ez az adat szerintem nem nélkülözhetetlen, hiszen a művet már megfelelőképpen meghatároztuk a szerző, a cím, a kiadó és a kiadás évének megjelölésével. Egyes tudományágakban azonban a sorozat garanciát jelenthet vagy egy bizonyos tudományos irányelvre vezethet. A sorozat címét a kötet cím után idézőjelben közöljük, s mellé írjuk a kötet számát is:

Rossi-Landi, Ferruccio, *Illinguaggio come lavoro e come mercato*, „Nuovi Saggi Italiani 2”, Milano, Bompiani, 1968, p. 242.

Anonim szerzők, álnevek stb. – Vannak anonim szerzők, álnevek és szignált lexikoncikkek.

Az első esetben elég, ha a szerző neve helyére odaírjuk, hogy „Anonim”. A második esetben elég, ha az álnév után zárójelben odaírjuk a valódi nevet (amennyiben ismerjük), esetleg kérdőjellel, ha elég biztos feltételezésről van szó. Olyan szerző esetében, akit a hagyomány ugyan elismer, de a legmodernebb kritika kétségbe vonja a létezését, a „Pseudo” (ál) jelzöt használjuk, pl.:

Longinosz (Pseudo), *A fenségről*.

A harmadik esetben, ha például a Treccani enciklopédia „Secentismo” című fejezete alatt az „M. Pr.” szignó áll, a kötet elején meg kell keresnünk a rövidítések táblázatát, amiből rájövünk, hogy M(ario) Pr(az)ról van szó, és a következőket írjuk:

M(ario) Pr(az), „Secentismo”, *Enciklopédia Italiana XXXI*.

A *még in:* (jelenleg ...ban) – vannak olyan művek, amelyek immár a szerző tanulmánykötetében és egy antológiában is megtalálhatók, előzőleg azonban folyóiratban

jelentek meg. Ha a szakdolgozat témáját tekintve mellékes utalásról van szó, akkor idézhetjük csak a legkönnyebben elérhető forrást, ha viszont olyan műről van szó, amelyet a szakdolgozat hosszasan tárgyal, akkor a történeti pontosság miatt alapvetően fontosak az *első* kiadás adatai. Senki nem tiltja meg, hogy a legkönnyebben elérhető kiadást használjuk, de ha a szöveggyűjtemény vagy a tanulmánykötet jó, akkor meg kell találnunk benne a kérdéses írásmű első kiadására történő utalást. A jelölések alapján a következő bibliográfiai adatot állíthatják össze:

Katz, Jerrold J. és Fodor, Jerry A., „The Structure of a Semantic Theory”,
Language 39, 1963, pp. 170-210 (még in: Fodor Jerry A. és Katz Jerrold J. *The Structure of Language*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1964, pp. 479-518).

Ha a szerző-évszám rendszerű bibliográfiát használják (amelyről majd az V.4.3. részben szólunk), akkor külső adatként odaírhatják az első kiadás megjelenésének évszámát.

Katz, Jerrold J. és Fodor, Jerry A. 1963 „The structure of a Semantic Theory”
Language 39 (jelenleg in Fodor J. A. és Katz J. J., eds, *The Structure of Language*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1964, pp. 479-518).

Újságokból vett idézetek – Napilapokból és hetilapokból ugyanúgy idézünk, mint a folyóiratokból, de inkább a dátumot írjuk oda, semmint a számot (hogy könnyebben elérhető legyen). Ha csak futólag említünk egy cikket, nem feltétlenül szükséges megjelölni a lapszámot (bár az mindig hasznos lehet), és nem kell mindenképpen feltüntetni, hogy a napilap melyik hasábjában jelent meg. Ha azonban éppen a nyomtatásról írunk speciális tanulmányt, ezek az adatok nélkülözhetetlenné válnak.

Nascimbani, Giulio, „Come l'Italiano santo e navigatore è diventato bipolare”, *Corriere della Sera*, 25.6.1976. p. 1, col. 9.

A nem országos vagy nemzetközi terjesztésű újságok esetében (tehát ha például nem a *The Times*-től, a *Le Monde*-től vagy a *Corriere della Sera*-ról van szó), jó, ha megjelöljük, melyik városban jelent meg: vö. *Il Gazzettino* (Venezia), 7.7.1975.

Idézetek hivatalos okmányokból vagy monumentális művekből – A hivatalos iratokat rövidítésekkel és betűszókkal jelölik, amelyek minden tudományágban eltérőek, mint ahogy jellegzetes rövidítésekkel találkozunk akkor is, ha régi kéziratokkal dolgozunk. Itt arra a szakirodalomra hivatkozhatunk, amelyből ihletet merítettünk. Ne feledjük, hogy egyes tudományokban vannak közhasználatú rövidítések, amelyeket nem vagyunk kötelesek megmagyarázni. Egy amerikai kézikönyv a következő idézési módot javasolja az amerikai parlamenti aktákról szóló tanulmányhoz:

S. Res. 218, 83d Cong., 2d Sess., 100 Cong. Rec. 2972 (1954)

Ebből a témában járatosak a következőket tudják kiolvasni: „Senate Resolution number 218 adopted at the second session of the Eighty-Third Congress, 1954, and recorded in volume 100 of the *Congressional Record* beginning on page 2972”. (218 számú szenátusi határozat, amelyet a nyolcvanharmadik kongresszus második ülésén fogadtak el 1954-ben és a Kongresszusi Jegyzőkönyv 100. kötetében rögzítettek, a 2972. oldalon kezdődően.)

Ugyanígy, ha egy középkori filozófiáról szóló tanulmányban olyan szövegre utalnak, amely a P. L. 175,948 (vagy PL, CLXXV, col. 948)-ban található, mindenki tudni fogja, hogy a keresztény középkor egyik klasszikus latin szöveggyűjteménye, Migne *Patrologia Latina* című műve százhetvenötödik kötetének 948-adik kolumnájáról van szó. Ha azonban először készítene bibliográfiát, nem árt, ha először a mű idézésének teljes formáját írják fel, már csak azért sem, mert az általános bibliográfiában részletesen kell idézni:

Patrologiae Cursus Completus, Series Latina, accurate J. P. Migne Paris, Garnier, 1844-1866, 222 voll. (+ *Supplementum*, Turnhout, Brepols, 1972).

Klasszikus művek idézése – A klasszikus művek idézésének számos világszerte elterjedt egyezményes jele van, például a cím-könyv-fejezet, a rész-bekezdés vagy az ének-verssor idézés. Néhány művet olyan szempontok szerint osztottak fel, amelyek az ókorba nyúlnak

vissza. Ha a modern szerkesztők ettől eltérő felosztást alkalmaznak is, megőrzik a hagyományos jelöléseket. Ha Arisztotelész *Metafizikájából* az ellentmondás elvének meghatározását akarom idézni, a következőt írom: Met. IV, 3, 1005b, 18.

Charles S. Peirce *Collected Papers* című művéből általában így idéznek: CP, 2.127.

A Biblia egyik versének idézése: 1 *Sam.* 14:6-9.

A klasszikus (és a modern) komédiák és tragédiák idézésekor római számmal jelölik a felvonást, s arab számmal a jelenetet, majd a verssort vagy verssorokat: *Makrancos*, IV, 2:50-51. Az angolok néha inkább így írják: *Shrew*, IV, II. 50-51. A szakdolgozat olvasójának természetesen tudnia kell, hogy a *Makrancos* Shakespeare *Makrancos hölgyére* utal. Ha a szakdolgozat az Erzsébet-kori színházról szól, nincs gond. Ha azonban az utalás pusztán elegáns, művelt kitérő egy pszichológiai témájú szakdolgozatban, akkor jobb, ha részletesebben idézik.

Az elsődleges szempont mindig a praktikusság és az érthetőség legyen. Ha Dante egyik verssorát így idézem: 11.27.40., logikusan következik, hogy a *Purgatórium* 27. énekének negyvenedik soráról van szó. Egy Dante-kutató azonban jobban örülne a következő formának: Purg. XXVII, 40, és jobb, ha tartjuk magunkat a tudományos hagyományokhoz, amelyek a második, de nem kevésbé fontos szempontot alkotják.

Természetesen ügyelnünk kell a kétséges esetekre. Pascal *Gondolatok* című művét például más-más számmal kell jelölni, attól függően, hogy a Brunschvicg-féle kiadásra utalunk-e, vagy egy másikra, mert eltér a felépítésük. Ezeket a dolgokat az ember akkor tanulja meg, amikor a témával kapcsolatos szakirodalmat olvassa.

Kiadatlan művek és magántulajdonban lévő dokumentumok idézése – A szakdolgozatokat, a kéziratokat és más hasonló írásokat meg kell különböztetni a többitől. Íme két példa:

La Porta, Andrea, *Aspettidi una teória dell'esecuzione nel linguaggio naturale*, a bolognai bölcsészettudományi kar filozófia szakán benyújtott szakdolgozat, A. A. 1975-76.

Valesio, Paolo, *Novantiqua: Rhetorics as a Contemporary Linguistic Theory*, kiadás alatt álló kézirat (a szerző szíves engedélyével).

Ugyanígy idézhetjük a magánleveleket és a személyes közleményeket is. Ha a téma szempontjából mellékesek, elég, ha lábjegyzetben említjük meg őket, ha azonban döntő fontosságúak, akkor a bibliográfiában is szerepelniük kell.

Smith, John, Magánlevél a szerzőhöz (5. 1. 1976).

Amint az V.3. alfejezetben is elmondjuk, az ilyen típusú utalások esetében jó, ha engedélyt kérünk attól, akitől a személyes közlést kaptuk, s ha az szóban történt, jó, ha megmutatjuk neki az általunk leírt változatot.

Eredeti művek és fordítások – A könyveket elvileg mindig eredeti nyelven kellene olvasni és idézni. A gyakorlat azonban ettől igencsak eltér. Mindenekelőtt azért, mert vannak olyan nyelvek, amelyek ismerete, a közmegegyezés szerint, nem *nélkülözhetetlen* (mint pl. a bolgár), s vannak más nyelvek, amelyeket nem *kötelező* ismerni (feltételezzük, hogy mindenki tud valamit franciául és angolul, valamivel kevesebbet németül, hogy egy olasz megérti a spanyolt és a portugált anélkül, hogy tanulta volna, bár ez csak illúzió, s hogy általában nem értenek oroszul és svédül). A gyakorlat azért is más, mert egyes könyvek nagyon jól olvashatóak fordításban is. Ha Moliere-ről írunk szakdolgozatot, nagyon súlyos hiba volna olaszul olvasni a szerző műveit, de ha a Risorgimento története a téma, akkor nem nagy hiba, ha Denis Mack Smith *Storia d'Italia* című művét történetesen a Laterza kiadásában megjelent fordításban olvastuk. S elegendő, ha olaszul idézzük a könyvet.

Bibliográfiájukat azonban esetleg mások is fel akarják majd használni, akik meg szeretnék nézni az eredeti kiadást is. Jobb lenne tehát kettős jelölést alkalmazni. Ugyanez a helyzet, ha angolul olvastuk a könyvet. Jó, ha angolul idézzük, de miért ne segítsünk az olvasónak, aki tudni akarja, hogy létezik-e a műnek olasz fordítása, s hogy melyik kiadónál jelent meg. A

legjobb idézési mód tehát minden esetben a következő:

Mach Smith, Denis, *Italy. A Modern History*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1959. (Alberto Acquarone olasz fordítása, *Storia d'Italia – Dal 1851 all 958*, Bari, Laterza, 1959).

Vannak-e kivételek? Akad néhány. Ha például a szakdolgozatot nem görögül írják, és történetesen Platón *Államéiból* kell idézni (mondjuk egy jogi kérdésekről szóló disszertációban), elegendő olaszul leírni az idézetet, de meg kell jelölni a felhasznált fordítást és kiadást.

Ha kulturális antropológiáról írnak szakdolgozatot, és úgy adódik, hogy a következő könyvet kell idézni:

Lotman, Ju.M. és Uspenskij, B.A., *Tipológia della cultura*, Milano, Bompiani, 1975,

két okból is jogosnak érezhetik, hogy az egyetlen olasz fordítást idézzék : egyrészt nem valószínű, hogy az olvasók égnék a vágytól, hogy megkeressék az orosz eredetit, másrészt nem is létezik az eredeti könyv, mivel az idézett mű tanulmánygyűjtemény, amelyet egy olasz szerkesztő állított össze különböző folyóiratokból. Legfeljebb írják oda a cím után: szerkesztette Remo Faccani és Marzio Marzaduri. Ha azonban a szakdolgozat a szemiotikai kutatások jelenlegi állásáról szól, nagyobb pontosságra van szükség. Feltételezem, hogy nem tudnak oroszul (vagyis, hogy a szakdolgozat nem a szovjet szemiotikáról szól), és valószínűnek tartom, hogy nem a teljes kötetre hivatkoznak, hanem mondjuk csak a hetedik tanulmányára. Akkor viszont érdekes lehet, hogy mikor és hol adták ki először, tehát mindaz, amit a szerkesztő a címhez fűzött jegyzetben megadott. A tanulmányt tehát a következőképpen kell feltüntetni:

Lotman, Jurij M., „O ponjatii geograficeszkogo prosztransztva v ruszkih szrednyevokovüh teksztah”, *Trudüpo znakovüm szisztémám II*, 1965, pp. 210-216 (Remo Faccani fordítása). (A földrajzi tér koncepciója középkori orosz szövegekben), in Lotman, Ju. M. és Uspenskij, B. A., *Tipológia della cultura*, szerkesztette Remo Faccani és Mario Marzaduri, Milano, Bompiani, 1975).

Nem tettünk tehát úgy, mintha eredetiben olvastuk volna a művét, hiszen megjelöltük az olasz forrást, ugyanakkor minden információt megadtunk, amire az olvasónak szüksége lehet.

Kevésbé ismert nyelveken írott művek esetében, amelyek nincsenek lefordítva, mi mégis utalni szeretnénk a létezésükre, a cím után zárójelben adjuk meg az olasz fordítást.

Végül vizsgáljunk meg egy olyan esetet, amely első látásra nagyon bonyolultnak, „tökéletes” megoldása pedig munka igényesnek tűnik. Majd meglátjuk, hogy a megoldásokat is lehet adagolni.

A zsidó származású argentin írónak, David Efronnak 1941-ben angol nyelven a *Gesture and Environment* című műve jelent meg Amerikában a New York-i zsidó és olasz népesség gesztusairól. Spanyol fordítását csak 1970-ben adták ki Argentínában, más címmel: *Gesto, raza y cultura*. 1972-ben újra kiadják Hollandiában, angol nyelven (a spanyolhoz hasonló) *Gesture, Race and Culture* címmel. Ebből a kiadásból származik az 1974-es olasz fordítás címe: *Gesto, razzza e cultura*. Nos, hogyan idézzük ezt a könyvet?

Nézzünk meg először két szélsőséges esetet. Az első egy David Efronról szóló szakdolgozat, amelynek végső bibliográfiájában kell egy olyan résznek lennie, amelyben felsorolják a szerző összes művét és valamennyi kiadását időrendben, külön könyvenként. Minden kiadásnál fel kell tüntetni, hogy az előző újrakiadása-e. Feltételezzük, hogy a jelölt az összes kiadást ismeri, hiszen ellenőriznie kell az esetleges módosításokat, kihagyásokat. A második eset egy gazdaságpolitikai, szociológiai témájú szakdolgozat, amely az emigrációról szól, és amelyben csak azért említik Efron könyvét, mert van benne néhány hasznos, de mellékes információ. Ebben az esetben idézhetjük csak az olasz kiadást.

Van azonban egy köztes eset is, amikor a hivatkozás marginális, mégis fontos tudni, hogy a tanulmány 1941-ben, nem pedig néhány évvel ezelőtt íródott. A legjobb megoldás tehát a következő:

Efron, David, *Gesture and Environment*, New York, King's Crown Press, 1941 (ol. ford. Michelangelo

Spada, *Gesto, razza e cultura*, Milano, Bompiani, 1974).

Van olyan eset is, amikor az olasz kiadás feltünteti ugyan a *copyrightban*, hogy az első kiadás '41-ben jelent meg a King's Crown Kiadónál, ám nem tünteti fel az eredeti címet, hanem az 1972-es holland kiadásra hivatkozik. Ez súlyos gondatlanság (én vagyok a megmondhatója, hisz én szerkeszttem azt a sorozatot, amelyben Efron könyve megjelent), egy diák ugyanis esetleg *Gesture, Race and Culture* címmel idézheti az 1941-es kiadást. Ezért kell a bibliográfiai adatokat mindig egynél több forrásban ellenőrizni. Egy felkészültebb jelölt -aki bőséges információt kíván közölni Efron sorsáról és arról, hogyan fedezték fel újra a tudósok – talán elegendő adattal rendelkezik ahhoz, hogy ilyen cédulát készítsen:

Efron, David, *Gesture and Environment*, New York, King's Crown Press, 1941 (2. kiadás, *Gesture, Race and Culture*, The Hague, Mouton, 1972; Michelangelo Spadaol. ford., *Gesto, rázza e cultura*, Milano, Bompiani, 1974).

Következésképpen tehát láthatjuk, hogy az információk mennyisége a szakdolgozat jellegétől és az adott könyvnek az értekezés egészében betöltött szerepétől függ (vagyis attól, hogy elsődleges, másodlagos, mellékes vagy járulékos forrás-e).

Ezeknek a jelöléseknek az alapján most már el tudják készíteni a szakdolgozat végső bibliográfiáját. Erre azonban a VI. fejezetben még visszatérünk. Az V.4.2. és az V.4.3. alfejezetekben két teljes oldalon példákat hozunk (16. és 17. táblázat) a bibliográfiai idézés két különböző módjáról, valamint a jegyzetek és a bibliográfia kapcsolatáról. *A mondottak végső összefoglalásaként* lásd a következő oldalakat. Itt azt volt fontos megtudnunk, hogyan kell pontosan feljegyezni a bibliográfiai adatokat, hogy össze tudjuk állítani a bibliográfiánkat. A közölt szempontok bőségesen elegendőek ahhoz, hogy helyesen készítsük el a jegyzéket.

Összefoglalásként a második táblázatban hozok egy példát a bibliográfiai cédulára. Mint látjuk, a bibliográfiai kutatás során először az olasz fordítást jegyeztem fel, majd megkerestem a könyvet a könyvtárban, és a jobb felső sarokban feltüntettem a könyv nevét és a kötet jelzetét, végül kivettem a könyvet, és a *copyright* oldalról kiírtam az eredeti címet és a kiadót. A megjelenés évére nem volt utalás, de találtam egy évszámot a borító hajtókáján, amit, ha fenntartással is, feljegyeztem. Aztán feljegyeztem, miért kell figyelmet szentelni a könyvnek.

1. TÁBLÁZAT

A BIBLIOGRÁFIAI ADATLEÍRÁS SZABÁLYAINAK ÖSSZEFOGLALÁSA

A bibliográfiával kapcsolatos tudnivalók hosszú szemléltetése után megpróbáljuk pontokba szedve felsorolni azokat az információkat és jelöléseket, amelyeknek egy jó bibliográfiai adatban szerepelniük kell. Aláhúztuk (azaz a nyomtatásban dőlt betűvel szedtük), amit alá kell húzni, és idézőjelbe tettük, amit idézőjelbe kell tenni. Ahol vessző kell, ott van a vessző, ahová zárójel kell, ott van a zárójel. A csillaggal jelölt részek alapvetően fontosak, úgyhogy *soha* nem hagyhatók el. A többi jel fakultatív, a szakdolgozat jellegétől függ.

KÖNYVEK

* 1. A szerző vezeték- és keresztnéve (vagy a szerzőké, a szerkesztőé, az álnevekre és hamis szerzősége utaló megjegyzéssel együtt),

* 2. *A mű címe és alcíme*

3. („Sorozatcím”),

4. A kiadás sorszáma (ha több van belőle),

* 5. A kiadás helye: ha a könyvben nem tüntetik fel, h. n. (hely nélkül),

* 6. Kiadó: ha a könyvben nem szerepel, elhagyandó,

* 7. A kiadás éve : ha a könyvben nincs benne, odaírjuk: é. n. (év nélkül),

8. Esetleges adatok a legutolsó kiadásról, amit felhasználtunk,

9. Oldalszám, esetleg kötetszám, ha a mű többkötetes,

10. (Fordítás: ha a címet idegen nyelven írtuk, de létezik olasz fordítás, fel kell tüntetni a fordító nevét, az olasz címet, a kiadás helyét, a kiadót, a megjelenés idejét, esetleg az oldalak számát).

FOLYÓIRATCIKKEK

- *1. A szerző vezeték- és keresztnéve,
- *2. „A cikk vagy a fejezet címe”,
- *3. *A folyóirat címe*
- *4. Folyóiratszám és kötetszám (az új folyam esetleges jelöléseivel),
- 5. Az év és a hónap,
- 6. Mely oldalakon található a cikk.

KÖNYVFEJEZETEK, KONGRESSZUSI AKTÁK, GYŰJTEMÉNYES MŰVEKBŐL VETT TANULMÁNYOK

- *1. A szerző vezeték- és keresztnéve
- *2. „A fejezet vagy a tanulmány címe”
- *3. in
- *4. A gyűjteményes kötet esetleges szerkesztőjének neve, vagy több szerző,
- *5. *A gyűjteményes kötet címe* 6. (Az esetleges szerkesztő neve, ha előtte AAW szerepelt),
- *7. Esetleg a kötet száma, amelyben az idézett tanulmány megtalálható,
- *8. A hely, a kiadó, az évszám, az oldalszám, mint az egyszerzőjű könyvek esetében.

2. TÁBLÁZAT
PÉLDA EGY BIBLIOGRÁFIAI CÉDULÁRA

Bs. Con. 107-517,
AUERBACH, Erich (Az utáncs, realizmus a nyugati irodalomban) <u>Mimesis - Il realismo nella letteratura occidentale, Torino,</u> Einaudi, 1956, 2. köt. p. IX-284 és 350 Eredeti cím: <u>Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur, Bern, Francke ... 1946</u> [m. egészíti a második kötetben az „Il mondo nella bocca di Pantagruelle” c. tanulmányt.]

III.2.4. Az alessandriai könyvtár: egy kísérlet

Felvetheti valaki, hogy az eddigi tanácsok hasznosak lehetnek egy szaktudós számára, de egy speciális előképzettség nélküli fiatalnak, aki szakdolgozatot akar írni, sok gondot okozhatnak:

- nem áll rendelkezésére jól felszerelt könyvtár, mivel egy kisvárosban él;
- csak nagyon halvány elképzelése van arról, hogy mit keres, azt sem tudja, hol kezdje el a téma szerinti katalógus vizsgálatát, mert nem kapott elegendő útmutatást a tanárától;
- nem tud könyvtárról könyvtárra járni (mert nincs pénze, ideje, mert beteg stb.).

Próbáljunk meg tehát elképzelni egy határhelyzetet. Vegyünk egy dolgozó diákot, aki a négy év alatt igen keveset járt az egyetemre. Szórványos kapcsolatai voltak az esztétika vagy az olasz irodalomtörténet tanárával. Később kezdett neki a szakdolgozatnak, s csak az utolsó év áll rendelkezésére. Szeptember táján sikerül megkönyékeznie a professzort vagy egyik tanársegédjét, de mivel vizsgaidőszak van, a megbeszélés sietősen zajlik. A tanár azt mondja neki: „Miért nem ír szakdolgozatot az olasz barokk traktátusszerzők metaforafelfogásáról?” A diák ezután visszatér ezer lakosú kis falucskájába, amelynek még a közelében sincs könyvtár. A nagyobb (kilencvenezer lakosú) városig fél órát kell utaznia. Ott van egy délelőtt és délután nyitva tartó könyvtár. Arról van tehát szó, hogy a munkahelyén engedélyezett két és fél nap alatt kell kiderítenie, hogy az ott található anyagból el tudja-e készíteni a szakdolgozat első vázlatát, s hogy el tudja-e végezni a munkát más segédeszközök felhasználása nélkül. Ki van zárva, hogy meg tud vásárolni drága könyveket, s hogy mikrofilmeket tud máshonnan

beszerezni. Január és április között legfeljebb kétszer vagy háromszor tud bemenni az egyetemi városba (és annak jobban felszerelt könyvtáraiba). Pillanatnyilag azonban ott helyben kell segítenie magán. Ha feltétlenül szükséges, meg tud venni néhány olcsó újabb kiadású könyvet, legfeljebb húszezer líra értékben.

Ez tehát a feltételezett helyzet. Megpróbáltam ennek a diáknak a helyzetébe képzelni magam, és ezeket a sorokat a Monferrato egyik magasan fekvő kis falujában kezdtem el írni huszonhárom kilométerre Alessandriától (kilencvenezer lakos, városi könyvtár, képtár, múzeum egy épületben). A legközelebbi egyetemi központ Genova (1 órányi út), de másfél óra alatt eljuthat az ember Torinóba, Paviába, három óra alatt pedig Bolognába. Ez máris kiváltságos helyzet, de mi nem vesszük számításba az egyetemi központokat, kizárólag Alessandriában fogunk dolgozni.

Ezenkívül olyan témát kerestem, amelyről soha nem folytattam speciális kutatást, tehát meglehetősen felkészületlen vagyok hozzá. Az olasz barokk traktátusirodalom metaforafelfogása éppen ilyen. Nyilvánvaló, hogy a témában nem vagyok teljesen tájékozatlan, hiszen foglalkoztam már esztétikával és retorikával. Tudom például, hogy az utóbbi évtizedekben Olaszországban több, a barokkról szóló könyv is megjelent, Giovanni Getto, Luciano Anceschi és Ezio Rai-mondi tollából. Tudom, hogy Emanuele Tesaurónak van egy *Il canocchiale aristotelico* (Az arisztotelészi távcső) című, tizenhetedik századi értekezése, amely részletesen tárgyalja ezeket a felfogásokat. Ez a legkevesebb, amit a diáknak is tudnia kell, hiszen a harmadik év végére már volt néhány vizsgája, és ha kapcsolatban állt az említett tanárral, akkor bizonyára már tőle is olvasott valamit, amiben szó esik ezekről a dolgokról. Mindenesetre, hogy a kísérletet még jobban leszűkítsem, úgy teszek, mintha semmit nem tudnék abból, amit tudok. Csak a középiskolában szerzett ismereteimre szorítkozom: tudom, hogy a barokk a tizenhetedik század művészetével és irodalmával kapcsolatos dolog, a metafora pedig egy retorikai alakzat. Ez minden.

Elhatározom, hogy három délutánt szentelek az előkészítő kutatásnak, háromtól hatig. Kilenc óra áll tehát rendelkezésemre. Kilenc óra alatt nem lehet könyveket elolvasni, de el lehet végezni az első bibliográfiai kutatást. Mindaz, amit a következő néhány oldalon leírok, kilenc óra alatt történt. Nem egy kész, jól végzett munka modelljét kívánom bemutatni, hanem a kezdeti munkálatokét, ami a további döntésekhez nyújthat segítséget.

Amikor belépek a könyvtárba, három út áll előttem, ahogy azt már a III.2.1. alfejezetben elmondtam:

1. A szakkatalógust kezdem vizsgálni : a következő címszavaknál keresgélhetek: „Olasz (irodalom)”, „Irodalom (olasz)”, „Esztétika”, „Seicento”, „Barokk”, „Metafora”, „Retorika”, „Traktátusírók”, „Poétika”⁵. A könyvtárnak két katalógusa van. Egy régi és egy korszerűsített, mindkettő téma és szerzők szerinti felosztásban. Mivel még egyik sem teljes, mindkettőt meg kell nézнем. Itt meggondolatlan következtetésre juthatok: ha XIX. századi művet keresek, akkor az biztos a régi katalógusban lesz. Ez tévedés. Ha a könyvtár egy éve vásárolta meg antikváriumban, akkor a modern katalógusban lesz. Az egyetlen dolog, ami felől biztos lehetek az, hogy ha a keresett könyv az utóbbi évtizedben jelent meg, akkor csak a modern katalógusban lehet.

2. Lexikonokban és irodalomtörténetekben kezdek bogarászni. Az irodalomtörténeti (vagy

⁵ Míg a „Seicento” a „Barokk” vagy az „Esztétika” címszavak ellenőrzése elég nyilvánvalónak tűnik, a „Poétika” címszónál való keresgélés kifinomultabb tudást feltételez. Magyarán: elképzelhetetlen, hogy egy diák a nulláról érkezék el ehhez a témához, hiszen úgy még csak meg sem tudná fogalmazni. Az ötlet tehát bizonyára valamelyik tanárától vagy egyik barátjától, avagy egy korábbi olvasmányból származik. Tehát valószínűleg hallott már a barokk poétikáról vagy a poétikákról (illetve a művészeti programokról) általában. Feltételezzük tehát, hogy a diák birtokában van ennek az adatnak.

esztétikatörténeti) művekben a XVII. századról vagy a barokkról szóló fejezeteket kell megkeresnem. A lexikonokban megkereshetem a Seicento, a Barokk, a Metafora, a Poétika, az Esztétika stb. címszavakat, ahogy a téma szerinti katalógusban tenném.

3. Kérdezősködni kezdek a könyvtár vezetőjénél. Ezt a lehetőséget azonnal elvetem, egyrészt azért, mert ez a legegyszerűbb, másrészt azért, mert nem tudnék tőle megbízható anyagot szerezni. Valójában az történt, hogy ismertem a könyvtár vezetőjét, és amikor elmondtam neki, mit keresek, a rendelkezésére álló bibliográfiai forrásjegyzékek címével kezdett bombázni, amelyek közül néhány német és angol

⁵¹⁰⁷

volt. Ezzel megint sajátos helyzetbe kerültem volna, így nem hallgattam a tanácsaira. Felajánlotta, hogy egyszerre több könyvet is kivehetek, de udvariasan ezt is visszautasítottam, és ezentúl mindig a beosztottjához fordultam. Mind az időmet, mind a nehézségeket az általános feltételekhez kellett igazítanom.

Kiindulásként tehát a téma szerinti katalógust választottam, de rosszul tettem, mert túl nagy szerencsém volt. A „Metafora” címszó alatt megtaláltam Giuseppe Conte *La metafora barocca – Saggio sulle poetiche del Seicento* (A barokk Metafora – Tanulmány a Seicento poétikáiról) Milano, Mursia, 1972 című művét, ami gyakorlatilag az én szakdolgozatom volt. Ha tisztességtelen vagyok, egyszerűen lemásolom a művet, ami persze butaság lett volna, hiszen vélhetően a témavezetőm is ismerte a könyvet. Amennyiben jó, eredeti szakdolgozatot akarok írni, ez a könyv csak nehezíti a helyzetemet, mert vagy sikerül valamivel többet és mást mondanom, vagy csak vesztegetem az időmet. Ha viszont becsületes kompilációt akarok készíteni, akkor a könyv jó kiindulási alap lehet. Ha akarok, minden további gond nélkül elindulhatok belőle.

A könyvnek csak az a hibája, hogy nincs a végén irodalomjegyzék, ugyanakkor minden fejezet bőséges jegyzetanyaggal zárul, amelyben a szerző nemcsak utal a könyvekre, hanem gyakran részletezi és bírálja is azokat. Úgy ötven címet írhatok ki innen akkor is, ha észreveszem, hogy a szerző gyakran hivatkozik kortárs esztétikai és szemiotikai művekre, amelyek nem kapcsolódnak szorosan az én témámhoz, de rámutatnak annak mai kérdésekkel fennálló kapcsolataira. Ezek a dolgok esetleg arra készíthetnek, hogy egy kicsit más irányba tereljem a szakdolgozatot, mondjuk a barokk és a mai esztétika kapcsolatainak vizsgálata felé, de erről majd később.

Az ötven „történeti” címből, amit összegyűjthetek, már összeáll egy előzetes cédulakészlet, amelynek alapján aztán átnézhetem a szerzők szerinti katalógust.

Úgy határoztam azonban, hogy ezt az utat is elvetem, mivel túlságosan nagy szerencsém volt. Úgy tettem tehát, mintha nem volna meg a könyvtárban Conti könyve (vagy mintha nem szerepelt volna a téma szerinti katalógusban).

Hogy módszeresebbé tegyem a munkát, elhatároztam, hogy a második utat választom. Bementem tehát az olvasóterembe és nekiláttam a kézikönyvek, nevezetesen az *Enciclopedia Treccani* böngészésének.

Nincs benne „Barokk” címszó, csak „Barokk művészet”, amely teljes egészében képzőművészettel foglalkozik. A B betűt tartalmazó kötetet 1930-ban adták ki, ami mindent megmagyaráz: akkor még nem kezdődött el Olaszországban a barokk újraértékelése. Ezen a ponton támadt az az ötletem, hogy megnézem a „Secentismo” címszót, amely hosszú ideig meglehetősen lenézett fogalom volt, 1930-ban azonban, amikor a kultúrát nagy mértékben befolyásolta Crocénak a barokkal szembeni bizalmatlansága, alapul szolgálhatott a címszavak kialakításában. És akkor nagy meglepetés ért: jó, gazdag lexikoncikket találtam, amely a kor valamennyi kérdésére kitért, kezdve az olasz barokk teoretikusoktól és költőktől, mint Marino vagy Tesauro egészen a barokk más országok-beli kibontakozásáig (Gracián, Lily, Gongora, Crashaw stb.). Jó idézetek, tartalmas bibliográfia. Nézem a kötet megjelenésének évét, 1936.

Nézem a szignót, látom, Mario Praz. Ki lehetett nála jobb akkoriban (és sok dologban még ma is)? De tegyük fel, diákunk nem tudja, hogy Praz milyen nagy és kifinomult ízlésű kritikus. Azt azonban észreveszi, hogy a cikk jelentős, és elhatározza, hogy később alaposabban kicédulázza. Egyelőre megnézi a bibliográfiát és rájön, hogy ennek a Praznak, aki olyan jó lexikoncikket írt, két könyve is megjelent a témáról : a *Secentismo e marinismo in Inghilterra* 1925-ben, a *Studi sul concettismo* pedig 1934-ben. Felveszi tehát a jegyzékébe a két könyvet, majd talál néhány olasz címet Crocétól D'Anconáig, azokat szintén feljegyzi. Hivatkozást talál a kortárs költő-kritikusra, T.S. Eliotra, s végül szembe találja magát egy sor német és angol nyelvű művel. Természetesen mindegyiket feljegyzi, akkor is, ha nem ismeri az adott nyelvet (később majd meglátja), de észreveszi, hogy Praz általánosságban beszélt a „Secentismo” fogalmáról, ő pedig olyan írásokat keres, amely kifejezetten az olaszországi helyzetről szólnak. Háttérként természetesen a külföldi vonatkozásokat is szem előtt kell tartani, de talán nem azokból kell kiindulni.

Nézzük meg még a Treccani enciklopédiában a „Poétika” címszót (ahol nincs semmi, csak utalás a „Retorika”, „Esz­tétika” és „Filológia” címszavakra), valamint a „Retorikát” és az „Esz­tétikát”.

A retorikát elég részletesen tárgyalják, s van benne egy Seicentóról szóló bekezdés, amelyre majd vissza kellene térni, de nem találok semmilyen speciális bibliográfiai utalást.

Az esztétikáról szóló részt Guido Calogero állította össze, de ahogy az a harmincas években szokás volt, kizárólag filozófiai tudományként szólt róla.

Szerepel benne Vico, de nincsenek benne a barokk traktátusírók. Ez megsejtette velem, mely utat kell követnem: ha olasz anyagot keresek, könnyebben megtalálom az irodalomkritikánál és az irodalomtörténetnél, mint a filozófiatörténetnél (legalábbis, mint később rájöttem, a legutóbbi időkig). Az „Esz­tétika” címszó alatt mindenesetre megtalálom néhány klasszikus esztétikatörténet címét, amelyek esetleg mondhatnak nekem valamit. Majdnem mindegyiket németül vagy angolul írták, és nagyon régen: Zimmermann 1858-ban, Schlasler 1872-ben, Bosanquet 1895-ben, ezeket követte Saintsbury, Menendez y Pelayo, Knight, és végül Croce. Rögtön elárulom, hogy Croce művén kívül egyik könyv sem található meg az alessandriai könyvtárban, mindenesetre feljegyzem őket, mert lehet, hogy előbb-utóbb szükségem lesz rájuk, attól függően, hogy milyen irányban fejlesztem tovább szakdolgozatomat.

Keresem a *Grande Dizionario Enciclopedico Utet* című könyvet, mert emlékszem, hogy tartalmaz és korszerű írások voltak benne a „Poétikáról” és más, számomra fontos témákról, de nincs meg a könyvtárban. Akkor lapozgatni kezdem Sansoni *Enciclopedia Filosofica* című művét. Érdekesnek találom a „Metafora” és a „Barokk” című részeket. Az első nem tartalmaz hasznos bibliográfiai utalásokat, de felhívja a 110

figyelmet arra, hogy mindennek Arisztotelész metaforaelmélete az alapja (amint a munkában előre haladok, rájövök, mennyire fontos volt ez a figyelmeztetés). A „Barokk” című részben megemlítenek néhány könyvet, amelyekről majd speciálisabb kézikönyvekben olvashatok (Croce, Venturi, Getto, Rousset, Anceschi, Raimondi), és jó, ha mindegyiket feljegyzem. Később majd rájövök, hogy itt szerepelt Rocco Montano meglehetősen fontos tanulmánya, amelyre a későbbiekben olvasott kézikönyvek nem utaltak, általában azért, mert korábban keletkeztek.

Ezen a ponton arra gondolok, érdekesebb volna megnézni egy alaposabb és modernebb kézikönyvet, ezért megkeresem a Cecchi-Sapegno-féle *Storia della Letteratura Italia-náí*, amely a Garzanti kiadónál jelent meg.

A különböző szerzők költészetéről, prózáról, színházról, utazókról stb. írott fejezetei mellett megtalálom Franco Croce „Critica e trattatistica del Barocco” (Barokk kritika és

traktátusirolalom) című írását (kb. ötven oldal). Csak ezt olvasom el a könyvből, nagyon gyorsan futom át (hiszen most nem olvasok, hanem irodalomjegyzéket állítok össze), és rájövök, hogy a kritikai értekezés Tassomnál kezdődik (Petrarcáról), aztán olyan szerzőkkel folytatódik, akik Marino *Adone* című művét tárgyalják (Stigliani, Errico, Aproso, Aleandri, Villani stb.), azután a Croce által mérsékelt barokknak nevezett szerzők (Peregrini, Sforza Pallavicino) következnek, valamint Tesauro alapvető fontosságú szövege, amely épp a barokk géniusz és éleselméjűség védelmében íródott („és európai szinten talán a legpéldamutatóbb mű valamennyi barokk szabálygyűjtemény közül”), végül a XVII. század végi kritikával zárul (Frugoni, Lubrano, Boschini, Malvasia, Bellori és mások). Eldöntöm, hogy érdeklődésem középpontjába Sforza Pallavicino, Peregrini és Tesauro műveit helyezem, és rátérek a kb. száz címet tartalmazó bibliográfiára. Témák szerint állították össze, nem ábácésrendben. Most vissza kell térnem a cédulákhoz, hogy rendet tegyek. Megfigyeltük, hogy Franco Croce Tassonitól Frugoniig különböző kritikusokkal foglalkozik, és tulajdonképpen jó lenne felni

jegyezni az összes tőle származó bibliográfiai utalást. Lehet, hogy a szakdolgozathoz csak a mérsékelt traktátusírókról és a Tesauróról szóló művek kellenek majd, de a bevezetésben és a jegyzetekben hasznos lehet a korszak más értekezéseire is utalni. Ne feledjék, hogy ezt az előzetes bibliográfiát elkészülte után, legalább egyszer meg kell vitatni a témavezetővel. Ő bizonyára jól ismeri a témát, tehát azonnal meg tudja mondani, mi az, amit el lehet hagyni, és mi az, amit feltétlenül el kell olvasni. Ha kész a jegyzék, akkor egy óra alatt átfuthatják. Kísérletünkben én mindenestre *csak a barokkról szóló általános művekre és a traktátusírókról szóló speciális bibliográfiára szorítokozom.*

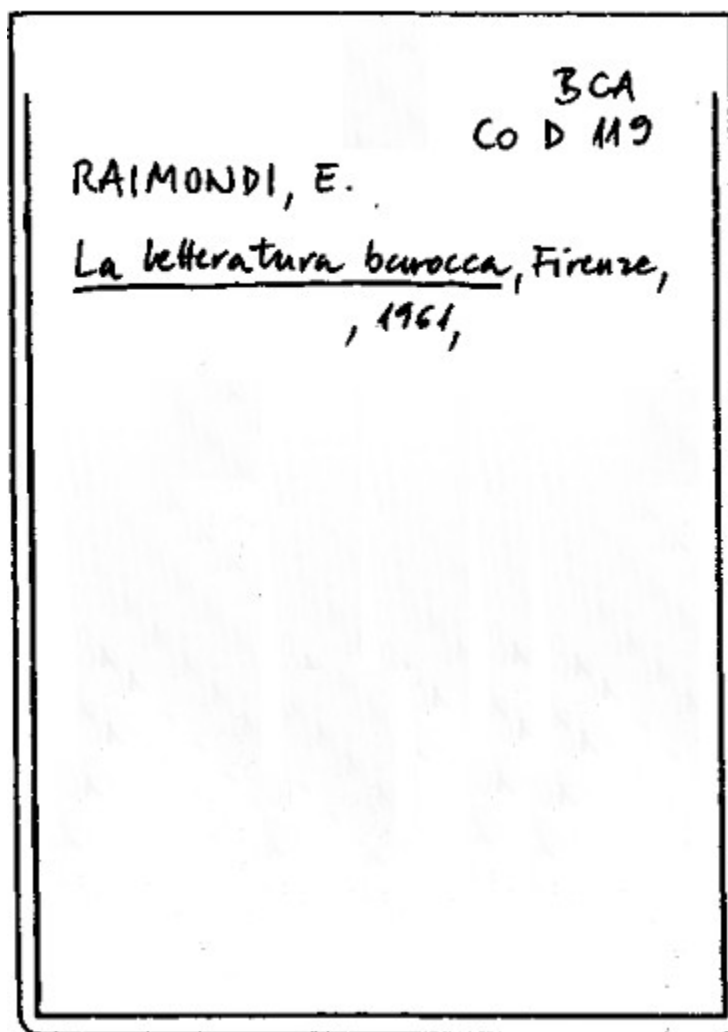
Már elmondtuk, hogyan kell feljegyezni a könyveket, ha bibliográfiai forrásunk hiányos. A 113. oldalon lévő cédulán hagytam ki helyet a szerző keresztnévének (Ernesto? Epaminonda? Evaristo? Elio?) és a kiadónak (Sansoni? Nuova Italia? Nerbini?). Az évszám után marad hely más jelöléseknek is. A lap tetején lévő jelzést természetesen később teszem hozzá, amikor már megnéztem az alessandriai könyvtár szerzői katalógusát (az általam választott jelzés BCA, azaz Biblioteca Civica di Alessandria), és rájöttem, hogy Raimon-di (Ezioü) könyvének jelzete „Co D 119”.

Ugyanez az eljárás a többi könyv esetében is. A következő oldalakon gyorsabban fogok haladni, csak szerzőket és címeket említek, egyéb jelölések nélkül.

Összefoglalva tehát, eddig megnéztem a *Treccani* és a *Grande Enciclopedia Filosofica* megfelelő részeit (és elhatároztam, hogy csak az olasz traktátusirolalomról szóló műveket jegyzem fel), valamint Franco Croce tanulmányát. A 3. és 4. táblázatban megtalálják a feljegyzett művek listáját. (NE FELEDJÉK: minden rövid feljegyzésemnek egy teljes, részletes cédula felel meg, amelyen a hiányzó adatok számára üres helyet hagytam!)

Az „igen „jelzésű címek mind szerepelnek az alessandriai könyvtár szerzői katalógusában.

EGY KIEGÉSZÍTHETŐ CÉDULA PÉLDÁJA EGY HIÁNYOS BIBLIOGRÁFIAI FORRÁS ALAPJÁN

3. TÁBLÁZAT

AZ ITÁLIAI BAROKKRÓL SZÓLÓ ÁLTALÁNOS MŰVEK, HÁROM KÉZIKÖNYV ALAPJÁN

(Treccani, Grande Enciclopedia Filosofica Sansoni-Gallarate, Storia della Letteratura Italiana Garzanti)

megtalálható-e

A szerzői katalógusban

Ugyanannak a szerzőnek

a könyvtárban

keresett művek

a katalógusban talált művei

igen.....Croce, B., *Saggisulla letteratura italiana delseicento*

(Tanulmányok a XVII. századi olasz irodalomról)

igen.....*Nouvi saggi sulla letteratura italiana**del seicento* (Új tanulmányok a XVII. század olasz irodalmáról)igen.....Croce, B., *Storia dell'età barocca in Italia* (A barokk

kor története Itáliában)

igen.....*Lirici marinisti – Politici e moralisti*

ife/60Ö(Marinista költők, a XVII. század politikusi és moralistái) D'Ancona, A., „Secentismo nella poesia cortigiana del secolo XV” (Secentizmus a XV. század udvari költészetében)

Praz, M., *Secentismo e manierismo in Inghilterra* (Secentizmus és manierizmus Angliában) Praz, M., *Studi sul concettismo* (Tanulmányok a „con-cettismo”-ról)igen.....Wölfflin, H., *A reneszánsz és a barokk*több szerző, *Retorica e barocco* (A retorika és a barokk)igen.....Getto, G., „La polemica sul barocco” (A barokk polémia) Anceschi, L., *Del barocco* (A barokról)

igen.....”Le poetiche del barocco letterario in

Europa” (A barokk irodalom poétikái Európában)

igen.....*Da Baconé a Kant* (Bacontól Kantig)

igen.....”Gusto e genio nel Bartoli” (ízlés és

génius a Bartoli-lexikonban)

- igen.....Montano, R., „L'estetica del Rinascimento e del barocco” (A reneszánsz és a barokk esztétikája)
- igen.....Croce, F., „Critica e trattatistica del Barocco” (A barokk kritika és traktátusirodalom)
- igen.....Croce, B., „I trattatisti italiani del concettismo e B. Grácián” (Az olasz „concettismo” traktátusszerzői és B. Grácián)
- igen.....Croce, B., *Estetica comescienza dell'espressione linguistica generale* (Az esztétika alapelemei)
- igen.....Flora, F., *Storia della letteratura italiana* (Az olasz irodalom története)
- igen.....Croce, F., „Le poetiche del barocco in Italia” (Barokk poétikák Itáliában)
- Calcaterra, F., *Il Parnaso in rivolta* (A felbolydult Parnasszus)
- igen.....”II probléma del barocco” (A barokk kérdése)
- Marzot, G., *L'ingegno e il genio del seicento* (Az ingeniум és a géniusz fogalma a XVII. században)
- Morpurgo-Tagliabue, G., „Aristotelismo e barocco” (Az arisztotelizmus és a barokk)
¹²en.....”Le poetiche del barocco letterario in Europa” (A barokk irodalom poétikái Európában)
- igen.....*Da Baconé a Kant* (Bacontól Kantig)
- igen.....”Gusto e genio nel Bartoli” (ízlés és géniusz a Bartoli-lexikonban)
- igen.....Montano, R., „L'estetica del Rinascimento e del barocco” (A reneszánsz és a barokk esztétikája)
- igen.....Croce, F., „Critica e trattatistica del Barocco” (A barokk kritika és traktátusirodalom)
- igen.....Croce, B., „I trattatisti italiani del concettismo e B. Grácián” (Az olasz „concettismo” traktátusszerzői és B. Grácián)
- igen.....Croce, B., *Estetica comescienza dell'espressione linguistica generale* (Az esztétika alapelemei)
- igen.....*FloTa, F., Storia della letteratura italiana* (Az olasz irodalom története)
- igen.....Croce, F., „Le poetiche del barocco in Italia” (Barokk poétikák Itáliában)
- Calcaterra, F., *Il Parnaso in rivolta* (A felbolydult Parnasszus)
- igen.....”II probléma del barocco” (A barokk kérdése)
- Marzot, G., *L'ingegno e il genio del seicento* (Az ingeniум és a géniusz fogalma a XVII. században)
- Morpurgo-Tagliabue, G., „Aristotelismo e barocco” (Az arisztotelizmus és a barokk) Jannaco, C., *Il seicento* (A „Seicento”)

4. TÁBLÁZAT

AZ OLASZ SEICENTO TRAKTÁTUSSZERZŐINEK MŰVEI, HÁROM KÉZIKÖNYV ALAPJÁN

(Treccani, Grande Enciclopedia Filosofica, Storia della Letteratura Italiana Garzanti)

megtalálható-e	A szerzői katalógusban	Ugyanannak a szerzőnek
a könyvtárban	keresett művek	a katalógusban talált művei
- Biondillo, F., „Matteo Peregrini e il seicento” (Matteo Peregrini és a „Seicento”)
- igen.....*Raimondi, E., La letteratura barocca* (A barokk irodalom)
- igen.....*Trattatisti narratori del 600* (A XVII. század traktátusszerzői és elbeszélői)
- igen.....több szerző, *Studi e problemi di critica testuale* (Szövegkritikai tanulmányok és kérdések) Marocco, C., *Sforza Pallavicino precursore dell'estetica* (Sforza Pallavicino, az esztétika előfutára) Volpe, L., *Le idee estetiche del Card. Sforza Pallavicino* (Sforza Pallavicino püspök esztétikai eszméi) Costanzo, M., *Dall' Scaligero al Quadrio* (Scaligerótól Quadrióig)
- Cope, J., „The 1654 Edition of Emanuele Tesauro's *Il cannocchiale aristotelico*”
- Pozzi, G., „Note prelusive allo stile del cannocchiale” (Előzetes megjegyzések a Cannocchiale stílusához)
- Bethell, S. L., „Grácián, Tesauro and the Nature of Metaphysical Wit”
- Mazzeo, J. A., „Metaphysical Poetry and the Poetics of Correspondence”
- Menapace Brisca, L., „L'arguta e ingegnosa elocuzione” (Az ékesszólás művészete)
- Vasoli, G., „Le imprese del Tesauro” (Tesauro hőstettei)
- igen.....”L'estetica dell'umanesimo e del rinascimento” (A humanizmus és a reneszánsz esztétikája)
- Bianchi, D., „Intorno al *Cannocchiale Aristotelico*” (A „Cannocchiale Aristotelico”-ról)

- Hatzfeld, H., „Three National Deformations of Aristotle: Tesaurò, Grácián, Boileau”
igen.....”L'Italia, la Spagna e la Francia nello
sviluppo del barocco letterario” (Itália, Spanyolország és Franciaország a barokk irodalom fejlődésében)
Hocke, G. R., *Die Welt als Labirinth* igen.....Hocke, G. R., *Manierismus in der Literatur* (Olasz
fordítás) igen.....Schlosser Magnino, J., *La letteratura artistica* {Az írás
művészete)
Ulivi, F., *Galleria di scrittori d'arte* (írók galériája) igen.....Il manierismo del Tasso (Tasso
manierizmusa)
Mahon, D., *Studies in 600 Art and Theory*

Amikor ugyanis befejeztem az első cédulázást, megengedtem magamnak egy kis kitérőt, és átfutottam a katalógust. Így tehát tudom, milyen könyveket kell még megnéznem, hogy teljessé tegyem a bibliográfiámat.

Mint látni fogják, harmincnyolc feljegyzett mű közül huszonötöt találtam meg. Ez csaknem hetven százalék. Olyan művekkel is számoltam, amelyek nincsenek a listán, de a jegyzékben szereplő szerzők valamelyikétől származnak (az egyik mű keresése közben, a keresett könyvön kívül, vagy helyette, találtam egy másikat).

Már mondtam, hogy csak a traktárusírókra utaló címekeket választottam ki. Mivel tehát más kritikusokról szóló szövegeket nem vettem be a jegyzékbe, kihagytam Panofsky *Ideáját* is, amelyről a későbbiekben, más források alapján kiderült, hogy igen fontos az engem foglalkoztató elméleti kérdés szempontjából. Majd amikor ugyancsak Franco Crocénak a „Le poetiche del barocco in Italia” (Itáliai barokk poétikák) című tanulmányát olvasom a *Momenti e problemi di storia dell'estetica* (Az esztétikatörténet kérdései) című tanulmánykötetben, rájövök, hogy ugyanott megtalálom Luciano Anceschi háromszor olyan terjedelmes tanulmányát az európai barokk poétikáról, amelyet Croce azért nem említ, mert csak az olasz irodalmat tárgyalja. Ennyit arról, hogy a szöveg egyik utalására visszatérve hogyan juthatunk el más utalásokhoz, és így tovább, akár a végtelenségig. Amint látják, máris jó nyomon vagyunk, pedig csak egy jó olasz irodalomtörténetből indultunk ki.

Vessünk egy pillantást Flora régi irodalomtörténetére. Flora nem veszteget sok időt elméleti kérdések tárgyalására, hiszen számára a részletek ízlelgetése jelent élvezetet. Tesaurónak azonban mégis egy teljes, szórakoztató, idézetekben bővelkedő fejezetet szentel, és számos találó idézettel szolgál a XVII. századi szerzők metaforatechnikájával kapcsolatban is. Az irodalomjegyzéket illetően nem várhatok sokat egy olyan összefoglaló műtől, amely 1940-nél megáll, mindössze néhány, már idézett klasszikus szöveget talállok meg benne. Feltűnik Eugenio D'Ors neve. Utána kell néznom. Tesauró-val kapcsolatban találkozom Trabalza, Vallauri, Dervieux és Vigliani nevével. Mindegyiket felírom.

Most áttérek a *Momenti e problemi di storia dell'estetica* című tanulmánykötetre. Mivel megtalálom és látom, hogy a Marzorati adta ki, kiegészítem a cédulát (Croce csak annyit írt: Milano).

Megtalálom benne Franco Crocénak az itáliai barokk irodalom poétikáiról írott tanulmányát. Megegyezik azzal, amelyet már vizsgáltam, de korábban jelent meg, tehát irodalomjegyzéke nem annyira korszerű. Ez a változat inkább elméleti jellegű, jobban megfelel nekem. Ezenkívül nem pusztán a traktárusírókról van benne szó, mint a Garzantiban, hanem az irodalmi poétikákról általában. Elég részletesen tárgyalja például Gabriello Chiabrerát, s vele kapcsolatban ismét felmerül Giovanni Getto neve, amit már feljegyeztem.

A Marzorati-kötetben azonban, Croce tanulmánya mellett szerepel Anceschié is a „Le poetiche del barocco letterario in Europa” (Az európai barokk irodalom poétikái) -amely önmagában is csaknem teljes könyv. Rájövök tehát, hogy ez a tanulmány igen fontos, mert nemcsak filozófiai szempontból világítja meg számomra a barokk fogalmának különböző jelentéseit, hanem azt is megmutatja, milyen mértékben foglalkoztak a kérdéssel az európai

kultúrában, Spanyolországban, Angliában, Franciaországban és Németországban. Ismét találkozom olyan nevekkkel, amelyeket a Trec-cani enciklopédiában Mario Praz éppen csak említett, valamint Bacon, Lily, Sidney, Grácián, Gongora, Opitz nevével, és a *wit*, az *agudeza*, az *ingenium* elmélettel. Lehet, hogy szakdolgozatom nem terjed ki az európai barokk vizsgálatára, ezekre a fogalmakra azonban háttérként szükségem lesz majd. Mindenképpen össze kellene állítanom egy teljes bibliográfiát ezekről a dolgokról. Anceschi írásából körülbelül 250 címet tudok átvenni. Először is megtalálom nála az 1946 előtt kiadott könyvek jegyzékét, majd egy 1946-tól 1958-ig, évek szerint csoportosított bibliográfiát. Az első részben újra megerősítik, mennyire fontos Gettónak és Hatzfeldnek a *Retorica e Barocco* (Retorika és barokk) című kötetben lévő tanulmánya (és itt megtalálom a szerkesztő, Enrico Castelli nevét), és már a szövegből feljegyeztem Wölfflin, Croce (Bene detto) és D'Ors műveit. A második részben tengernyi címet találok, nem nézek pontosan utánuk a szerzői katalógusban, mert kísérletem három napra korlátozódik. Mindenesetre rájövök, hogy vannak külföldi szerzők, akik különböző szempontokból tárgyalják a kérdést, ezért feltétlenül fel kell majd kutatnom őket: ilyenek Curtius, Wellek, Häuser, Tapié; ismét feltűnik Hocke neve, utalást találok Eugenio Battisti *Rinascimento e Barocco* (Reneszánsz és barokk) című művére, amely a művészeti poétikákkal való kapcsolatot vizsgálja, újra megerősítik Morpurgo-Tagliabue fontosságát, és rájövök, hogy meg kellene nézнем Delia Volpénak az arisztotelészi poétika reneszánsz kommentátorairól szóló munkáját is.

Ez arról is meggyőz, hogy megnézzem Cesare Vasolinak a humanizmus és a reneszánsz esztétikájáról írott gazdag tanulmányát (ugyancsak a kezemben lévő Marzorati-kötetben). Vasoli nevével már találkoztam Franco Croce bibliográfiájában. A lexikonok metaforaszócikkeiből már megtudhattam, és bizonyára fel is jegyeztem, hogy a probléma már Arisztotelész *Poétika* és *Retorika* című műveiben is felmerült. Most Vasolitól megtudom, hogy a XVI. században a *Poétikának* és a *Retorikának* több kommentátora is volt, s azt is észre kell vennem, hogy e barokk kommentátorok és traktátusírók között ott vannak azok a manierista teoretikusok is, akik az *ingenium* és az *idea* problémáját elemezték, s akikről már ugyancsak olvastam az éppen átfutott, barokról szóló oldalakon. Többek között arra is fel kell figyelmem, hogy újra meg újra felbukkannak idézetek és nevek, például Schlossere.

Hogy fennáll annak a veszélye, hogy a szakdolgozat túl hosszú lesz? Nem, egyszerűen csak jól be kell határolnom, mi áll érdeklődésem középpontjában, és csak egyetlen, kiemelt szemponton kell dolgoznom, hiszen máskülönben mindent meg kellene nézнем. Másfelől viszont szem előtt kell tartanom az egész témakört, tehát sok hasonló szöveget meg kell majd vizsgálnom, ha másért nem, azért, hogy másodkézből szerezzek információkat.

Anceschi terjedelmes írása arra ösztönöz, hogy beleolvassak a szerzőnek a témával kapcsolatos más műveibe is. Las sanként feljegyzem a *Da Baconé a Kant* (Bacontól Kantig), az *Idea del Barocco* (A barokk eszménye) című műveket, valamint a „Gusto e genio del Bartoli” (B. ízlése és génusza) című cikket. Alessandriában csak az utóbbit és a *Da Baconé a Kant* című könyvet találok meg.

Ezen a ponton elolvasom Rocco Montano „L'estetica del rinascimento e del barocco” (A reneszánsz és a barokk esztétikája) című tanulmányát a *Grande antologia filosofica Marzorati XI.* kötetében, amelynek címe: *Pensiero del Rinascimento e della Riforma* (A reneszánsz és a reformáció gondolatvilága).

Azonnal észreveszem, hogy ez nemcsak egy tanulmány, hanem szöveggyűjtemény is, amelynek egyes részei nagyon hasznosak lesznek a munkámhoz. Ismét azt látom, mennyire szoros a kapcsolat a *Poétika* reneszánsz értelmezői, a manieristák és a barokk traktátusírók között. Utalást találok a kétkötetes *Trattatisti d'arte tra Manierismo e Controriforma* (Traktátusszerzők a manierizmus és az ellenreformáció között) című, Laterza kiadású

antológiára. Miközben ezt a címet keresgélem, itt-ott belelapozgatok az alessandriai katalógusba, és rájövök, hogy Alessandriában van még egy Laterza kiadású antológia, a *Trattati di poetica e retorica del 600*. (A XVII. század poétikai és retorikai traktátusai). Nem tudom, szükségem lesz-e elsődleges forrásból származó információra ezzel a témával kapcsolatban, de óvatosságból feljegyzem a könyvet. Most már tudom, hogy létezik.

Áttérve Montano művére és irodalomjegyzékére, bizonyos átszervezési munkába kell fogynom, mert a címjegyzékek fejezetenként vannak felosztva. Mindegyik részben több, már ismert nevet találok. Ismét rájövök, hogy meg kellene keresnem néhány klasszikus esztétikatörténetet, Bosanquet, Saintsbury vagy Gilbert és Kuhn műveit. Belátom, ahhoz, hogy sokat tudjak a spanyol barokkról, meg kellene találnom Marcelino Menendez y Pelavo hatalmas *História de las ideas estéticas en España* című művét.

A biztonság kedvéért feljegyzem a *Poétika* XVI. századi kommentátorainak nevét (Robortello, Castelvetro, Scaligero, Segni, Cavalcanti, Maggi, Varchi, Vettori, Speroni, Minturno, Piccolomini, Gibaldi Cinzio stb.). Később megtudom, hogy némelyiket maga Montano, némelyiket Delia Volpe, némelyiket pedig a Laterza kiadó antológiája tartalmazza.

Ismét a manierizmusnál találok magam. Most már sürgetően merül fel az utalás Panofsky *Ideájára*. Megint szóba kerül a Morpurgo-Tagliabue-mű. Felteszem magamnak a kérdést, nem kellene-e többet tudnom a manierista traktátus-írókról, pl. Serlióról, Dolcéról, Zuccariról, Lomazzóról, Vasariról, de itt a dolog a képzőművészetbe és az építészetbe torkollik, s erről talán elég néhány történeti írást ismerni. Wölfflin, Panofsky, Schlosser műveit, vagy a legutóbbi időkből Battistiet. Nem tudom figyelmen kívül hagyni egyes nem olasz szerzők, így Sidney, Shakespeare, Cervantes fontosságát.

Ismét elengedhetetlenül fontos műként említik Curtius, Schlosser, Hauser, valamint az olasz Calcaterra, Getto, Anceschi, Praz, Ulivi, Marzot és Raimondi műveit. A kör kezd bezárulni, bizonyos neveket mindenki megemlíti.

Hogy egy kicsit levegőhöz jussak, elkezdem lapozgatni a szerzői katalógust. Látom, hogy Curtius híres könyve az európai irodalomról és a latin középkorról francia fordításban van meg, nem németül. Azt már láttuk, hogy Schlosser *Die Kunstliteratur* című műve megtalálható. Miközben Arnold Hauser *A művészet és az irodalom társadalomtörténete* című művét keresem (ami érdekes, hogy nincs meg, hiszen zsebkönyvkiadásban is létezik), megtalálom a szerző alapvető művének, *A manierizmusnak* az olasz fordítását, valamint, hogy a témánál maradjak, Panofsky *Ideáját*

Megtalálom Delia Volpe *La poetica del 500*-ját (A XVI. század poétikája), Santangelo *Ilsecentismo nella eritica* (Secentizmus a kritikában) című művét, valamint Zonta cikkét, a „Rinascimento, aristotelismo e barocco”-t (Reneszánsz, arisztotelizmus és barokk), Helmuth Hatzfeld neve kapcsán rábukkanok egy különböző szerzők által írt *La eritica stilistica e il barocco letterario* (A stíluskritika és az irodalmi barokk), [Atti del II congresso internazionale di studi italiani, Firenze, 1957] című kötetre, amely sok más szempontból is értékes. Csalódottan tapasztalom, hogy hiányzik Carmine Jannaco egyik műve, amely igen fontosnak tűnik, valamint a Vallardi-irodalomtörténet *Seicento* kötete, Praz könyvei, Rousset és Tapié tanulmányai, a már idézett *Retorica e Ba-rocco* Morpurgo-Tagliabue esszéjével, Eugenio D'Ors és Menendez y Pelayo művei. Egyszóval az alessandriai könyvtár nem a washingtoni kongresszusi könyvtár, és nem is a milánói Braidense, de már így is biztos lehetek harmincöt könyv felől, és ez kezdetnek nem rossz. Ezenkívül a munkának még nincs vége.

Néha valóban elég egyetlen szöveget megtalálni ahhoz, hogy egy csomó kérdést megoldjunk. Tovább folytatom a szerzői katalógus vizsgálatát és elhatározom, hogy vetek egy pillantást Giovanni Getto „La polemica sul barocco” (A barokk polémia) című művére (in: több szerző: *Letteratura ita-liana – Le correnti* 1. köt. Milano, Marzorati, 1956), mivel

alapvetően fontosnak tűnik. Rögtön rájövök, hogy egy csaknem százoldalas, kivételesen jelentős munka, amely egészen napjainkig ismerteti a barokk körüli vitákat. Észreveszem, hogy mindenki írt a barokkról: Gravina, Muratori, Tiraboschi, Bettinelli, Baretti, Alfieri, Cesarotti, Cantu, Gioberzi, De Sanctis, Manzoni, Mazzini, Leopardi, Carducci, egészen Curzio Malapartéig és más szerzőkig, akiknek a nevét már nagy számban feljegyeztem. E szerzők nagy részétől Getto hosszas idézeteket közöl, úgyhogy egy dolog máris világos lesz előttem. Ha a barokkról szóló történeti polémiáról kell szakdolgozatot írnom, akkor meg kell keressem mindezeket a szerzőket. Ha azonban korabeli szövegeken vagy a kortársak értelmezéseim dolgozom, akkor senki nem kívánja tőlem, hogy ilyen hatalmas munkát elvégezzek (amelyet már egyébként is nagyon jól elvégeztek előttem; feltéve, ha nem egy többévi munkát igénylő nagyon eredeti, tudományos dolgozatot akarok írni, hogy bebizonyítsam, Getto kutatásainak nem volt elég alapja, avagy rossz volt a nézőpontja; általában azonban az ilyen munkák nagyobb tapasztalatot igényelnek). Akkor pedig Getto műve arra szolgál, hogy elegendő adatom legyen mindarról, ami ugyan nem kifejezetten a szakdolgozat témája, de röviden mindenképpen szólni kell róla. Az ilyen művekkel tehát egy sor cédula fog betelni. Lesz cédula Muratoriról, Cesarottiról, Leopardiról stb., s mindegyiken az a mű szerepel majd, amelyben a szerző kifejtette a barokkról alkotott nézeteit. Mindegyik cédulára feljegyzem Getto összefoglalóját az idézetekkel együtt (s természetesen lábjegyzetben feltüntetem, hogy az anyag Gettónak mely tanulmányából való). Ha azután ezt az anyagot felhasználom a szakdolgozatban – mivel másodlagos forrásból szerzett információról van szó –, jegyzetként mindig oda kell írnom „cit. in Getto stb.”, nemcsak a becsületesség kedvéért, hanem óvatosságból is, én ugyanis nem fogom ellenőrizni az idézet helyességét, így azonban nem leszek felelős az esetleges hibákért. Őszintén bevallom, hogy mindez egy másik tudóstól származik, nem teszek úgy, mintha mindent én magam olvastam volna el, így nyugodt lehetek. Még ha az ember olyan korábbi tanulmányra bízta is magát, mint ez, természetesen az volna az ideális, ha minden egyes kölcsönvett idézetet ellenőrizne az eredetiben, de ne feledjük, itt olyan kutatási modellt igyekszünk bemutatni, amely kevés eszközt és kevés időt igényel.

Egyetlen dolgot azonban nem hagyhatok figyelmen kívül: azoknak a szerzőknek az eredeti műveit, *akikről a* szakdolgozatot írom. Utána kell nézmem a barokk szerzők műveinek, mert mint a III.2.2. alfejezetben már elmondtam, a szakdolgozatban elsődleges forrásból származó anyagnak is kell lennie. Nem írhatok a traktátusírókról, ha nem olvastam a műveiket. Megtehetem, hogy nem olvasom a manierista képzőművészet teoretikusait, hanem kritikai írásokra hagyatkozom, mivel nem ők állnak kutatásom középpontjában. Tesaurót azonban nem hagyhatom figyelmen kívül.

Közben, mivel számítok arra, hogy valamilyen módon Arisztotelész *Retorikáit* és *Poétikáját* is el kell majd olvasnom, a rájuk vonatkozó irodalomra is vetek egy pillantást. Meglepetésemre a *Retorikát* tizenöt régi, 1515 és 1857 közötti kiadásban találom meg, Ermolao Barbaro jegyzeteivel, 124

Bernardo Segni fordításában, Averroes és Piccolomini magyarázatával. Ezenkívül megtalálom az angol nyelvű Loeb-féle kiadást, az elején a görög szöveggel. Már csak a Laterza olasz nyelvű kiadása hiányzik. Ami a *Poétikát* illeti, annak is számos kiadása létezik, Castelvetro és Robortelli kommentárjával, a Loeb-kiadás a görög eredetivel, valamint két modern olasz változat, Rostagni és Valgimigli fordításában. Ez elegendő, sőt arra ösztönöz, hogy talán inkább a *Poétika* reneszánsz kori értelmezéséről írjak szakdolgozatot. De ne térjünk el eredeti célunktól.

A vizsgált szövegek utalásaiból rájöttem, hogy kutatásom szempontjából fontosak Milizia, Muratori és Fracastoro bizonyos megfigyelései is, s ezektől a szerzőktől is találok Ales-

sandriában régi kiadású könyveket.

Térjünk át azonban a barokk traktátusírókra. Mindenekelőtt ott van az Ezio Raimondi szerkesztette *Trattatisti e narratort del 600* című Riccardi-antológia, amelyben benne van a százoldalas *Cannocchiale aristotelico*, hatvan oldal Peregrini-től és hatvan oldal Sforza Pallavicinótól. Ha nem szakdolgozatot kellene írnom, hanem egy harmincoldalas szemináriumi dolgozatot, akkor ez bőségesen elég volna.

Nekem azonban teljes szövegekre van szükségem, legalábbis a következőkre: Emanuele Tesauró, *Il Cannocchiale aristotelico*; Nicola Peregrini, *Delle Acutezze* és *Il fonti dell'ingegno ridotti a arte*; Cardinal Sforza Pallavicino, *Del Bene* és *Trattato dello Stile e del dialogo*.

Megnézem a régi szerzői katalógust, és megtalálom a *Cannocchiale* két kiadását, egyet 1670-ből, egyet pedig 1685-ből. Igazán kár, hogy nincs meg az 1654-es első kiadás, annál is inkább, mert közben olvastam valahol, hogy a későbbi kiadásokban bővítések vannak. Megtalálom Sforza Pallavicino összes műveinek két XIX. századi kiadását. Nem találok Peregrini művét (ez hiányosság, de megvigasztal, hogy szerepel belőle nyolcvan oldal a Raimondi-antológiában).

Közben megemlíteném, hogy a kritikai szövegekben itt-ott találtam utalásokat Agostino Mascardira és *De Varte istorica* című 1636-os művére, amelyben sok művészettel kapcsolatos megfigyelés található, de nem sorolják a barokk traktátus-irodalom nagyjai közé. Itt Alessandriában a műnek öt kiadását találok meg, hármat a XVII., kettőt pedig a XIX. századból. Hogy nekem megfelelné egy Mascardiról szóló szakdolgozat is? Hajói meggondoljuk, az ötlet nem is annyira elvetendő. Ha az ember nem tud kimozdulni valahonnan, akkor olyan anyaggal kell dolgoznia, amit helyben megtalál.

Egyszer egy filozófiaprofesszor elmondta nekem, hogy csak azért írt könyvet egy német filozófusról, mert intézete megvásárolta az illető összes műveinek új kiadását. Egyébként más szerzőt tanulmányozott volna. Ez nem a lángoló tudományos elhivatottság példája ugyan, de ilyen is van.

Most próbáljuk meg behúzni az evezőket a csónakba. Mit is csináljak én Alessandriában? Összeállítottam egy irodalomjegyzéket, amely óvatosan számolva is legalább háromszáz címet tartalmaz, az összes információval, amire rábukkantam. A háromszáz könyvből több mint harmincat megtaláltam Alessandriában, s eredeti műveket legalább két olyan szerzőtől, akiket tanulmányozhatnék, Tesaurótól és Sforza Pallavicinótól. Ez nem rossz egy kis vidéki központhoz képest. De elég-e a szakdolgozatomhoz?

Beszéljünk világosan. Ha három hónap alatt akarnék szakdolgozatot írni csak másodlagos forrásból, akkor elég volna. Azokra a könyvekre, amelyeket nem találtam meg, utalnak majd azok a könyvek, amelyeket megtaláltam, s hajói összeállítom a dolgozatot, akkor kikerekedik belőle egy helytálló értelmezés. Talán nem túlságosan eredeti, de megfelelő. Az irodalomjegyzékkel azonban gond lenne. Ugyanis, ha csak azt írom bele, amit valóban megnéztem, akkor a témavezető rajtakaphat, hogy alapvető szövegeket kihagytam. A család pedig, már láttuk, mennyire helytelen és meggondolatlan eljárás.

Egy dologban azonban biztos vagyok: az első három hónapban nyugodtan dolgozhatok úgy, hogy ki sem mozdulok a környékről, csak ülök a könyvtárban vagy otthon olvasok. Szem előtt kell tartanom, hogy a kézikönyveket, a régi kiadásokat, valamint a folyóiratokat nem lehet kölcsönözni (de ami a cikkeket illeti, dolgozhatom fénymásolatból). A többi könyv kölcsönözhető. Ha a következő hónapokra, szeptembertől decemberig, sikerülne beütemeznem néhány intenzív munkanapot az egyetemi központban, akkor nyugodtan maradhatnék Piemontéban, és egy csomó fontos dolgot ellenőrizhetnék. Ezenkívül elolvashatnék mindent Tesaurótól és Sforzától. Sőt, fel kell tennem magamnak a kérdést, nem

volna-e jó a kettő közül csak az egyik szerzőre, persze az eredeti szövegre koncentrálni, a megtalált bibliográfiai anyagot pedig a háttérhez felhasználni. Aztán meg kell néznom, mely könyvekhez nem tudok hozzájutni, és el kell mennem Torinóba vagy Genovába, hogy megkeressem őket. Egy kis szerencsével mindent megtalálok, amire szükségem van, és hála az olasz témának, nem kell mondjuk Párizsba vagy Oxfordba elmennem.

Mindenesetre van úgy, hogy nehéz döntéseket kell hozni. Az a legokosabb, ha a bibliográfia elkészítése után beugrom a témavezetőhöz, akihez majd a szakdolgozatot írom, és megmutatom neki, mi az, ami megvan. Ő talán majd javasol egy kényelmes megoldást, amely lehetővé teszi, hogy szűkítsem a kört, és megmondja, mit kell feltétlenül elolvasnom. Ha ezeket nem mind találom meg Alessandriában, megkérdezhetem a könyvtárost, tudnak-e más könyvtárból kölcsönözni. Az egyetemi központban egyetlen nap alatt kikereshetnék egy csomó könyvet és cikket, ha arra nem is jutna időm, hogy elolvassam őket. A cikkekről az alessandriai könyvtár kérhetne fénymásolatot. Így egy fontos, 20 oldalas cikk kétezer lírába kerülne, plusz a postaköltség.

Elméletileg másképp is dönthetek. Alessandriában megvan két alapvető szerző műve, és van elegendő szakirodalom. Ez ahhoz elég, hogy megértsem a két szerzőt, de ahhoz kevés, hogy történeti vagy filológiai szempontból valami újat mondjak (hacsak meg nem találnám Tesauro művének első kiadását, amit összevethetnék a három XVII. századi kiadással). Tegyük fel, ekkor valaki azt tanácsolná, hogy legfeljebb négy vagy öt könyvet keressek, amelyekben ismertetik a *modern* metaforaelméleteket. Én a következőket javasolnám: Jakobson, *Általános nyelvészeti tanulmányok*, a liege-i csoport *Általános retorika* című műve és Albert Henry *Metonímia és metafora* című könyve. Megvannak az eszközeim ahhoz, hogy körvonalazzam a metafora strukturalista elméletét. Ehhez csak forgalomban lévő könyvek kellene, összesen tízezer líráért, vagy még olcsóbban, s mindegyik megtalálható olasz fordításban.

Itt összevethetném a barokk és a modern elméleteket. Egy ilyen munkához rendelkezésemre állnának Arisztotelész szövegei, Tesauro műve és kb. harminc róla szóló tanulmány, a három fenti modern könyv, s összeállíthatnék egy értelmes szakdolgozatot, néhány eredeti megállapítással, amelyben nem törekednék filológiai felfedezésekre (de a barokk utalásokat illetően megkövetelném magamtól a pontosságot). Mindezt úgy tenném, hogy közben ki sem mozdulok Alessandriából, hacsak azért nem, hogy Torinóban vagy Genovában megtaláljak két-három alapvető fontosságú, Alessandriában megszerzhetetlen könyvet.

Ez azonban mind feltételezés. Az is lehet, hogy kutatásomtól lenyűgözve rájövök, nem egy, hanem három évet kívánok a barokk tanulmányozásának szentelni, vagy hogy eladósodóm, ösztöndíjat kapok stb. stb. Nem várhatják, hogy ez a könyv megmondja, mit írjanak a szakdolgozatban, vagy mit kell tenniük az életben.

Azt akartam csak bebizonyítani (s azt hiszem, be is bizonyítottam), *hogy megérkeztünk egy vidéki könyvtárba úgy, hogy semmit, vagy szinte semmit nem tudunk egy témáról, három délután alatt mégis elég világos és teljes elképzelésünk lehet róla.* Nem érdemes tehát azt mondani, hogy „én vidéken lakom, nincsenek könyveim, nem tudom, hogy kezdjem és senki nem segít nekem”.

Természetesen olyan témát kell választani, amely alkalmas erre a játékra. Tegyük fel, hogy a Kripke és Hintikka-féle lehetséges világok logikájáról akarok szakdolgozatot írni. Ezt a próbát is elvégeztem, nagyon kevés idő kellett hozzá. A téma szerinti katalógus első vizsgálata (a „Logika” címszónál) felfedte előttem, hogy a könyvtár legalább tizenöt igen ismert, formális logikáról szóló könyvvel rendelkezik (Tarski, Lukasiewicz, Quine, néhány kézikönyv, Casari, Wittgenstein, Strawson stb. tanulmányai). Természetesen semmi sem

található azonban a legújabb modális logikáról, mivel arról főleg szakfolyóiratokban írnak, amelyek még egyes filozófiai intézetek könyvtárában sem találhatók meg.

Szándékosan olyan témát választottam, amelyet senki nem választana az utolsó évben úgy, hogy valamit ne tudna róla, és ne rendelkezne a legfontosabb írásokkal. Nem azt akarom mondani, hogy ez a szakdolgozati téma gazdag diáknak való. Ismerek egy nem éppen gazdag diákot, aki hasonló témáról írt szakdolgozatot. Egyházi panzióban szerzett szállást, és igen kevés könyvet vásárolt. Ő azonban teljes munkaidőben írta a szakdolgozatot, s bár bizonyára ő is hozott áldozatokat, családi helyzete nem volt annyira nehéz, hogy dolgoznia kellett volna. Nincs olyan szakdolgozati téma, amelyről csak gazdag diákok írhatnak. Még akkor is találhatunk forrást a kutatás finanszírozására, ha a választott téma *A tengerparti divat változásai öt év alatt Acapulcóban*. Nyilvánvaló azonban, hogy bizonyos témákról nehéz helyzetben nem lehet szakdolgozatot írni. Ezért próbáljuk itt azt is megmutatni, hogyan készíthetünk tisztességes dolgot, ha nem is szárított fügeből, de drága egzotikus gyümölcsök nélkül.

III.2.5. De kell-e könyveket olvasni ? És milyen sorrendben ?

A könyvtárban végzett kutatásról szóló fejezet és a fenti *ab ovo* kutatás példája azt sugallja, szakdolgozatot írni annyit jelent, hogy hatalmas mennyiségű könyvet kell összeszedni. De vajon mindig, és csakis könyvekről és könyvek segítségével lehet szakdolgozatot írni? Már láttuk, vannak kísérleti szakdolgozatok, amelyekben egy helyszínen végzett kutatást írnak le, esetleg úgy, hogy hónapokig figyelik egy egérpár viselkedését a labirintusban. Nos, úgy érzem, az ilyen típusú szakdolgozattal kapcsolatban nem tudok pontos tanácsot adni, mert a módszer mindig az adott tudománytól függ. Aki azonban hasonló kutatásra vállalkozik, az bizonyára laboratóriumban dolgozik, kapcsolatban áll más kutatókkal és nincs szüksége erre a könyvre. Az egyetlen dolog, amit tudok, és már mondtam is, hogy a kísérletet ilyen esetben is a korábbi tudományos irodalommal való vitához kell illeszteni, vagyis ilyen esetben is kell könyvekkel dolgozni.

Ugyanez vonatkozik egy szociológiai témájú szakdolgozatra is, amelyhez a jelöltnek sokat kell foglalkoznia valóságos helyzetekkel. Neki is szüksége lesz könyvekre, ha másért nem, hát azért, hogy megtudja, hogyan végeztek korábban hasonló kutatásokat.

Vannak szakdolgozatok, amelyeket újságok vagy parlamenti jegyzőkönyvek lapozgatása közben készítettek, de ezek is igényelnek háttéroidalmat.

Végül vannak szakdolgozatok, amelyekben kizárólag könyvekről beszélnek, ilyenek általában az irodalomról, a filozófiáról, a tudománytörténetről, a kánonjogról vagy a formális logikáról írt szakdolgozatok. Az olasz egyetemeken, különösképpen pedig a humán szakokon, többnyire ilyenek születnek. Már csak azért is, mert egy kulturális antropológiával foglalkozó amerikai diáknak kéznél vannak az indiánok, vagy tud pénzt szerezni, hogy Kongóban kutathasson, míg egy olasz diák inkább belenyugszik abba, hogy Franz Boas gondolatvilágáról ír szakdolgozatot. Természetesen vannak jó etnológiai témájú szakdolgozatok, méghozzá egyre több, amelyeket úgy készítettek, hogy országunk valóságát tanulmányozták, a könyvtári munka azonban ilyen esetekben is fontos, ha másért nem azért, hogy korábbi folklorisztikai munkákat keressenek.

Megint csak hangsúlyozzuk, hogy ez a könyv, érthető okok miatt, a szakdolgozatok többségére vonatkozik, amelyeket könyvekről és kizárólag könyveket felhasználva készítenek.

Ezzel kapcsolatban azonban ne feledjük, hogy a könyvről írott szakdolgozatok esetében általában kétféle könyvről van szó: azokról, *amely ékről a.* dolgozat készül és azokról, *amelyek segítségével* készül. Más szóval, vannak a dolgozat tárgyát képező szövegek, és van a

róluk szóló szakirodalom. Az előző fejezetben említett példában egyaránt szerepeltek a barokk traktátusírók és mindazok, akik róluk írtak. Külön kell tehát választani a szöveget és a szakirodalmat.

Itt azonban felvetődik a következő kérdés: a szöveg olvasásával kell kezdeni, vagy először a szakirodalmat kell elolvasni? Ennek a kérdésnek két okból sincs értelme: *a)* mert a döntés attól függ, milyen helyzetben van a diák. Lehet, hogy már jól ismeri a választott szerzőt, és éppen mélyebben kívánja tanulmányozni, de az is lehet, hogy először közelít egy bonyolult szerzőhöz, akinek művei első olvasásra érthetetlenek, *b)* mert máris itt az ördögi kör, lehet ugyanis, hogy a szöveg szakirodalom nélkül olvashatatlan, viszont a szakirodalom nehezen értékelhető, amíg nem olvastuk a szöveget.

A kérdés azonban némileg mégis ésszerű, ha olyan tájékozatlan diák teszi fel, aki – hogy eredeti feltételezett témánknál maradjunk – első ízben találkozik a barokk traktátusírókkal. Ő joggal megkérdézheti, hogy rögtön Tesaurót kell-e olvasnia, vagy először edződjék Gettón, Anceschin, Raimondin stb.

Nekem a következő válasz tűnik a legésszerűbbnek : ki kell választani két-három szöveget a legáltalánosabb kritikai irodalomból, hogy képet kapjunk témánk háttéréről. Azután kell szembenézni a választott szerző műveivel, és meg kell próbálni megérteni, amit mond. Utána el kell olvasni a fennmaradó szakirodalmat, majd az újonnan megismert gondolatok fényében vissza kell térni a szerző vizsgálatához. Ez azonban nagyon elméleti tanács. Valójában mindenki olyan ritmusban tanul, ahogy kedve tartja, és sokszor még azt sem lehet mondani, hogy a rendszertelen „habzsolás” káros. Igenis lehet cikcakkban haladni és változtatni a célokat. De ezeknek a „kalandos” portyázásoknak az eredményét bőséges jegyzettel kell rögzíteni, ha lehet, cédulákon. Mindez természetesen a kutató lelki alkatától is függ. Vannak olyanok, akik akkor tudnak jó munkát végezni, ha egyszerre csak egy dologgal foglalkoznak. Nem tudnak olvasni zenehallgatás közben, nem képesek félbehagyni egy regényt, hogy belekezdjenek egy másikba, mert elveszítik a fonalat, sőt szélsőséges esetben nem tudnak kérdésekre válaszolni, miközben borotválkoznak vagy a szemüket festik.

A másik típus csak akkor dolgozik jól, ha egyszerre többfajta érdeklődését is kielégítheti, és ha csak egy dologra kell figyelnie, elveszi kedvét az unalom. Az előbbieket módszeresebben dolgoznak, de gyakran kevés a fantáziájuk. Az utóbbiak kreatívabbnak tűnnek, de sokszor ügyetlenek és nincs bennük kitartás. Ha azonban a nagy személyiségek életrajzát tanulmányozzuk, kiderül, hogy mindkét típus képviselői megtalálhatók köztük.

IV. MUNKATERVÉS JEGYZÉKEK KÉSZÍTÉSE

IV. 1. A TARTALOMJEGYZÉK MINT MUNKAHIPOTÉZIS

Mielőtt *elkezdénénk magát* a szakdolgozatot írni, először a címet, a bevezetőt és a tartalomjegyzéket kell megírni, tehát éppen azokat a dolgokat, amelyeket a szerzők a végére hagynak. A tanács paradoxnak tűnik: kezdjük a végén? De ki mondta, hogy a tartalomjegyzéknek a mű végén kell lennie? Egyes könyveknek az elején található, hogy az olvasó rögtön megtudhassa, miről fog olvasni. Más szóval, a tartalomjegyzék mint munkahipotézis elkészítése arra szolgál, hogy rögtön megadjuk a szakdolgozat kereteit.

Felhozhatják ez ellen, hogy munka közben ezt a hipotetikus tartalomjegyzéket majd több ízben módosítani kell, vagy esetleg egész más formába kell önteni. Ez így is van. De könnyebb átírni, ha megvan hozzá a kiindulási alap.

Képzeld el, hogy több ezer kilométeres autótutat kell megtenni egy hét alatt. Még ha szabadságon vannak is, akkor sem indulnak el otthonról az első adandó irányba. Készítenek egy körülbelüli úttervet. Úgy gondolják, hogy végigmennek a Milánó-Nápoly útvonalon

(Autostrada del Sole), kitérőt tesznek Firenzében, Sienában és Arezzóban, majd hosszabb időre megállnak Rómában, és meglátogatják Montecassinót. Ha aztán út közben észreveszik, hogy Sienában több időt tölthetnek a tervezettnél, vagy hogy Sienából érdemes volt átmenni San Gimignano-ba, akkor úgy döntenek, hogy nem most nézik meg Montecassinót. Sőt, amikor Arezzóba érkeznek, eszükbejuthat, hogy inkább kelet felé mennek, Urbino, Perugia, Assisi és Gubbio irányába. Vagyis, igen komoly okok miatt, az utazás felénél megváltoztatták az útvonalat. De egy *adott*, nem pedig egy *nem létező* útvonalat módosítottak.

Ugyanez érvényes a szakdolgozatra is. Ideiglenes tartalomjegyzék formájában elkészítenek egy *munkatervet*. Jobb, ha ez a tartalomjegyzék inkább tartalmi kivonat lesz, amelyben minden fejezetet megpróbálnak röviden felvázolni. Ha eszerint járnak el, önmaguk számára is világossá teszik, mit is akarnak csinálni. Második lépésként írhatnak egy, a témavezető számára érthető tervet. A harmadik lépésnél rájönnek, hogy már világos elképzelésekkel rendelkeznek. Vannak tervek, amelyek rendkívül világosnak tűnnek mindaddig, amíg kitalálják őket, amikor azonban elkezdik kidolgozni, szétmállik a kezükben. Lehet, hogy világos elképzelésünk van a kezdőpontról és a végcélről, de épp azt nem tudjuk, hogyan jussunk el egyiktől a másikig, mi legyen a kettő között. A szakdolgozat olyan, mint egy sakkjátszma, amely sok-sok lépésből áll, de már az elején tudni kell azokat a lépéseket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az ellenfélnek sakkot adjunk. Máskülönben az soha nem fog bekövetkezni.

Pontosabban fogalmazva, a munkaterv magában foglalja a *címet*, a *tartalomjegyzéketek* a *bevezetőt*. A jó cím már önmagában is terv. Nem arról a címről beszélek, amelyet több hónappal előre leadok a titkárságon, és amely csaknem mindig olyan általános, hogy végtelen sok változatot tesz lehetővé. Én a szakdolgozat „titkos” címéről beszélek, amely később általában alcímként jelenik meg. Lehet, hogy egy szakdolgozatnak az a „nyilvános” címe, hogy *A Togliatti elleni merénylet és a rádió*. Az alcím (és a valódi téma) azonban a következő: *Tartalomelemzés, amely azt vizsgálja, hogyan használták ki Gino Bartalinak a Tour de France-on aratott győzelmét arra, hogy eltereljék a közvélemény figyelmét a kialakulóban lévő politikai helyzetről*. Vagyis miután meghatározták a témát, úgy döntenek, hogy csak egy speciális részletét vizsgálják. A részlet megfogalmazása is *kérdéses*: tényleg olyan sajátos módon használta fel a rádió Gino Bartali győzelmét, amelyből arra következtethetünk, hogy előre eltervezték, hogyan fogják elvonni a közönség figyelmét a Togliatti elleni merényletről? S vajon a terv kideríthető-e a rádió híreinek elemzéséből? Így (kérdéssé alakítva) válik „a cím” a munkaterv meghatározó részévé.

Miután ezt a kérdést kidolgoztam, azonnal meg kell határoznom a munka lépéseit, összhangban a tartalomjegyzék egyes részeivel. Pl. :

1. A témával kapcsolatos szakirodalom
2. Az esemény
3. A rádió hírei
4. A hírek mennyiségének és időbeli megoszlásának elemzése
5. A hírek tartalomelemzése
6. Következtetések

Avagy felvázolhatjuk a következő tárgyalási módot:

1. Az esemény: a különböző információforrások összefoglalása
2. A rádió hírei a merénylet és Bartali győzelmének időpontja között
3. A rádió hírei a Bartali győzelmét követő három napon
4. A két hírsorozat mennyiségi összehasonlítása
5. A két hírsorozat tartalmának összehasonlító elemzése
6. Társadalompolitikai értékelés

Mint már mondtuk, jó, ha a tartalomjegyzék ennél sokkal részletesebb. Ha akarják, vonalazzanak meg tollal egy nagy papírlapot, azután ceruzával írják be a címeket, hogy

később kiradírozhatók és mással helyettesíthetők, így ellenőrizhetik az átalakulás különböző fázisait.

A tartalomjegyzék-hipotézis felvázolásának másik módja a fa diagram:

A merénylettől a győzelemig A győzelem után

Ez lehetővé teszi, hogy különböző elágazásokat ábrázoljunk. Mindent összevetve, a tartalomjegyzék-hipotézisnek a következő dolgokat kell tartalmaznia:

1. Az esemény leírása
2. A rádió hírei
3. stb.

1. A probléma helye
2. Előzetes kutatások
3. A mi feltevésünk
4. A rendelkezésünkre álló adatok
5. Ezek elemzése
6. A hipotézis bemutatása
7. Következtetések és utalások a további munkára

A munkaterv elkészítésének harmadik lépése a bevezetés vázlata. Ez nem más, mint a tartalomjegyzék elemző kommentárja: „Megírásakor azt a célt tűzzük magunk elé, hogy bemutassuk a szakdolgozatot. Az előzetes kutatások során sok kérdés nyitva maradt, és az összegyűjtött adatok még nem elegendők. Az első fejezetben megpróbáljuk vázolni a helyzetet, a másodikban felvetjük a problémát. A konklúziókon ezt és ezt próbáljuk meg bizonyítani. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy bizonyos, ilyen és ilyen megszorításokat tettünk, és e megszorításokon belül a következő módszert fogjuk követni... És a többi.”

Ennek a fiktív bevezetőnek (azért fiktív, mert a szakdolgozat befejezéséig még számtalanszor át fogják dolgozni) az a szerepe, hogy lehetővé tegye gondolataink egy vezérfonal mentén történő rögzítését, amely nem változik, csak ha a tartalomjegyzéket szándékosan módosítjuk. Így mindig ellenőrizhetik kitérőiket és azok indítékát. A bevezető arra is szolgál, hogy közöljék a témavezetővel, *mit is akarnak csinálni*. Legfőképpen pedig arra, hogy kiderítsék, rendezték-e már a gondolataikat. Vegyék számításba, hogy az olasz diák általában úgy jön ki a középiskolából, hogy tud írni, mivel ott rengeteg olasz nyelvű fogalmazást írtak vele. Utána eltölt négy, öt, hat évet az egyetemen, ahol senki nem kívánja tőle, hogy írjon, s amikor eljön a szakdolgozatírás ideje, már teljesen kijött a gyakorlatból.⁶

Ez nagy megrázkódtatás, ezért nem szabad az írást a dolgozat megfogalmazásának pillanatáig halogatni. Már az elején próbálgatni kell, éppen erre való a munkahipotézis megírása.

Vigyázzanak, mert amíg nem tudják megírni a tartalomjegyzéket és a bevezetőt, addig nem tekinthetik igazának magukénak a szakdolgozatot. Amíg nem írják meg a bevezetőt, nem tudják pontosan, hogyan is kezdjék. Pedig ha már van elképzelésük arról, hogyan kezdjék el a dolgozatot, akkor már legalábbis „sejtik”, hova fognak eljutni. Éppen ennek a sejtésnek az alapján kell megírni a bevezetőt, mintha a kész mű ismertetése volna. Ne féljenek attól, hogy túlságosan előre szaladnak. Arra mindig van idő, hogy visszavonuljanak.

Ezen a ponton tehát nyilvánvaló, hogy *a dolgozat kialakulása közben a bevezetőt és a tartalomjegyzéket állandóan át kell írni*. Ez így is lesz. A tartalomjegyzék és a bevezető végső változata (amely majd a gépelt példányon megjelenik) egészen más lesz, mint a kezdeti. Ez így van rendjén. Ha nem így volna, az azt jelentené, hogy a kutatás egész ideje alatt nem született új gondolat. S bármennyire igyekeztek is, fölösleges volt szakdolgozatot írniuk.

⁶ Más a helyzet olyan országokban, mint az Egyesült Államok, ahol a diák szóbeli vizsgák helyett dolgozatokat, esszéket vagy 10-20 oldalas kis „szemináriumi dolgozatokat” ír minden tárgyból, amelyet felvett. Ez nagyon hasznos módszer, s helyenként már nálunk is alkalmazzák (mivel a szabályzat egyáltalán nem zárja ki, és a lexikális tudást igénylő szóbeli vizsga csak egyike azoknak a módszereknek, amelyek segítségével a tanár lemérheti a diák felkészültségét).

Mi a különbség a bevezető első és utolsó változata között? Az a tény, hogy az utolsót óvatosabban írják meg, és sokkal kevesebbet ígérnek benne. A végleges bevezetőnek az a célja, hogy segítsen az olvasónak a szakdolgozat mélyére hatolni, de jaj annak, aki olyat ígér, amit később nem tud teljesíteni. A jó végleges bevezetésnek az a célja, hogy az olvasó akár meg is elégedhessen vele, mindent megértsen belőle, és akár el se kelljen olvasnia a többit. Ez paradoxonodé egy nyomtatott könyv jó bevezetője jó irányba tereli a bíráló gondolatait, és hatására úgy szól majd a könyvről, ahogy a szerző szeretne volna. De mi van akkor, ha a témavezető (vagy valaki más) elolvassa a szakdolgozatot és rájön, hogy a bevezetésben olyan dolgokat helyeztek kilátásba, amelyeket azután nem valósítottak meg? Ezért kell nagyon óvatosnak lenni és csak annyit szabad megígérni, amennyit meg is tudunk valósítani a szakdolgozatban.

A bevezető másik rendeltetése az, hogy meghatározza a szakdolgozat *középpontját* és *perifériáját*. Ez a megkülönböztetés rendkívül fontos, és nemcsak a módszer szempontjából. Sokkal alaposabbnak kell majd lenniük a szakdolgozat középpontját, mint a perifériáját illetően. Ha a monferratói partizánháborúról írnak szakdolgozatot és leszögezik, hogy középpontjában a Badoglio-mozgalmak állnak, akkor megbocsátható lesz néhány pontatlanság vagy hozzávetőleges becslés a Garibaldi-csoportokkal kapcsolatban. Ugyanakkor teljesen pontos információkkal kell rendelkezniük a Franchies a Mauri-csapatokról. Ennek természetesen a fordítottja is igaz.

Ahhoz, hogy eldöntsék, mi áll a szakdolgozat középpontjában, ismerni kell valamennyire a rendelkezésre álló anyagot. Ezért a „titkos” cím, a fiktív bevezetés és a feltételezett tartalomjegyzék elkészítése az *első dolgok között van, de nem a legelső*.

A legelső az irodalomjegyzék áttanulmányozása (és a II.2.4. részben már láttuk, hogy az egy hétbe sem telik, még egy kisvárosban sem). Térjünk vissza az alessandriai kísérlethez, amelyben három nap után képesek lennének arra, hogy összeállítsanak egy megbízható tartalmi mutatót.

Milyen logikának kell érvényesülnie a feltételezett tartalomjegyzék megszerkesztésekor? A választás a szakdolgozat jellegétől függ. Egy történelmi témájú szakdolgozathoz készíthetnek *kronologikus* tervet (például: *A valdensek üldözése Itáliában*), vagy *ok-okozati* tervet (például: *Az arab-izraeli konfliktus okai*). Lehet a terv *térbeli* (*A canavesanói kölcsönkönyvtárak megoszlása*), vagy *kontrasztív-összehasonlító* (*Nacionalizmus és populizmus az olasz irodalomban az első világháború idején*). Egy kísérleti jellegű szakdolgozathoz *induktív* terv készül az elmélet felvetésének néhány próbájából. Egy logikai-matematikai szakdolgozathoz pedig *deduktív* terv szükséges, tehát először az elmélet felvetése, majd lehetséges alkalmazásai konkrét esetekben...

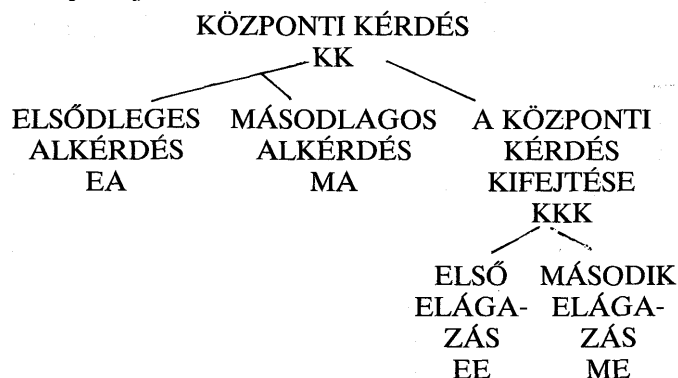
Azt mondhatnám, hogy a szakirodalom, amelyre hagyatkoznak, jó munkatervpéldákat nyújthat, elég, ha kritikus szemmel megvizsgálják, összevetik a különböző szerzőket, és megnézik, melyik felel meg legjobban a szakdolgozat „titkos” címében felvetett kérdésnek.

A tartalomjegyzék már megszabja, milyen fejezetekre és alfejezetekre oszlik majd a szakdolgozat. E logikai felosztás módját illetően 1. a VI.2.4. és a VI.4. alfejezeteket. Egy kettős felosztású rendszer ez esetben is lehetővé teszi a bővítéseket, anélkül, hogy az eredeti sorrendet túlságosan meg kellene változtatnunk. Például a következő mutató esetén:

1. Központi kérdés
- 1.2. Fő alkérdés
- 1.3. Másodlagos alkérdés
2. A központi kérdés kifejtése
- 2.1. Első elágazás
- 2.2. Második elágazás

a szerkezet a fa diagrammal ábrázolható, amelyen a vonalak további elágazásokat tesznek

lehetővé, s azok nem befolyásolják a munka általános szerkezetét:

Az alegységek alatti jelek a tartalomjegyzék és a munkaterv közötti kapcsolatokra utalnak, magyarázatukra a IV. 2.1. alfejezetben kerül sor.

Ha egyszer kész a tartalomjegyzék mint munkahipotézis, a továbbiakban *mindig annak különböző pontjaihoz kapcsoljuk a különböző jegyzékeket és más anyagokat*. E kapcsolódásoknak kezdettől fogva rendkívül világosnak kell lenniük, ezért jó, hajelekkel és/vagy színekkel kiemeljük őket. Tulajdonképpen a belső utalások rendszerezésére kell szolgálniuk.

Hogy melyek azok a *belső utalások*, azt már ebben a könyvben is láthatták. Gyakran beszélünk olyan dolgokról, amelyekről korábbi fejezetekben már szó volt, olyankor zárójelben utalhatunk az adott fejezet vagy alfejezet számára. A belső utalások arra szolgálnak, hogy ne ismételjük sokszor ugyanazt, valamint arra, hogy érzékeltesük a szakdolgozat egységes voltát. Egy belső utalás azt jelentheti, hogy egy fogalom két szempontból is lényeges, hogy egy példa két különböző dolgot is igazol, vagy hogy amit általános értelemben mondtunk, az egy adott szempont tárgyalásakor is érvényes, stb.

Egy jól összeállított szakdolgozat mindenképpen bővelkedik belső utalásokban. Ha nem tartalmaz ilyeneket, az azt jelenti, hogy minden fejezet zárt egység, és hogy semmit nem számít, ami a korábbi fejezetekben elhangzott. Kétségtelen, hogy egyes szakdolgozatfajták (pl. a dokumentumgyűjtemények) így is készülhetnek, de legalábbis a következtetések levonásakor mindenképpen szükség van a belső utalásokra. A jól megszerkesztett tartalomjegyzék az a számozott láncolat, amely lehetővé teszi, hogy belső utalásokat tegyünk anélkül, hogy minden alkalommal ellenőrizni kellene a kisebb-nagyobb papírlapokon, hogy hol szóltunk már egy dologról. Mit gondolnak, hogy készült az a könyv, amelyet éppen a kezükben tartanak?

A tartalomjegyzéknek *fejezetekből, alfejezetekből* és további *egységekből* kell állnia, hogy a szakdolgozat logikai felépítését tükrözze (központ és periféria, központi téma és annak elágazásai stb.). A hosszas fejtegetések elkerülése végett nézzék meg e könyv tartalomjegyzékét. Ez egy fejezetekben és alfejezetekben bővelkedő könyv (néha még kisebb egységek is vannak benne, amelyeket a mutató sem tartalmaz, l. pl. a III.2.3. részt). A nagyon analitikus felosztási mód arra szolgál, hogy megértsék az értekezés logikáját.

A tartalomjegyzéknek tükröznie kell a logikai felépítést. Ez azt jelenti, hogy ha az 1.3.4. rész az 1.3. rész egyik megállapításának szükségszerű következménye, akkor annak a tartalmának felépítéséből is ki kell derülnie, például így:

- TARTALOMJEGYZÉK
I. A SZÖVEG FELOSZTÁSA
1.1. A fejezetek
1.1.1. Sorközök
1.1.2. A bekezdések

1.2. *Az alfejezetek*

1.2.1. A címek különböző fajtái

1.2.2. A szöveg esetleges további tagolása

II. A SZÖVEG VÉGSŐ MEGSZERKESZTÉSE

II. 1. *Másolóiroda vagy saját gépelés*

II.2. *Az írógép ára*

III. A KÖTÉS

Ez a felosztási mód érzékelteti, hogy nem szükséges minden fejezetet ugyanazzal az elemző tagolással elkészíteni. A témának megfelelően egy fejezet állhat sok alfejezetből, avagy lehet egyetlen címmel ellátott folyamatos szöveg.

Vannak olyan szakdolgozatok, amelyek nem igényelnék nagyon aprólékos felosztást, sőt az megtömré a szöveg folyamatosságát (gondoljunk pl. egy életrajz rekonstrukciójára). Minden esetben szem előtt kell tartani azonban, hogy az aprólékos tagolás áttekinthetőbbé teszi az anyagot és követhetőbbé a gondolatmenetet. Ha látom, hogy egy adott megfigyelés szerepel az 1.2.2. alfejezetben, akkor rögtön tudom, hogy az I. fejezet 2. elágazásáról van szó, amely ugyanolyan fontos, mint az 1.2.1.

Végül egy utolsó szempont. Ha van egy „holtbiztos” tartalomjegyzék, akkor megengedhetik maguknak, hogy ne az elején kezdjék el írni a szakdolgozatot. Sőt általában annál a résznél kezdjük el, amelyről ügy érezzük, a legtöbb adattal rendelkezünk, vagyis amelyik a legbiztosabb. Ezt azonban csak akkor lehet megtenni, ha a háttérben, tájékozási alapként ott van a tartalomjegyzék, vagyis a munkahipotézis.

IV.2. JEGYZÉKEK ÉS JEGYZETEK

IV.2.1. *A jegyzékek különböző fajtái és rendeltetésük*

Fokozatosan, az irodalomjegyzék bővítésével párhuzamosan elkezdik olvasni az anyagot. Csak elméletileg létezik, hogy az ember először elkészít egy szép, teljes bibliográfiát, s csak azután kezd el olvasni. Valójában, amint összeállítottuk az első címlistát, rávetjük magunkat az elsőként megtalált könyvekre. Sőt olykor egy könyv olvasásával kezdjük, alapozzuk az első bibliográfiát. Mindenesetre, ahogy egyre több könyvet és cikket olvasunk, úgy gyűlnek a címek, s a bibliográfia egyre bővebb lesz.

A szakdolgozat szempontjából az volna ideális, ha minden könyv, régiék és újak egyaránt, megvolna otthon (s ha lenne egy szép saját könyvtárunk, tágas, kényelmes helyünk a munkára, ahol megannyi asztalra halmozhatnánk fel az irodalomjegyzékben szereplő könyveket). Ez az ideális helyzet azonban elég ritkán adatik meg, még egy kutatóintézetben is.

Tegyük fel tehát, hogy megtalálták, vagy megvették az összes nélkülözhetetlen könyvet. Kezdetben nincs szükség másra, mint azokra a kis cédulákra, amelyekről a III. 2.2. részben szoltunk. Elkészítettek egy munkatervet (vagy feltételes tartalomjegyzéket, vö. IV. 1.), pontosan megszámozott fejezetekkel és alfejezetekkel, s miközben a könyveket olvassák, aláhúzzák a megfelelő részeket, s a lap szélére odaírják a tervben szereplő fejezet jelét. Ugyanígy, a terv fejezetei mellett is feltüntetik az adott könyvet és az oldalszámot, így tudni fogják, hogy a szöveg megfogalmazásakor hol keressenek egy-egy gondolatot vagy idézetet. Tegyük fel, hogy a szakdolgozat témája *A lehetséges világokról alkotott elképzelés az amerikai tudományos-fantasztikus irodalomban*, és hogy a tervben szereplő 4.5.6. számú alfejezet témája „Az időredő, mint a lehetséges világok közötti átmenet”. Robert Scheckley *Mindswap* (Agycsere) című művének XXI. fejezetében, az Omnibus Mondadori kiadás 137. oldalán azt olvassák, hogy Marvin nagybátyja, Max, golfozás közben megbotlott egy időredőben a stanhope-i Fairhaven Club Country Club pályáján, és egyszer csak a távoli

Clesius bolygón találta magát. Ekkor a következőt írják a könyv 137. oldalának margójára:

Sz. (4.5.6.) időredő,

ami azt jelenti, hogy a feljegyzés a szakdolgozatra, illetve annak bizonyos alfejezeteire vonatkozik (lehet, hogy ugyanazt a könyvet használják majd tíz évvel később egy másik munkához, és akkor jó lesz tudni, hogy egy adott részt melyik munkához húztak alá).

Ugyanígy a munkaterven is odaírják a 4.5.6. alfejezet mellé:

vö. Sheckley, *Mindswap*, 137,

ahol már előzőleg utaltak Brown *Abszurd világegyetem* és Heinlein *Ajtó a nyárba* című művére.

Ennek az eljárásnak azonban van néhány feltétele: a) legyen meg otthon a könyv; b) lehessen benne aláhúzni; c) legyen végleges munkatervünk. Tegyük fel, hogy nincs meg otthon a könyv, mert igen ritka és csak könyvtárban lehet megtalálni. Vagy kölcsön tudtuk ugyan kérni, de nem lehet benne aláhúzgálni (vagy esetleg az önöké a könyv, de felbecsülhetetlen értékű ösnyomtatvány), vagy hogy fokozatosan át kell alakítani a munkatervet, és máris nehéz helyzetben vannak. A legutolsó eset a leggyakoribb. Miközben fokozatosan haladnak előre a munkában, a munkaterv egyre gazdagabbá válik, átrendeződik, ugyanakkor a könyvek margóján lévő feljegyzéseket nem lehet minden alkalommal megváltoztatni. Ezek tehát csak nagyon általános dolgokat tartalmazhatnak, mint pl.: „lehetséges világok”. Hogyan lehet tehát kiküszöbölni az ilyen pontatlanságot? Például úgy, hogy készítünk egy *gondolatjegyzéket*: lesz egy sor cédulánk olyan címekekkel, mint *Időredők*, *Parallelizmusok a lehetséges világok között*, *Ellentmondásosság*, *Szerkezeti változatok stb.*, és Sheckley könyvét feljegyezzük az elsőre. A végleges tervben azután az összes időredőre történő utalás egy helyre kerülhet, mert a cédulákat át lehet helyezni, egybe lehet olvasztani más cédulákkal, előbbre vagy hátrább lehet tenni a sorban.

Így alakulnak tehát ki az első jegyzék, vagyis a *témajegyzék* körvonalai, amely igen hasznos, mondjuk egy eszmetörténeti szakdolgozat esetében. Ha az amerikai tudományos fantasztikus irodalom lehetséges világairól folytatott kutatás közben fel akarják sorolni mindazokat a módokat, ahogy a különböző szerzők a különböző logikai-kozmológiai kérdéseket tárgyalják, akkor szükség lesz a témajegyzékre.

Tegyük fel azonban, hogy elhatározzák, más módon építik fel a szakdolgozatot, vagyis kivonatszerűen: írnak a témáról egy bevezető részt, majd minden fontos szerzőnek (Sheckley, Heinlein, Asimov, Brown stb.) külön fejezetet vagy fejezetsort szentelnek, amelynek minden részében egy-egy regénymodellt tárgyalnak. Ebben az esetben nagyobb szükségük van a *szerzők jegyzékére*, mint a témajegyzékre. Sheckley céduláján rajta lesz minden olyan utalás, amelynek segítségével megtalálhatják műveinek a lehetséges világokról szóló részeit. A cédulán esetleg szerepelhetnek az *Időredők*, *Parallelizmusok*, *Ellentmondások* stb. címszavak.

Feltételezzük azt is, hogy a szakdolgozat inkább elméleti síkon veti fel a kérdést, a tudományos-fantasztikus irodalmat pusztán vonatkoztatási pontként használva a lehetséges világok logikájának tárgyalásához. Így a tudományos-fantasztikus művekre történő utalások esetlegesebbek lesznek, és inkább arra szolgálnak majd, hogy a szövegben szóragoztató idézetek legyenek. Akkor viszont szükségessé válik az *idézetek jegyzéke*, amelyben az *Időredők* cédulájára feljegyzik Sheckley egyik különösképpen jelentős mondatát, a *Parallelizmusok* cédulájára pedig Brown leírását arról a két tökéletesen egyforma világegyetemről, amelyek között az egyetlen különbség az, ahogy a főszereplő a cipőfűzőjét megkötöti stb.

Fel kell azonban vetni azt az eshetőséget is, hogy Sheckley könyve nincs az önök tulajdonában, és hogy egy másik városban élő barátjuknál olvasták valamikor régen, amikor még nem is gondolhattak egy időredőkkel és parallelizmusokkal kapcsolatos munkatervre.

Ekkor válik szükségessé az *olvasmányjegyzék*, amelynek egyik céduláján a *Mindswap* szerepel, vagyis a könyv bibliográfiai adatai, egy általános összefoglaló, a fontosságát ecsetelő, értékelő megjegyzések, és egy sor olyan idézet, amely első látásra rendkívül jelentősnek tűnt.

Mindehhez hozzátehetjük a *munkajegyzéket*, amely különböző típusú cédulákat tartalmaz: olyanokat, amelyeken gondolatokat és műrészleteket egyeztetünk, problémacédulákat (hogyan közelítsük meg a kérdést?), ötletcédulákat (amelyek mások gondolatait, lehetséges kidolgozási módokat tartalmaznak) stb. stb. A különböző cédulasorozatok legyenek eltérő színűek, és a jobb felső sarokban mindig legyen egy olyan jelzés, amely összekapcsolja őket egy másik, eltérő színű sorozat céduláival, valamint az általános munkatervvel.

Ez egyszerű dolog.

Íme: az előző részben egy kis irodalomjegyzékről kezdtünk el beszélni (kis cédulák egyszerű bibliográfiai adatokkal az összes hasznos könyvről, amelyről tudomásunk van), most pedig már egy sor kiegészítő jegyzéket helyeztünk kilátásba.

- a) az olvasott könyvek vagy cikkek jegyzéke
- b) témajegyzék
- c) szerzők jegyzéke
- d) idézetek jegyzéke
- e) munkajegyzék

De vajon tényleg el kell készíteni mindezt? Természetesen nem. Dolgozhatnak egyszerű olvasmányjegyzékkel, és mellette kis füzetekben összegyűjthetik az összes többi gondolatot. Szorítkozhatnak pusztán az idézetek jegyzékére, amennyiben a szakdolgozat (amelynek címe, tegyük fel *Nőábrázolás a negyvenes évek női irodalmában*) nagyon pontos terven alapul, kevés a hozzá kapcsolódó szakirodalom és pusztán bőséges, idézhető szemléltető anyag összegyűjtését igényli. Amint látják, a jegyzékek számát és jellegét a szakdolgozat szabja meg.

5. TÁBLÁZAT

IDÉZET-
JEGYZÉK

<p>ID Az élet mint művészet Whistler</p>	<p>"A természet rendszerint téved" ? <u>Eredeti</u> "Nature is usually wrong" J. A. McNeill Whistler, <u>The gentle art of</u> <u>making enemies</u> 1890</p>
<p>ID Az élet mint művészet Villiers de l'Isle Adam</p>	<p>"Az élet? Azt a szolgálkink is elvégezzhetik helyettünk." (<u>Ostello di Axel</u> . . .)</p>

<p>ID</p> <p>Az élet mint művészet</p> <p>Th. Gauthier</p>	<p>"Rendszerint amint egy dolog hasznossá válik, elveszti szépségét."</p> <p><u>Préface des</u> <u>premieres poésies</u> 1832 . . .</p>
<p>ID</p> <p>Az élet mint művészet</p> <p>Oscar Wilde</p>	<p>"Megbocsáthatjuk valakinek, hogy hasznos dolgot csinál, mindaddig, amíg nem csodálja, amit csinál. Az egyedüli ment- ség, ha valaki haszon nélkül való dolgot csinál, az, hogy mérhetetlenül csodálja, amit csinál. Minden művészet haszon nélkül való."</p> <p>(Előszó a <u>D. Gray arcképe</u>hez, Lampel Bp. é.n. 5. o.)</p>

Az egyetlen dolog, amit javasolhatunk, hogy egy adott jegyzék mindig legyen teljes és egységes. Tegyük fel tehát, hogy egy adott témával kapcsolatban megvan otthon Smith, Rossi, Braun és De Gomera könyve, a könyvtárban pedig elolvasták Dupont, Lupescu és Nagasaki műveit. Ha csak az utóbbi hármat cédulázzák ki, a másik négyet illetően pedig az emlékeztetükre hagyatkoznak (valamint arra a bizonyosságra, hogy azok úgylis a kezük ügyében lesznek), mit csinálnak majd akkor, amikor a szakdolgozat megírására kerül sor? Fele részben cédulák alapján dolgoznak, fele részben könyvek alapján? És ha át kell alakítani a munkatervet, mit tartanak majd a kezükben? Jegyzeteket, füzeteket és céduláskákat? Jó tehát, ha részletesen feljegyzik a Dupont, Lupescu- és Nagasaki-művekből vett idézeteket, de ugyanakkor Smith, Rossi, Braun és De Gomera műveiről is készítenek rövidebb jegyzeteket, bár nem kell lemásolni a fontos idézeteket, elég ha megjelölik a megfelelő oldalszámokat. Így legalább egységes anyagból dolgozhatnak, amely könnyen szállítható és kezelhető. Ezenkívül egy szempillantás alatt meg tudják állapítani, mi az, amit már olvastak, és mi az, amit még nem.

Vannak olyan esetek, amikor kényelmes és hasznos dolog mindent jegyzékbe foglalni. Gondoljanak egy olyan irodalmi témájú szakdolgozatra, amelyben egy témával kapcsolatosan sok különböző szerzőtől kell fontos idézeteket hozni és kommentálni. Tegyük fel, hogy a szakdolgozat témája *Az élet mint művészet a romantika és a dekadentizmus között*. Az ötödik táblázatban négy cédulát közlünk példaként a felhasználandó idézetekkel.

Amint látják, a cédulák felső sarkában ott van az ID jelzés (hogy megkülönböztessék más esetleges cédulatípusoktól), utána következik a téma „Élet mint művészet”. Miért fontos a téma, amikor már ismerem? Azért, mert olyan szakdolgozatot is írhatnánk, amelynek az „Élet mint művészet” téma csak egy része, valamint azért, mert a jegyzék a szakdolgozat megírása után is hasznunkra lehet, és beolvadhat egy másik témával kapcsolatos idézetjegyzékbe; valamint azért, mert lehet, hogy húsz évvel később a kezünkbe kerülnek ezek a cédulák, és nem tudjuk, hogy mi az ördög van rajtuk. A cédulán szereplő harmadik adat az idézet szerzője. Elegendő a vezetéknev, mert feltételezhetően már kész vannak a szerzők életrajzi adatait tartalmazó cédulák, vagy mert a dolgozat elején már szó esett róluk. Végül pedig a cédulán a hosszabb vagy rövidebb idézet szerepel (lehet egy-, de harmincsoros is).

Nézzük a Whistlerről írt cédulát : van rajta egy olasz nyelvű idézet, utána kérdőjel. Ez azt jelenti, hogy először valamely más szerző könyvében találtam meg az idézetet, de nem tudom, honnan származik, pontos-e, és hogy van angolul. Később megtaláltam a szöveg eredetijét és feljegyeztem a szükséges adatokkal együtt. Most már felhasználhatom a cédulát egy pontos idézet elkészítéséhez.

Nézzük Villiers de l'Isle Adam céduláját. Rajta van az olasz nyelvű idézet, tudom, hogy melyik műből van, de az adatok hiányosak. Ez tehát egy kiegészítésre váró cédula. Ugyancsak hiányos a Gauthier-cédula. A Wilde-ről írott cédula kielégítő, amennyiben a dolgozatban szerepelhetnek olaszul az idézetek. Ha esztétikából írjuk a szakdolgozatot, akkor elég ha olaszul idézünk, ha viszont angol irodalomból vagy összehasonlító irodalomtörténetből, akkor ki kell egészítenünk az eredeti nyelvű idézettel.

Lehet, hogy a Wilde-idézetet egy otthoni példányban találtam, de jaj nekem, ha nem írtam róla cédulát! A munka végén már nem fogok emlékezni rá. Az is nagy baj, ha egyszerűen csak azt írtam a cédulára „1.16. old.” és nem írtam le a mondatot, mert a szakdolgozat megfogalmazásakor az idézetek beillesztése úgy történik, hogy az összes idézet a szemem előtt van. Hosszú időbe telik tehát jegyzéket készíteni, de a végén sokat nyerünk vele.

A jegyzékek egy másik fajtája a *munkajegyzék*. A hatodik táblázatban egy *egyvezetű cédulát* közlünk a III. 2.4. részben említett szakdolgozathoz, amely a XVII. századi traktátus-írókról szól. Itt az EGYEZ jelölést használtam, és megjelöltem egy elmélyítésre váró témát :

Átmenet a taktilistól a vizuálishoz. Nem tudom még, hogy egy fejezetet, egy alfejezetet vagy egy lábjegyzetet szánok-e neki, vagy esetleg (miért ne?) ez lesz majd a szakdolgozat központi témája.

Egyez.	N.
Átmenet a taktilistól a vizuálishoz	
<p>Vö. Hauser, <u>A művészet és az irodalom társadalomtörténete</u>, I. 339, ahol Wölffint idézi a taktilistól a vizuálishoz való átmenetről a ren. és a barokk között: lineáris vs festői, síksz. vs mélységz., zárt vs nyitott, világos vs homályos, sokrétű vs egységes. Ezek az eszmék megtalálhatók Raimondinál: <u>Il romanzo senza idillio</u>, összekapcsolva McLuhan <u>A Gutenberg Galaxis</u> is Walther Ong új elméleteivel.</p>	

6. TÁBLÁZAT EGYEZTETŐ CÉDULA

Feljegyeztem olyan gondolatokat is, amelyek egy bizonyos szerző olvasása közben támadtak, s megjelöltem, mely könyveket kell még elolvasni, mely gondolatokat kell tovább fejleszteni. A munka végeztével, a munkajegyzék lapozgatása közben esetleg rájövök, hogy kihagytam egy gondolatot, amely mégiscsak fontos volna. Akkor vagy úgy döntök, hogy átalakítom a szakdolgozatot, hogy az a gondolat is szerepeljen benne, vagy pedig úgy, hogy nem érdemes szólni róla. Közbeszűrhatok egy feljegyzést, amelyen az áll, hogy felmerült a gondolat, de kifejtését nem tartottam szükségesnek. Ugyanakkor lehet, hogy a szakdolgozat befejezése és beadása után úgy döntök, hogy további munkáimat éppen ennek a témának szentelem. Ne feledjük, hogy a jegyzék olyan befektetés, amelyet a szakdolgozat alkalmából készítünk ugyan, de amennyiben folytatni akarjuk a kutatást, még évekig, sőt évtizedekig a hasznunkra lehet.

Nem tudjuk azonban részletesen tárgyalni a különböző jegyzéktípusokat, ezért csak az elsődleges források jegyzékét és a másodlagos források olvasmányjegyzékét taglaljuk.

IV.2.2. Az elsődleges források jegyzékbe vétele

Az olvasmányjegyzékek a szakirodalomhoz szükségesek. Nem ezeket használnám, vagy legalábbis más típusú jegyzéket használnék az elsődleges forrásokhoz. Más szóval, ha

Manzoniról írnak szakdolgozatot, természetesen jegyzékbe kell foglalni az összes Manzoni-val kapcsolatos könyvet és cikket, amit sikerül megszerezni, de furcsán nézne ki, ha jegyzékbe vennék a *Jegyeseket* vagy a *Carmagnolát*. Ugyanez volna a helyzet egy olyan szakdolgozat esetében, amely a polgárjogi kódex néhány cikkelyét tárgyalja, vagy egy matematikatörténeti szakdolgozatnál, amely Klein erlangeni programjáról szól.

Az az ideális, ha az elsődleges források mind kéznél vannak. Ez nem nehéz mindaddig, amíg olyan klasszikus szerzőről van szó, akinek a művei jó kritikai kiadásokban jelentek meg, vagy olyan modern szerzőről, akinek a művei éppen megtalálhatók a könyvpiacra. Mindenesetre, itt elkerülhetetlenné válik a beruházás. Be kell szerezni egy vagy több olyan könyvet, amely a *sajátjuk*, és amelyben alá lehet húzkodni, akár több színnel is. Nézzük, mire is jó ez.

Az aláhúzás SZEMÉLYESSÉ TESZI A KÖNYVET. Őrzi érdeklődésünk nyomait, lehetővé teszi, hogy akár hosszú idő után is visszatérjünk a műhöz, és egy szempillantás alatt megtaláljuk, mi az, ami érdekes volt benne. Az aláhúzáshoz azonban bizonyos szempontok kellene. Vannak, akik mindent aláhúznak. Ez olyan, mintha semmit sem húztak volna alá. Ezenkívül lehet, hogy az azonos oldalon szereplő különböző adatok más-más szinten érdekesek számunkra, tehát differenciálni kellene az aláhúzásokat.

HASZNÁLJANAK KÜLÖNBÖZŐ SZÍNEKET; vékonyan írják kis tollakat. Minden témához rendeljenek egy színt, s azzal jelöljék a munkatervben és a különböző jegyzékekben is. Ez majd a szöveg megfogalmazásakor lesz nagyon fontos, amikor rögtön tudni fogják, hogy a piros az első fejezethez szükséges részleteket jelöli, a zöld pedig a második fejezethez szükséges dolgokat.

TARTOZZÉK MINDEN SZÍNHEZ EGY RÖVIDÍTÉS. (Vagy használjanak rövidítéseket a színek helyett.) Visszatérve a tudományos-fantasztikus irodalom lehetséges világaihoz, jelöljék IR-rel mindazt, ami az időredőkre vonatkozik, E-vel pedig azt, ami az alternatív világok közti ellentmondásokra utal. Ha a szakdolgozat több különböző szerzőről szól, tartozzék minden szerzőhöz egy-egy rövidítés.

HASZNÁLJANAK RÖVIDÍTÉSEKET AZ ADATOK FONTOSSÁGÁNAK KIEMELÉSÉRE IS. Egy függőleges vonal a lap szélén F jelöléssel azt jelenti, hogy *nagyon fontos* részletről van szó, és nem kell minden sort aláhúzni. Az ID rövidítés jelentheti azt, hogy a részletet majd idézni kell a szakdolgozatban. Az ID/IR jelzés azt jelenti, hogy adott idézet alkalmazható az időredők kérdésének kifejtésekor.

JELÖLJÉK MEG AZOKAT A PONTOKAT, AMELYEKHEZ VISSZA KELL TÉRNI. Első olvasásra bizonyos oldalak homályosnak tűnhetnek, ilyenkor a lap szélén fent alkalmazhatják a V jelölést (visszatérni), amelyből majd tudni fogják, hogy a téma kidolgozásának időszakában vissza kell oda térni, miután a további könyvek olvasása közben bizonyos gondolatok már kitisztultak.

MIKOR NEM SZABAD ALÁHÚZNI? Természetesen akkor, ha a könyv nem az önöké, vagy ha értékes, ritka példányról van szó, amely veszít az értékéből, ha kárt teszünk benne. Ilyen esetekben inkább készítsenek fénymásolatot a megfelelő oldalakról és azokon húzzanak alá. Vagy pedig készítsenek egy kis füzetet, amelyben a legfontosabb részleteket idézik, közbeékeltek kommentárokkal. Végül pedig kicédulázhathatják az elsődleges forrásokat is, de ez igen nagy fáradtsággal jár, mert gyakorlatilag minden oldalhoz kell egy cédula. Jó, ha a szakdolgozat *A titokzatos birtokról* szól, ami igen rövid könyvecske, de mi van akkor, ha a szakdolgozat témája Hegel *A logika tudománya* című műve? Vagy ha, visszatérve az alessandriai könyvtárban folytatott kísérletünkhöz (III.2.4.), Tesauro *Cannocchiale aristotelico* című művének XVII. századi kiadását kell kicédulázni? Nem marad más megoldás, mint a fénymásolat vagy a jegyzetfüzet, amelyekben szintén jelöléseket és színeket

alkalmazunk.

AZ ALÁHÚZÁSOKAT EGÉSZÍTSEK KI KÖNYVJELZŐ SZEGÉLYEKKEL amelyek a lap szélén kiemelik a jelöléseket és a színeket.

LEGYENEK ÓVATOSAK A FÉNYMÁSOLATOKKAL. A fénymásolat nélkülözhetetlen eszköz részben ahhoz, hogy készletben tartsunk egy könyvtárban olvasott szöveget, részben pedig ahhoz, hogy hazavigyünk egy még el nem olvasottat. A fénymásolatok azonban gyakran szolgálnak alibiként. Az ember hazavisz többszáz fénymásolt oldalt, és azáltal, hogy manuálisan foglalkozott a könyvvel, úgy érzi, már birtokába is vette. Vagyis a fénymásolatok birtoklásának ténye felmenti az olvasás kötelezettsége alól. Ez sokakkal megtörténik. Valahogy elszédülnek a felhalmozódott anyag láttán, ez az információ neokapitalizmusa. Védjék meg magukat a fénymásolatoktól. Olvassák el és jegyzeteljék ki őket, amint megszerezték. Hacsak az idő nem sürget, ne készítsenek új fénymásolatot addig, amíg *birtokba nem vették* (tehát el nem olvasták és ki nem jegyzetelték) az előzőt. Sok dolog van, amit azért nem tudok, mert bizonyos szövegeket lefénymásolhattam, s meg is nyugodtam, ahelyett, hogy elolvastam volna.

HA A KÖNYV AZ ÖNÖKÉ ÉS NINCS ANTIKVÁR ÉRTÉKE, HABOZÁS NÉLKÜL LÁSSÁK EL JEGYZETEKKEL. Ne higgyenek azoknak, akik azt állítják, hogy a könyveket tiszteletben kell tartani. A könyveket azzal tiszteljük meg, ha használjuk őket, nem pedig azzal, ha talonba tesszük. Ha újra el akarják adni valami utcai árusnak, úgyis csak kevés pénzt kapnak érte, úgyhogy megéri benne hagyni birtoklásuk nyomát.

Ezeket a dolgokat mind számításba kell venni, mielőtt kiválasztják a szakdolgozat témáját. Ha az arra kényszerítené magukat, hogy elérhetetlen könyveket használjanak, és nincs lehetőségük több ezer oldalnyi fénymásolat elkészítésére, vagy nincs idő arra, hogy füzeteket írjanak tele jegyzetekkel, akkor más témát kell választani.

IV.2.3. Az olvasmányjegyzék

A jegyzékek közül a legáltalánosabb és mindent összevetve a *legnélkülözhetősebb* az olvasmányjegyzék, vagyis azok a cédulák, amelyekre egy könyv vagy egy cikk minden bibliográfiai adatát feljegyezzük, amelyeken összefoglaljuk a mű tartalmát és feljegyzünk néhány kulcsfontosságú idézetet, kialakult véleményt vagy egy sor megfigyelést.

Egyszóval az olvasmányjegyzék a III. 2.2. részben leírt kis irodalomjegyzék tökéletesített formája. Az utóbbi csak a könyv megszerzéséhez szükséges adatokat tartalmazza, az olvasmányjegyzék azonban a könyvvel vagy a cikkel kapcsolatos összes információt, tehát *sokkal bővebb*. Használhatnak előregyártott vagy házilag készített cédulákat, amelyek általában fektetett füzetlap méretűek, vagy akkorák, mint egy fél géppapír. Jó, ha vékony kartonlapból készülnek, mert akkor könnyen tudjuk lapozgatni őket, és gumigyűrűvel összefogott kötegeket készíthetünk belőlük. A papírnak olyannak kell lennie, hogy akár golyóstollal, akár töltőtollal írassunk rá anélkül, hogy felszívódna vagy szétfolyna rajta a tinta, s jó, ha simán fut rajta a toll. A cédulák felépítésének többé-kevésbé olyannak kell lennie, mint a 7-14. táblázaton bemutatott cédulaké.

Semmi nem szól ellene és sok minden szól mellette, hogy a fontos könyvekről sok, folytatólagosan számozott cédulát készítsünk, amelyeknek színoldalán mindig szerepel a könyv vagy a cikk jelölése.

Az olvasmányjegyzék a szakirodalomhoz kell. Az elsődleges forrásokhoz nem készítenék olvasmányjegyzéket, mint ahogy azt már az előző részben elmondtam.

Egy könyv kicédulázásának sokféle módja van. Hogy melyiket választják, az az önk memóriájától is függ. Van olyan ember, akinek mindent fel kell írnia, és van olyan, akinek elég egy sietve odavetett feljegyzés. Az általános módszer a következő:

a) a *bibliográfiai adatok* megjelölése, lehetőleg *pontosabban* és részletesebben, mint a kis irodalomjegyzékben; az utóbbi arra szolgált, hogy megtaláljuk a könyvet, az olvasmányjegyzék pedig arra, hogy részletezzük és azt idézzük a végső irodalomjegyzékben, ami fontos belőle. Amikor az olvasmányjegyzéket készítjük, akkor kezünkben van a könyv, tehát minden lehetséges adatot ráírhatunk, az oldalszámot, a kiadást, a kiadó adatait stb. ;

b) *feljegyzések a szerzőről*, amennyiben nem rendkívül ismert szaktekinély;

c) *a könyv vagy a cikk tartalmának rövid (vagy hosszú) összefoglalása*;

d) *részletes idézetek* idézőjelben, olyan részletekből, amelyekről úgy gondolják, hogy majd idézniük kell (és még néhányról), az oldalszám pontos megjelölésével. Vigyázat, nem szabad összetéveszteni az idézetet a tartalmi kivonattal, a parafrázissal (1. V.3.2.);

e) *saját értelmezésük* a tartalmi összefoglalás után, előtt vagy közben; ezt tegyék színes szögletes zárójelbe, nehogy később a szerzőnek tulajdonítsák;

f) a cédulán fent szerepeljen az a jelölés vagy szín, amely a munkaterv megfelelő részére utal.

155

Ha a cédula több részre is vonatkozik, írjanak rá több jelet. Ha a szakdolgozat egészére vonatkozik, jelöljék azt is valamilyen módon.

Most hagyjuk az elméleti tanácsokat és mutassunk néhány konkrét példát. A 7-14. táblázaton néhány cédulát olvashatnak. Hogy ne kelljen témákat és módszereket kitalálnom, előszedtem *Az esztétikum problémája Aquinói Szent Tamás műveiben* című saját szakdolgozatom céduláit. Nem állítom, hogy az én cédulázási módszerem a legjobb. Ezek a cédulák pusztán egy olyan módszert példáznak, amely különböző cédulatípusokat alkalmazott. Meglátják, hogy én nem voltam annyira pontos, amennyire most a tanácsaimban intem önöket. Sok jelölés hiányzik, némelyik pedig túlságosan hiányos. Vannak dolgok, amelyekre csak a későbbiek során jöttem rá, de nem törvényszerű, hogy önöknek is el kell követniük az általam elkövetett hibákat. Nem változtattam sem a stílusomon, sem pedig a tapasztalatlanságomon. Szóljanak a példák arról, amiről szólnak. Ne feledjék, hogy rövid cédulákat választottam, és hogy nem közlök olyan példákat, amelyek a későbbi munkásságomban alapvetővé vált művekhez kapcsolódnak. Azokhoz ugyanis akár *tíz cédula* is tartozhatott. Nézzük most egyenként a példákat:

Ooce-cédula – Egy rövid recenzióról szól, amely a szerző miatt fontos. Mivel már előzőleg megtaláltam a könyvet, amelyről a recenzió készült, csak egy nagyon jelentős véleményt rögzítettem. Ami a szöveg végén a szögletes zárójelben szerepel: két évvel később valóban megcsináltam.

Biondolillo-cédula – Ez egy polemikus cédula, amelyben benne foglaltatik az újonc minden ingerültsége afelett, hogy úgy érzi, semmibe veszik a témáját. Arra szolgált, hogy legyen egy polemikus jegyzet is a műben.

Glunz-cédula – Vastag könyv, amelyet egy német barátommal néztem át gyorsan, hogy megtudjam, miről szól. Munkám szempontjából nem bizonyult azonnal fontosnak, de érdemes volt legalább lábjegyzetben idézni.

Maritain-cédula – Olyan szerző, akinek már ismertem alapvető *Art et Scolae* című művét, de kevésbé bíztam meg benne. A cédula végén megjegyeztem, hogy csak akkor szabad felhasználni az idézeteket, ha előtte ellenőriztük őket.

Chenu-cédula – Egy komoly tudós rövid tanulmánya a munkám szempontjából rendkívül fontos témáról. Kiszűrtem belőle minden lényeges dolgot. Megjegyzés : ez volt a másodlagos forrás meglehetősen klasszikus esete. Feltüntettem, hol találom meg az elsődleges forrást. Nem annyira az olvasmányjegyzék cédulája, inkább az irodalomjegyzék kiegészítése.

Curtius-cédula – Fontos könyv, amelyből csak egy részt kellett kijegyzetelnem. Mivel siettem, a többit éppen csak átfutottam. Az egész művet csak később, a szakdolgozat megírása

után olvastam el, más okból.

Marc-cédula – Érdekes cikk, amelynek kiszűrtem a lényegét.

Segond-cédula – Megszüntető cédula. Csak azt tudtam meg a műről, hogy nincs rá szükségem.

Jobboldalt fent majd rövidítéseket láthatnak. Ha kisbetűvel írtam zárójelben, az azt jelenti, hogy színeket használtam. Most nem magyarázom el, mit jelöltek a rövidítések és a színek, az a lényeg, hogy használtam őket.

7. TÁBLÁZAT

OLVASMÁNYCÉDULA

Croce, Benedetto Ált. Elm(r)
 Recenzió Nelson Sella Zeneesztétika Aquinói Szent Tamás műveiben című
 művéhez (1. cédula)
La critica 1931, 71. old., 82. old.

Nagyrértékeli Sella átgondolt és modern esztétikai elveit, melyekkel a kérdést megközelíti. Szent Tamásról azonban Croce a következőket mondja: "... tény az, hogy elképzelései a szépségről és a művészetéről nem hamisak ugyan, de igen általánosak, ezért bizonyos értelemben mindig elfogadhatóak vagy alkalmazhatóak. Ilyenek azok, amelyek a tisztasághoz vagy a szépséghez a teljességet vagy tökéletességet vagy összhangot vagy a világszépességet, tehát a színek élenségét rendelik hozzá. Ilyen az, amely szerint a szépség a megismerő képességre vonatkozik; sőt az a doktrína is, amely szerint a teremtény szépsége a dolgok részesezés által való hasonlósága az isteni szépséghez. A lényeg az, hogy az esztétikai kérdések valójában nem álltak az érdeklődés középpontjában, sem általában a középkorban, sem pedig Szent Tamás esetében, akinek gondolatai más dol-

Croce 2

gok körül forogtak. Ebből ered az általánosság. Ezért a Szent Tamás vagy más középkori filozófusok esztétikai felfogását tükröző művek kevésbé gyümölcsözőek és sokszor erőltetettek, amennyiben nem olyan mértékettással és jó ízléssel íródtak (márpedig általában nem), mint Sella műve." [Ennek a tételnek a megcáfolása lehet dolgozatomban bevezető témája. A zárószavak, mint jelzáló.]

8. TÁBLÁZAT

OLVASMÁNYCÉDULA

Biondolillo, Francesco

Ált. tört. (r)

"L'estetica e il gusto nel Medioevo" (Esztétika és ízlés a középkorban), a Breve storia del gusto e del pensiero estetico (Az ízlés és az esztétikai gondolkodás rövid története), II. fejezete. Messina, Principato, 1924, 29. old.

Biondolillo avagy a rövidlátó gentilianizmusról. Ne foglalkozunk a bevezetővel, amely Gentile szavainak vulgarizálása ifjú lelkek számára. Nézzük a középkorról szóló fejezetet: Szent Tamást 18 sorban elintézi. "A középkorban, amikor a teológia volt az uralkodó tudomány, és a filozófiát a szolgálóleányának tekintették . . . a művészet már nem volt olyan fontos, mint különösképpen Arisztotelész és Plotinosz műveiben." [műveltségbeli hiányosság vagy rosszhiszeműség? az ő hibája vagy iskoláé?] Menjünk tovább: "Elérkeztünk tehát az érett Dantéhoz, aki a Convivio-ban (II, 1) négy jelentést tulajdonított a művészetnek [kifejti a négy jelentés elméletét, figyelmen kívül hagyva, hogy már Beda is megismételte; semmit nem tud a világon]. . . Dante és mások úgy gondolták, hogy ez a négyeszeres jelentés található meg az Isteni színjátékban,

Biondolillo 2

amelynek azonban csak akkor és csak annyiban van művészi értéke, amely-
nyiben egy
saját belső világ tiszta és elfogulatlan kifejezése, Dante pedig erről
elfeledkezik látomásában." [Szegény Itália! És szegény Dante, aki egy
életen át kereste az érzékeken túlit, és meg itt azt mondja, hogy nem lé-
teztek, sőt hogy "úgy gondolták . . . megtalálható", de valójában nem.
Történeti torzulásként idézendő].

OLVASMÁNYCÉDULA

Glunz, H. H. T. Ált. Irod. Elm. (F)
 Die Literaturästhetik des europäischen Mittelalters
 Bochum-Langendreer, Poppinghaus, 1937, 608. old.

Az esztétikai érzékenység létezett a Középkorban, és ennek fényében szemléljük a középkori költők műveit. A kutatás középpontjában az áll, hogy mennyire lehetett akkoriban tudatában a költő saját művészetének. Fejlődést lát a középkori ízlés alakulásában:

VII. és VIII. sz. - a keresztény tanok behatolnak a klasszicitás üres formáiba

IX. és X. sz. ~~sz.~~ - az ókori meséket a keresztény etika szolgálatában alkalmazzák

XI. sz. -tól - megjelenik a szó igazi értelmében vett keresztény ethos (liturgiai művek, szentek élete, Bibliamagyarázatok, a túlvilág előtérbe kerülése)

XII. sz. - a neoplatonizmus emberibb világszemléletet hoz: minden a maga módján tükrözi Istent (szerelem, szakmai tevékenységek, természet). Kialakul az allegorikus irányszat (Alkuintól Vittoriniig és tovább)

XIV. sz. - A költészet - bár még mindig Istent szolgálja - morálisból esztétikai jellegűvé alakul. Amint Isten kifejezi magát a teremtésben, úgy fejezi ki a költő is önmagát, gondolatait, érzelmeit (Anglia, Dante stb.)

Glunz 2

A könyvet De Bruyne értékeli in Re. neosc. de phil., 1938: azt mondja, hogy a fejlődést nem nagyon lehet korszakokra osztani, mert a különböző áramlatok mindig együttesen vannak jelen. [és az Ethudes tézise: a történeti érzék hiányát gyanítani, ő túlságosan hisz a Philosophia Perennisben.]

A középkori művészeti civilizáció sokrétű. De Bruyne bírálja Glunzot, amiért nem foglalkozik a költemény formai szépségével. A középkoriak már igen élesen érdeklődtek iránta, elég, ha a poétikákra gondolunk. Azután, az irodalom-esztétika egy általánosabb esztétikai szemlélet egy részét képezte, amelyet Glunz mintha nem venne figyelembe. Abban az esztétikában egyesült Püthagorasz arány-elmélete, a szent ágostoni kvalitatív esztétika (modus, species, ordo) és a dionüszoszi esztétika (Claritas, lux). Mindent alátámasztotta Vitto-riaiék lélektana és a világegyetem keresztény szemléletmódja.

OLVASMÁNYCÉDULA

Maritain, Jacques
"Signé et symbole"

Revue Thomiste, 1938. április, 299. old.

Szimb. Elm. (v)

A téma elmélyült vizsgálatára törekszik (a középkortól napjainkig) fel kívánja vészeolni: a jel filozófiai elméletét és a mágikus jelről alkotott elképzeléseit. Elvisekelhetetlen, mint általában: modernség filológiai nélkül: ime pi. nem Szt. Tamásra tér vissza, hanem Giovanni di San Tomassóra! -

Kifejti Giovanni elméletét (l. a cédulámat): "Signum est id quod representat aliud a se potentiae cognoscenti" (Log. II, P, 21, 1).
" (Signum) essentialiter consistit in ordine ad signatum"
De a jel nem mindig a kép, és fódítva (A Fiú képe, és nem jele az Atyának, a kiáltás jele, és nem képe a fájdalomnak). Giovanni hozzászól: "Ratio ergo imaginis consistit in hoc ~~quod~~ quod procedat ab alio ut a principio, et in similitudinem ejus, ut docet S. Thomas, I, 35 és XCXIII"
(???)

Meritain 2

Akkor Meritain azt mondja, hogy a szimbólum jel-kép: "quelque chose de sensible signifiant un objet en raison d'une relation presupposée d'analogie" (303)

Azt sugallja, hogy nézzem meg a Szt. T, De Ver. VIII, 5 és C. G. III, 49. Meritain azután a formális, közvetítő, praktikus stb. jelről fejti ki elképzeléseit, valamint a jelről, mint a mágikus aktusról (sok adatot tartalmazó rész).

Éppen csak utal a művészetre [de már itt is megtalálhatók az utalások a művészetnek azon tudattalan, mély gyökereire, amelyek később a Creative Intuitionban jelennek meg].

A tomista értelmezéshez érdekességként: "... dans l'oeuvre de l'art se rencontrent le signe spéculatif (l'oeuvre manifeste autre chose qu'elle) et le signe poétique, (elle communique un ordre, un appel); mais c'est un signe spéculatif qui par surabondance est virtuellement pratique: ~~elle~~ et elle-même, sans le vouloir, et à condition de ne pas le vouloir, est aussi une sorte de signe magique (elle séduit, elle ensorcelle " (329)

11. TÁBLÁZAT
OLVASMÁNYCÉDULA

Chenu, M. D.

Képz. elm. (s)

"Imaginatio – Note de lexicographie philosophique"
Miscellanea Mercati, Vaticano, 1946, 593 old.

A szó különböző értelműi, mindenekelött az ágostoni: "Im. est vis ania-
me, quae per figuram corporearum rerum absente corpore sine exteriori
sensu dignoscit" (38. fejezete annak a ~~De~~ spiritu et anima c.
műnek, amely részben Isacco di Stellának, részben Hugo de Sancto Victo-
rénak, részben másoknak tulajdonítható). Hugo De unione corporis et
spiritus című művében (PL, 227, 285) arról ír, hogy egy érzékelhető do-
log intelligibilissé szublimálódik az imaginatio közreműködésével.
Ebben a misztikus perspektívában a szellem megvilágosodását és az erők
dinamikus láncolatát nevezik formatiónak. Az imaginatio ebben a misz-
tikus formatio folyamatban Bonaventuránál is visszatér (Itinerarium):
sensus, im. (=sensualitas), ratio, intellectus, intelligentia, apex
mentis. Az im. a felfogható dolgok kialakulásában játszik szerepet, az
intellectus tárgya, míg az érzékelhetőség kötelekeitől teljesen mentes
intelligentia fogja fel az intelligibilist. Ugyanezt a megkülönböz-
tetést alkalmazza Boetius. Az intelligibilis az érzékelhető világ, míg
az intellectibilis, az Isten, az eszmék, a hüle és az első principiu-
mok.

Chenu 2

L. Comm. in Isag. Porph., I, 3) Hugo de S. Victore a Didasc. - ban össze- foglalja ezt az álláspontot. Gilbert de la Porrée megemlíti, hogy az imaginatiót és az intellectust sokan opiniónak mondják: így tesz Gugli- elmo di Conches is. Az imago forma, de nem tiszta forma, hanem anyagba öntött forma.

Es ime, megérkeztünk Szent Tamáshoz!
Szerinte, akárcsak az arabok szerint (De ver., 14, I) az imago apprehen- sio quidditatis simplicis, quae alio etiam nomine formatio dicitur (in I Sent., 19, 5, 1-7). [De akkor azonos a simplex apprehensió-val!!!]
Az imaginatio az arab tsawor megfelelője, amely a surat-ból (kép) származik: jelentése többek között forma, a szavara (formálni, alakita- ni) igéből, valamint festeni és kitalálni. [Nagyon fontos, vissza kell térni rá!!! Arisztotelész Yóngeis-ből lett a formatio. Őnmagában megformálni a dolog egyik képzetét (ábrázolását). Erről Szt. Tamásnál (I Sent., 8, 1, 9): Primo quod cadit in imaginatione intellectus est ens. "Azután Arisztotelész a De Animában bevezeti a fantázia ismert meghatá- rozását. De a középkorban a fantázia jelentése sensus communis volt, és az imaginatio volt a virtus cogitativa. Csak Gundisalvi próbálja azt állítani, hogy "sensus communis = virtus imaginativa = fantasia". [Mi- csoda zűrzavar! Mindet ellenőrizni]

12. TÁBLÁZAT

OLVASMÁNYCÉDULA

Curtius, Ernst Robert

Alt. elm.

Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter,
Bern, Franke, 1948, különösképpen 12. fejj. 3. rész

Remeik könyv. Most csak a 228. old. - ra van szükségem. Azt próbálja bizonyítani, hogy a skolasztikusok nem ismerték a költészet fogalmát teljes méltóságában, nem ismerték azt a képességét, hogy felfedje és elmélyítse az igazságot, ami viszont Dante és a XIV. századi költők műveiben élt [ebben igaza van]. Albertus Magnus szerint pl. a tudományos módszer (modus definitionis, divisivus, collectivus) a bibliai poétikus módszer (történetek, példabeszédek, metaforák) ellentéte. A modus poeticus a leggyengébb a filozófiai módszerek között. [Valami ilyesmit mondott Sat. Tamás, megnézni!!!] Íme, Curtius Sat. Tamásra utal (I, 1, 9-1) és a költészet megkülönböztetésére, mint infima doctrina! (1. cédulák).

A skolasztikusokat tehát soha nem érdekelte a költészet és soha nem írtak poétikát [ez igaz a skolasztikára, de nem igaz a középkorra] vagy művészetelméletet [ez nem igaz? Főlöszleges tehát azon fáradozni, hogy kitaláljuk irodalmi és képzőművészeti esztétikáját. Az ítéletet a 229.

4
Curtis 2

old. 1. sz. pontjában szentesíti: "A modern ember mértéktelenül túlértékeli a művészetet, mert elveszítette az intelligibilis szépség iránti érzékét, amely a neoplatonizmusban és a középkorban még tisztán megvolt. Sero te amavi, Pulchritudo tam antiqva et tam nova, mondja Szent Ágoston Istennek (Conf. X, 27, 38). Itt egy olyan szépségről van szó, amelyről az esztétika nem tud semmit [persze, de mi van az isteni szépséggel, amelyben a teremtmények részesülnek?]. Amikor a skolasztikusok a szépségről szólnak, Isten attribútumának tekintik. A szépség ~~és~~ metafizikájának (I. Plotinosz) és a művészetelméletnek semmi köze nincs egymáshoz" [igaz, de találkoznak egy formaelmélet semleges területén].

[Figyelem, ez nem olyan, mint Biondolillo! Nem ismer bizonyos filozófiai szövegeket, de tudja a dolgokat. Tisztelettel cáfolandó]

13. TÁBLÁZAT

OLVASMÁNYCÉDULA

Marc, A.

Alt. Tom. Elm. Transzc. (r)

"La méthode d'opposition en anthropologie"
Revue Néoscolastique, I, 1931, 149. old.

Elméleti jellegű cikk, de vannak benne hasznos ötletek.

A tomista rendszer az ellentétek játékában mozog, s abból táplálkozik.

A lét primitív elméletéből (amelyben a szellem és a valóság a megismerés aktusában találkoznak, amely először a valóságból merít, majd felülemelkedik mindkettőn), a transzcendentálisokig, amelyek között

kölcsonós ellentétet lát: azonoság és közömbösség, egység és sokrétűség, esetlegesség és szükségszerűség, lét és nemlét egységet alkotnak.

Az intelligenciával kapcsolatban álló lét, mint belső tapasztalat

Igazság, az igazsággal kapcsolatban, mint külső kívánatosság Jóság.

"une notion synthétique concilie en elle ces divers aspects et révèle

l'être relatif à la fois à l'intelligence et à la volonté, intérieur et

extérieur à l'esprit: c'est la Beau. A la simple connaissance il ajoute

la complaisance et la joie, tout comme il ajoute au bien la connaissance

ce: il est la bonté du vrai, le verité du bien; la splendeur de tous les

transcendentaux reunis - idézet Maritain-tól" (154)

Marc 2

A bemutatás a következő fejlődési vonallal folytatódik:

Lét:

1. Transzcendentálisok
2. Analógia mint a sokrétűség kompozíciója az egységben. Aktus és potencia [itt nagyon közel áll Grenethez, vagy fordítva] Lét és lényeg
3. A kategóriák: a létező olyan mértékben létezik, amilyenben megállapítjuk - és olyan mértékben állapítjuk meg, amilyenben létezik.

Subsztancia: individuáció stb.

A reláció

Az összes ellentét oppozíciója és kompozíciója által megvalósul az egység. Az, ami a gondolkodás (eszme) számára botrány volt, ugyanakkor elvezeti azt a rendszerhez.

[felhasználandó néhány a transzcendentálisokra vonatkozó gondolata, megnézni az örömmel kapcsolatos gondolatokat az esztétikai látványról szóló fejezethez, amelyhez pulchra dicuntur quae vise placent]

Marc 2

A bemutatás a következő fejlődési vonallal folytatódik:

Lét:

1. Transzcendentálisok

2. Analógia mint a sokrétűség kompozíciója az egységben. Aktus és potencia [itt nagyon közel áll Grenethez, vagy fordítva]

Lét és lényeg

3. A kategóriák: a létező olyan mértékben létezik, amilyenben megállapítjuk – és olyan mértékben állapítjuk meg, amilyenben létezik.

Szubsztancia: individuáció stb.

A reláció

Az összes ellentét oppozíciója és kompozíciója által megvalósul az egység. Az, ami a gondolkodás (esame) számára botrány volt, ugyanakkor elvezeti azt a rendszerhez.

[felhasználandó néhány a transzcendentálisokra vonatkozó gondolata, megnézni az örömmel kapcsolatos gondolatokat az esztétikai látványról szóló fejezethez, amelyhez pulchra dicuntur quae vise placent]

14. TÁBLÁZAT

OLVASMÁNYCÉDULA

Segond, Joseph

"Esthétique de la lumière et de l'ombre"
Revue Thomiste, 4, 1939, 743. oлд.

Th. Luz, Clar. (S)

Tanulmány a fényről és az árnyékról, de fizikai értelemben. A tomista
tanra való utalás nélkül.
Nem érdekes a számomra

IV.2.4. A tudományos alázat

Ne engedjük, hogy ez a cím befolyásoljon bennünket. Nem morális eszmefuttatásról lesz szó, hanem az olvasás és a cédulázás módszereiről.

A példaként felsorakoztatott cédulák között láthattak egyet, amelyen én, fiatal kutató gúnyt űztem egy szerzőből, néhány szóval elintézve őt. Változatlanul meg vagyok győződve arról, hogy nem tévedtem, s hogy ezt nyugodtan megengedhettem magamnak, hiszen ő tizennyolc sorban elintézett egy fontos témát. Ez azonban szélsőséges eset, s én mindenesetre feljegyeztem és számon tartottam a véleményét. Nemcsak azért, mert a témánkkal kapcsolatos összes álláspontot fel kell jegyezni, hanem azért is, mert senki nem állítja, *hogy a legjobb gondolatok a legnagyobb szerzőktől származnak*. Most pedig elmesélem önöknek Valiét apát történetét.

Hogy jobban megértsék, el kellene mondanom, hogy mi volt a gond az én szakdolgozatommal, és hogy mi volt az az értelmezési nehézség, amely miatt kb. egy évig elakadtam. Mivel nem biztos, hogy a kérdés mindenkit érdekel, röviden annyit, hogy a modern esztétika szerint a szépség érzékelésének pillanata általában intuitív pillanat, Szent Tamásnál azonban nem létezik az intuíció kategóriája. Sok kortárs értelmező megpróbálta bebizonyítani, hogy valamilyen módon Szent Tamás is az intuícióról beszélt, ami azt jelentette, hogy erőszakot tettek rajta. Másrészt Szent Tamás szerint a tárgyak érzékelésének pillanata oly gyors és röpké, hogy nem magyarázza meg az esztétikai minőségek élvezetét, mivel e minőségek roppantul összetettek, az arányok játéka, a dolgok lényege és az általa meghatározott anyagelrendezési mód viszonya stb. alkotja őket. A megoldás abban állt (s erre egy hónappal a szakdolgozat befejezése előtt jöttem rá), hogy felfedeztem, az esztétikai kontempláció a sokkalta bonyolultabb *ítélet*alkotás aktusához tartozik. Szent Tamás ezt így nem mondta ugyan ki, de abból, ahogyan az esztétikai kontemplációról szólt, csak erre lehetett következtetni. Egy interpretációs kutatásnak gyakran éppen ez a célja: határozottan kimondani egy szerző helyett azt, amit valójában nem mondott ki, de ha feltennénk neki a kérdést, biztos kimondaná. Más szóval, különböző állításokat szembeállítva megmutatni, hogyan lehet eljutni a tanulmányozott gondolatvilág eszközeivel egy adott válaszhoz. A szerző talán azért nem mondta ki a dolgot, mert nyilvánvalónak érezte, vagy mert mint pl. Szent Tamás, soha nem tárgyalta kifejezetten az esztétika kérdését, mindig csak mellékesen szólt róla, mint valami tiszta ügyről.

Volt tehát egy problémám, amelynek megoldásához az olvasott szerzők közül senki nem segített hozzá (pedig, ha volt a szakdolgozatomban valami eredeti, akkor az éppen ez a kérdés a rá adandó válasszal együtt). És miközben segítő szöveget keresve bolyongtam vigasztalanul, egyik nap egy párizsi utcai könyvárúsnál találtam egy könyvecskét, amely először szép kötése miatt tetszett meg. Kinyitottam, s kiderült, hogy egy bizonyos Valiét apát írta, s címe *L'idée du Beau dans la philosophie de Saint Thomas d'Aquin* (Louvain, 1887). Nem szerepelt egyik irodalomjegyzékben sem. Egy kisebb XIX. századi szerző műve volt. Természetesen megvettem (nem is volt drága), elkezdtem olvasni, és rájöttem, hogy Valiét apát szerencsétlen flótás volt, aki csak mások gondolatait ismételte, semmi újat sem fedezve fel. A könyvet ezután nem „tudományos alázatból” olvastam tovább (akkor még nem ismertem ezt a fogalmat, éppen e könyv olvasása közben tanultam meg, így Valiét apát volt a legnagyobb mesterem), hanem pusztán makacsságból, hogy megkapjam, ami a pénzemért jár. Tovább olvastam, és egyszer csak találtam egy utalást az ítélet és a szépség elméletének kapcsolatáról, amelyet az apát mintegy zárójelben, valószínűleg csak figyelmetlenségből ejtett el, anélkül, hogy tudatában lett volna állítása fontosságának. Heuréka! Megtaláltam a kulcsot! S épp szegény Valiét apát adta a kezembe, aki száz éve meghalt, senki nem törődött már vele, mégis

volt mondanivalója annak, aki meghallgatta.

Ez a tudományos alázat. Mindenkitől lehet tanulni. Lehet, hogy annyira okosak vagyunk, hogy még attól is sikerül tanulnunk valamit, aki kevesebbet ér nálunk. Vagy lehet, hogy annak is vannak rejtett értékei, aki a szemünkben nem tűnik különösképpen kiválónak. Sőt, az is lehet, hogy aki nem jó X-nek, az jó Y-nak. Oly sok szempont létezik. Tény az, hogy mindenkit tisztelettel végig kell hallgatni. Ugyanakkor ez nem ment fel az alól, hogy értékítéletet mondjunk, vagy hogy felismerjük, hogy adott szerző gondolkodásmódja vagy ideológiája igen távol áll tőlünk. De a legádázabb ellenfél is adhat ötleteket. Az időjárástól, az évszaktól, a naptól, az órától függ. Ha egy évvel korábban olvasom Valiét apát írását, talán nem veszek róla tudomást. És ki tudja, hányan olvasták még olyanok, akik okosabbak nálam, mégsem találtak benne semmi érdekeset. Ebből az esetből azonban megtanultam, hogy aki kutatást akar folytatni, az elvből nem vethet meg semmilyen forrást. Ezt nevezem én tudományos alázatnak. Talán képmutató a meghatározás, mert önteltségről árulkodik. De ne csináljanak belőle erkölcsi kérdést: akár önteltség, akár alázat, gyakorolniuk kell.

V. A MEGFOGALMAZÁS

V.1. KIHEZ SZÓLUNK?

Kihez szólunk a szakdolgozat megírásakor? A témavezetőhöz? A diákokhoz vagy a tudósokhoz, akik később majd elolvassák? A laikusok nagy tömegéhez? Úgy kell felfogni, mint egy könyvet, amelyet több ezer ember olvas majd, vagy mint egy tanulmányt, amit a tudományos akadémiának írunk?

Ezek fontos kérdések, mert mindenekelőtt ezek határozzák meg a dolgozat formáját, de befolyásolják azt is, hogy a művön belül a közérthetőségnek milyen fokát akarják elérni.

Tisztázzunk rögtön egy félreértést. Azt gondolják, hogy egy ismeretterjesztő szöveg, amelyben a dolgokat mindenki számára érthető módon kell kifejtetni, kevesebb tehetséget igényel, mint egy tudományos, szakmai szöveg, amely esetleg csak néhány kiváltságos számára érthető nyelven szól. Ez egyáltalán nem így van. Persze Einstein $E = mc^2$ egyenletének felfedezéséhez sokkal több ész kellett, mint egy kitűnő fizikai kézikönyv megírásához. Általában viszont azon szövegek mögött, amelyekben nem magyarázzák meg elég nagy buzgalommal a használt kifejezéseket (és amelyekben gyors ugrásokkal haladnak előre), sokkal bizonytalanabb szerző rejlik, mint azok mögött, amelyekben a szerző minden utalást, minden részletet világossá tesz. Ha nagy tudósok vagy kritikusok műveit olvassák, meglátják, hogy néhány kivételtől eltekintve, mindig nagyon érthetően fogalmaznak, és nem szégyellik jól megmagyarázni a dolgokat.

Mondjuk hát azt, hogy a szakdolgozat olyan munka, amely speciális okok miatt a referenshez vagy a korreferenshez íródik, tény azonban, hogy feltételezhetően mások is el fogják olvasni, olyan szakemberek is, akik nem rendelkeznek közvetlen tapasztalatokkal az adott tudományág területén.

Egy filozófiai témájú szakdolgozatot tehát biztosan nem szükséges azzal kezdeni, hogy elmagyarázzuk, mi a filozófia, ahogy egy vulkanológiai szakdolgozatban sem kell részletezni, mik is a vulkánok, de amint a dolog ennél egy fokkal kevésbé nyilvánvaló, máris biztosítani kell az olvasó számára a szükséges információkat.

Mindenekelőtt *definiálni kell a használt fogalmakat*, hacsak nem az adott tudományág szentesített és vitathatatlan fogalmai. Egy formális logikáról szóló szakdolgozatban nem kell definiálni az „implikáció” fogalmát (de egy olyanban, amely Lewis szűk értelemben vett implikációjáról szól, tisztázni kell, hogy mi a különbség a materiális és a szűk értelemben vett implikáció között). Egy nyelvészeti témájú szakdolgozatban nem kell definiálni a fonéma

fogalmát (de meg kell tenni, ha a szakdolgozat témája a fonéma jakobsoni meghatározása). Ha ugyanebben a nyelvészeti szakdolgozatban a „jel” szót használom, jó lesz definiálni, mert az a helyzet, hogy különböző szerzőknél más-más jelentéssel bír. Az általános szabály tehát a következő: *meg kell határozni minden olyan szakkifejezést, amely a fejtegetés szempontjából kulcsfontosságú.*

Másrészt, nem feltételezhetjük, hogy az olvasó is elvégezte már mindazt, amit mi elvégeztünk. Ha Cavourról írtunk szakdolgozatot, lehet, hogy az olvasó tudja, kiről van szó, de ha Felice Cavallottiról írjuk, nem árt legalább röviden megemlíteni, mikor élt, mikor született és mikor halt meg.

Miközben ezt írom, két bölcsészettudományi szakdolgozat lebeg a szemem előtt. Az egyik Giovan Battista Andreiniről, a másik Pierre Rémond de Sainte-Albine-ről szól. Le merném fogadni, hogy ha összehívnánk száz egyetemi tanárt a bölcsészettudomány vagy a filozófia területéről, csak elenyésző hányaduknak lenne fogalmuk erről a két kisebb szerzőről. Nos, az első szakdolgozat a következőképpen kezdődik (rosszul):

A Giovari Battista Andreiniről szóló első írás, műveinek felsorolása Leone Allacci görög származású teológus és tudós munkája (Chio 1586-Róma 1669), aki színháztörténeti műveket írt... stb.

Képzelnék el, milyen csalódás éri azt, aki Andreinit tanulmányozza, nem pedig az Andreiniről szóló irodalmat, s közben Allacciról kap ilyen pontos információt. De hiszen -mondhatja a szerző – Andreini a szakdolgozatom főszereplője! Nos, ha ő a dolgozatod főszereplője, annál inkább igyekezz bemutatni őt mindenkinek, aki csak kinyitja a művedet, s ne számíts arra, hogy a témavezető úgyis tudja, ki az. Nem magánlevelet írtunk a témavezetőhöz, hanem egy potenciálisan az egész emberiséghez szóló könyvet.

A második szakdolgozat jobban kezdődik:

Kutatásunk tárgya egy 1747-es, Franciaországban megjelent szöveg, amelynek szerzője nem sok egyéb művet hagyott maga után. Neve Pierre Rémond de Sainte-Albiné...

A szerző ezután elmagyarázza, milyen szövegről van szó és hogy miért fontos. Ez megfelelő kezdésnek tűnik. Tudom, hogy Sainte-Albiné a XVIII. században élt, és ha kevés fogalmam van róla, mentségemre szolgál, hogy nem sok nyomot hagyott maga után.

V.2. HOGYAN SZÓLUNK?

Ha egyszer eldöntöttük, *kihez* szólunk (az emberiséghez, nem pedig a témavezetőhöz), el kell dönteni azt is, *hogyan* szólunk. Ez pedig rendkívül nehéz kérdés. Ha volna rá pontos szabály, akkor mindannyian nagy írók lennénk. Lehet azt ajánlani, hogy írják át sokszor a szakdolgozatot, vagy hogy írjanak más dolgokat is, mielőtt hozzákezdenek a szakdolgozathoz, mert az írás részben gyakorlat kérdése. Mindenesetre adhatunk néhány általános szabályt.

Senki nem Proust. Ne írjanak hosszú mondatokat. Ha éppen úgy adódik, írják le, de aztán szabdalják szét őket.

Ne féljenek attól, hogy kétszer ismétlik az alanyt, és ne hagyjanak a szövegben túl sok névmást és alárendelt mondatot. Ne újuk azt, hogy:

A zongoraművész Wittgensteint, az ismert filozófusnak a testvérét, aki a *Tractatus Logico-Philosophicus*nak a szerzője, amelyet ma sokan a kortárs filozófia remekművének tartanak, az a szerencse érte, hogy Ravel neki ajánlotta bal kézre komponált zongoraversenyét, mivel a háborúban elvesztette jobb kezét.

írjunk esetleg így:

A zongoraművész Wittgenstein a filozófus, Ludwig testvére volt. Mivel elvesztette a jobb kezét, Ravel komponált neki egy zongoraversenyt bal kézre.

Vagy:

A zongoraművész Wittgenstein a filozófusnak, a híres *Tractatus* szerzőjének testvére volt. A zongoraművész Wittgenstein elvesztette jobb kezét. Ezért Ravel komponált neki egy zongoraversenyt bal kézre.

Ne írjanak ilyet:

Az ír származású író megtagadta a családot, a hazát és az egyházat, és saját hitét vallotta. Nem lehet azt

mondani róla, hogy elkötelezett író lett volna, még ha egyesek úgy beszélnek is róla, mint aki hajlott a „szocializmus” és a fabianizmus felé. Amikor kitört a második világháború, ő szándékosan nem vett tudomást az Európát felkavaró tragédiáról, s csak azzal törődött, hogy megírja utolsó művét.

írják inkább a következőképpen:

Joyce megtagadta a családot, a hazát és az egyházat. Saját hitét vallotta. Természetesen nem lehet azt mondani, hogy „elkötelezett” író volt, akkor sem, ha volt, aki „szocialista”-ként vagy fabiánusként emlegette. A második világháború kitörésekor szándékosan nem vett tudomást az Európát megrázó tragédiáról, csak azzal törődött, hogy megírja *Finnegans Wake* című művét.

Könyörgöm, ne írják a következőket, még akkor se, ha „irodalmibbnak” tűnik:

Amikor Stockhausen „csoportok”-ról beszél, nem Schönberg vagy Webern hangsorára gondol. A német zeneszerző, akit az az igény vezérelt, hogy a tizenkét hang közül egyet se ismételjen meg addig, amíg a sorozat be nem fejeződik, ezt nem fogadná el. A „cluster” szerkezetileg sokkal rugalmasabb, mint a sorozat. Egyébként Webern sem követte a *Varsó túlélője* szerzőjének szigorú elveit.

Nos, a *Mantra* szerzője ennél sokkal tovább megy. Ami pedig az előzőt illeti, különbséget kell tenni művészetének különböző korszakai között. Berio is megmondta: ezt a zeneszerzőt nem lehet dogmatikus szerialistának tekinteni.

Bizonyára észrevették, hogy az ember egy idő után nem tudja, *kiről van szó*. Logikailag helytelen egy szerzőt a művével definiálni. Igaz, hogy a kritikusok (attól való félelmükben, hogy túl sokszor ismétlik a nevet, amit a szép írást okító kézikönyvek valószínűleg tiltanak) Manzoni helyett egy ideje azt írják, „A *Jegyesek* szerzője”. A *Jegyesek* szerzője azonban nem azonos magával Manzonival. Ez olyannyira igaz, hogy bizonyos összefüggésben azt állíthatjuk, érzékelhető különbség van a *Jegyesek* és az *Adelchi* szerzője között, noha életrajzi és anyakönyvi tekintetben ugyanarról a személyről van szó. Ezért én a fent idézett részletet inkább így írnám:

Amikor Stockhausen „csoportok”-ról beszél, nem Schönberg vagy Webern hangsorára gondol. Stockhausen, akit az az igény vezérelt, hogy a tizenkét hang közül egyet se ismételjen meg addig, amíg a sorozat be nem fejeződik, nem fogadná azt el. Maga a „cluster” szerkezetileg sokkal rugalmasabb, mint a sorozat. Egyébként Webern sem követte Schönberg szigorú elveit. Nos, Stockhausen nála is tovább megy. Ami pedig Webernt illeti, különbséget kell tenni művészetének különböző korszakai között. Berio is megállapítja, hogy Webernt nem lehet dogmatikus szerialistának tekinteni.

Senki sem e.e. cummings. Cummings amerikai költő volt, aki kisbetűvel írta a nevét, és természetesen nagy mértéktartással alkalmazta a pontokat és a vesszőket, felszabdalta a versszakokat, tehát mindent megtett, amit egy avantgárd költő megtehet, s nagyon jó is, ha megteszi. Maguk azonban nem avantgárd költők. Még akkor sem, ha szakdolgozatuk témája az avantgárd költészet. Netán festeni kezdenek, ha Caravaggióról írják a szakdolgozatot? Nos, nem kell úgy írni, mint egy futurista, ha a futuristák stílusáról írnak szakdolgozatot. Ez igen fontos tanács, mert manapság sokan próbálnak „formabontó” szakdolgozatot írni, amelyben nem tartják tiszteletben a tanulmányírás szabályait. A szakdolgozat nyelvezete ugyanis *metanyelv*, vagyis olyan nyelvezet, amely más nyelvezetekről szól. Egy elmebetegéről író pszichiáter nem úgy fejezi ki magát, mint egy elmebeteg. Nem mondom azt, hogy hiba volna, ha úgy fejezné ki magát, mint az ún. elmebeteg. Önök joggal meg lehetnek győződve arról, hogy csakis ők fejezik ki magukat úgy, ahogy kell. Ezen a ponton azonban két választási lehetőség van: vagy nem írnak szakdolgozatot, és azzal fejezik ki formabontás iránti igényüket, hogy elvetik a diplomát és gitározni kezdenek; vagy pedig megírják a szakdolgozatot, de akkor el kell magyarázni mindenkinek, hogy az elmebeteg nyelve miért nem azonos az „örültek” nyelvével, s ehhez egy mindenki számára érthető kritikai metanyelvet kell használni. Az álköltő, aki a költészetéről ír szakdolgozatot, szerencsétlen flótás (és valószínűleg rossz költő). Dantétól Eliotig, Eliottól Sanguinetiig az összes avantgárd költő világos prózát használt, ha a saját költészetéről akart írni. S amikor Marx a munkásokról akart beszélni, nem úgy írt, mint egy korabeli munkás, hanem úgy, mint egy filozófus. Amikor azonban 1848-ban a *Kommunista kiáltványt* írta Engelsszel, szaggatott, igen hatásos, provokatív stílust használt, amely más volt, mint a közgazdászokhoz és politikusokhoz szóló

Tőke stílusa. Ne mondják azt, hogy „elragadja önöket a költői hév”, és nem tudják alávetni magukat az egyszerű, száraz kritikai metanyelv követelményeinek. Költők? Akkor ne akarjanak diplomát. Montalénak nincs diplomája, mégis nagy költő. Gadda (aki mérnöki diplomát szerzett) úgy írt, ahogy írt, dialektizmusokat, stilisztikai töréseket alkalmazott, de amikor a rádióhírek szerkesztőinek kellett tízparancsolatot írnia, ízléses, elmés, egyszerű, mindenki számára világos és érthető szabálygyűjteményt írt a világos prózai stílusról. Amikor pedig Montale újságkritikát ír, akkor úgy teszi, hogy mindenki megértse, még azok is, akik a verseit nem értik.

írjanak sokszor új bekezdést. Amikor csak szükséges, amikor a szöveg ritmusa úgy kívánja, de minél többször teszik, annál jobb.

írjanak le mindent, ami az eszükbe jut, de csak a legelső megfogalmazáskor. Utána majd észreveszik, hogy a lendület elhatalmasodott magukon, és eltérítette önöket a téma középpontjától. Akkor távolítsák el a zárójeles részeket vagy a kitérőket, és tegyék a *jegyzetek* közé vagy a *függelékbe* (L). A szakdolgozat arra szolgál, hogy bemutassanak egy kidolgozott hipotézist, nem pedig arra, hogy bebizonyítsák, mindent tudnak.

Használjuk a témavezetőt kísérleti alanyként. Intézzük úgy, hogy a témavezető jóval a dolgozat leadása előtt el tudja olvasni az első fejezeteket (majd fokozatosan a többi is). Tapasztalatai hasznosak lehetnek számunkra. Ha az illető elfoglalt (vagy lusta), kérjünk meg egy barátot, de feltétlenül ellenőrizzük, hogy érthető-e amit írunk. Ne játsszuk meg a magányos zsenit.

Ne ragaszkodjunk ahhoz, hogy a munkát az első fejezetnél kezdjük. Lehet, hogy sokkal nagyobb felkészültséggel és több anyaggal rendelkezünk a negyedikhez. Akkor pedig annál kell kezdeni, olyan könnyedséggel, mintha az előző fejezetek már mind a helyükön volnának. Biztos, hogy ebből bátorságot merítünk. Természetesen szükség van fogódzóra, vagyis a munkahipotézist felvázoló tartalomjegyzékre, amely már az elejétől fogva vezérfonalként szolgál (1. IV. 1.).

Ne használjanak állandóan három pontot, felkiáltójelet és ne magyarázgassák az iróniát. Használhatunk *referenciális* és *képletes* nyelvet. Referenciális nyelv alatt azt értem, hogy mindent a legközönségesebb, mindenki által ismert nevéen, kétértelműség nélkül nevezünk meg.

A „Velençe-Milánó vonat” referenciális módon jelöli azt, amit a „Lagúna nyila” képletesen. Ez a példa azonban meg mutatja, hogy „hétköznapi” közlésben is használhatunk részben képletes nyelvet. Jó, ha egy tanulmányt vagy egy tudományos szöveget tájékoztató stílusban írunk (pontos, egyértelmű szavakkal), mégis hasznos lehet egy-egy metafora, ironikus megjegyzés vagy sejtetés alkalmazása. Íme egy tájékoztató szöveg, majd ugyanannak a szövegnek egy elviselhetően képletes nyelven írott változata:

Referenciális változat: Krasnapolsky nem értelmezi egészen pontosan Danieli műveit. Olyan dolgokra következtet a szövegekből, amelyekre a szerző valószínűleg nem is gondolt. Az „e a sera mirar le nuvole” (és este a felhőket csodálni) verssort Ritz egyszerű tájleírásként, Krasnapolsky viszont a költői tevékenység szimbólumaként értelmezi. Nem kell hinnünk Ritznek, az éleslátó kritikusként, de nem kell hinnünk Krasnapolskynak sem. Hilton megjegyzi, hogy „ha Ritz stílusa olyan, mint egy útikönyv, akkor Krasnapolskyé viszont akár egy nagybőjti szentbeszédé”. S hozzáteszi, „pedig mindkettő igazán tökéletes kritikus”.

Képletes változat: Nem vagyunk meggyőződve arról, hogy Krasnapolsky volna Danieli legtökéletesebb értelmezője. Művét olvasva az a benyomásunk, mintha kissé erőltetné a tollát. Az „e a sera mirar le nuvole” verssort Ritz egyszerű tájleírásként értelmezi, Krasnapolsky viszont amellet kardoskodik, hogy az a költői tevékenység szimbóluma. Nem mintha Ritz a kritikai éleselméjűség csodája volna, de Krasnapolskyval is csinján kell bännünk. Mint Hilton mondja „ha Ritz stílusa olyan, mint egy útikönyv, akkor Krasnapolskyé viszont akár egy nagybőjti szentbeszédé”. Íme a tökéletes kritika két modellje.

Láthatták, hogy a képletes változatban különböző retorikai fogásokat alkalmaztunk. Mindenekelőtt a *sejtetést*: ha azt mondjuk, hogy nem vagyunk meggyőződve arról, hogy ő

lenne a legtökéletesebb kritikus, az más szóval azt jelenti, hogy meg vagyunk győződve arról, hogy *nem* ő a tökéletes kritikus. Azután a szóképeket: erőlteti a tollát, a szimbólum mellett kardoskodik. Az, hogy Ritz nem éppen a kritikai élelméjűség csodája, azt jelenti, hogy gyenge interpretátor (*sejtetés*). Az útikönyvre és a nagybőjti szentbeszédre való utalás két *hasonlat*, az pedig, hogy a szerző tökéletes kritikus, *ironikus* megjegyzés, vagyis épp az ellenkezőjére utal.

Nos, vagy használunk retorikai alakzatokat, vagy nem.

Amennyiben használjuk őket, feltételezzük, hogy az olvasó is megérti őket, és úgy gondoljuk, hogy kifejezőbbé és meggyőzőbbé teszik a megfogalmazást. Akkor pedig nem szükséges szégyenkezni miattuk, és *nem kell megmagyarázni őket*. Ha úgy véljük, hogy az olvasó gyengeelméjű, ne használjunk retorikai alakzatokat. Ha használjuk őket, de megmagyarázzuk, azt jelenti, hogy hülyének nézzük az olvasót. Aki viszont ezt azzal bosszulja meg, hogy hülyének nézi a szerzőt. Lássuk, hogyan jár el a félénk író, hogy semlegesítse alakzatait és exkuzálja magát a használatukért:

Mérsékelt képletes változat: Nem vagyunk meggyőződve arról, hogy Krasnapolsky ... Danieli legtökéletesebb értelmezője. Művét olvasván az a benyomásunk, hogy... erőlteti a tollát. Az „e a sera mirar el nuvole” verssort Ritz egyszerű „tájleírás-ként” értelmezi, Krasnapolsky viszont... amellet kardoskodik, hogy az a költői tevékenység szimbóluma. Nem mintha Ritz volna ... a kritikai élelméjűség csodája, de Krasnapolskyval is ... csínján kell bánnunk. Mint Hilton mondja „ha Ritz stílusa olyan, mint egy útikönyvé, akkor Krasnapolsky ... nagybőjti szentbeszéd és (de ironikusan!) úgy definiálja őket, mint a tökéletes kritika két modelljét. Most azonban, félretéve a tréfát... stb.

Meggyőződésem, hogy nincs az a kispolgári entellektüel, aki ennyire teletűzdelne egy szöveget félszeg megtorpanásokkal és apró bocsánatkérő mosolyokkal. Én persze túloztam (és ezt most el is *magyarázom*, mert didaktikai szempontból fontos, hogy a paródiát paródiaként értelmezzük). A harmadik részlet töményen magában foglalja a dilettáns író rossz szokásait. Mindenekelőtt a három pont használatát, amely arra való, hogy figyelmeztessen, „idehallgassanak, most kemény dolgot fogok mondani”. Ez gyermeteg dolog. Amint majd láthatjuk, a három pontot csak arra szabad használni, hogy jelöljük az idézetből kihagyott részleteket, vagy *legfeljebb* egy összetett mondat végén, jelezvén, hogy a felsorolásnak még nincs vége, mást is lehetne még mondani. A másik dolog a felkiáltójel használata egy állítás kiemelésére. Nem mutat jól, legalábbis egy tanulmányban. Ha utánajárnak ebben a könyvben, meglátják, hogy én egyszer vagy kétszer használtam felkiáltójelt. Egyszer vagy kétszer megengedett, például ha azt akarjuk, hogy az olvasó felugorjon a székéből, vagy ha a következő erőteljes felszólítást akarjuk kiemelni: „Vigyázzanak, ezt a hibát soha ne kövessék el!” Bölcs szabály azonban, hogy visszafogottan kell írni. Sokkal hatásosabban lehet így fontos dolgokat mondani. A harmadik részlet szerzője elnézést kér, amiért iróniát alkalmazott (bár mástól idézte), s ezáltal jól ki is emeli. Természetesen, ha Hilton iróniája túl enyhének tűnt, odairhatják: „Hilton enyhe iróniával megállapítja, hogy két tökéletes kritikussal állunk szemben.” Akkor azonban az iróniának *valóban* enyhének kell lennie. Az idézett példában, mivel Hilton útikönyvről és nagybőjti szentbeszédéről beszélt, az irónia nyilvánvaló volt, és nem szükséges még meg is magyarázni. Ugyanez vonatkozik a „félretéve a tréfát” megjegyzésre. Időnként hasznos lehet, ha hirtelen megváltoztatjuk az értekezés hangnemet, de ehhez előzőleg valóban tréfálkozni kell. A vizsgált részletben iróniát és metaforát, vagyis nagyon is komoly retorikai alakzatokat használtak, nem tréfálkoztak.

Megfigyelhették, hogy ebben a könyvben legalább kétszer állítottam fel paradoxont, majd figyelmeztettem önöket arra, hogy paradoxonról van szó. Ezt nem azért tettem, mert azt hittem, nem értik meg. Épp ellenkezőleg. Azért tettem, mert féltem, hogy túlságosan is jól megértik, ezért úgy gondolják, nem kell elhinniük. Ezért hangsúlyoztam, hogy paradox hangzása ellenére, állításom fontos igazságot tartalmaz. Ily módon jól megvilágítottam a dolgot, mert ez didaktikus könyv, amelyben nem a szép stílus a lényeg, hanem az, hogy

mindenki megértse, amit mondani akarok. Egy tanulmányban bizonyára úgy mondtam volna ki a paradoxont, hogy nem hívom fel rá a figyelmet.

Mindig akkor definiáljanak egy dolgot, amikor először szólnak róla. Amennyiben nem tudják definiálni, kerüljék el a használatát. Ha nem tudják meghatározni a szakdolgozat egyik alapvető fogalmát, hagyják abba az egészet, mert az azt jelenti, hogy nem jó szakdolgozati témát (vagy mesterséget) választottak.

Ne magyarázzák el, hol van Róma, ha a későbbiekben nem magyarázzák el, hol van Timbuktu.

A hideg rázza az embert, ha ilyen mondatokat olvas: „Guzzo a következőképpen definiálta Spinozát, a holland zsidó panteista filozófust...” Állj! Vagy Spinozáról szól a szakdolgozat, s akkor az olvasó tudja, ki az a Spinoza, és már arról is értesült, hogy Augusto Guzzo írt róla egy könyvet. Vagy pedig mellékesen idézik a mondatot egy atomfizikáról szóló szakdolgozatban, akkor pedig nem feltételezhetik, hogy az olvasó nem tudja, ki az a Spinoza, ellenben tudja, ki az a Guzzo. Ha pedig a Gentile utáni olasz filozófiáról írnak szakdolgozatot, akkor mindenki tudni fogja, ki az a Guzzo, de azt is, hogy ki volt Spinoza. Még egy történelmi témájú szakdolgozatban se írják: „T. S. Eliot, angol költő” (arról nem is beszélve, hogy Amerikában született). Abból kell kiindulni, hogy T. S. Eliotot mindenki ismeri. Sőt mi több, ha éppen azt akarják kiemelni, hogy angol költő volt, a következőt írják: „egy angol költő, Eliot mondta, hogy...” Ha viszont Eliotról írják a szakdolgozatot, akkor alázattal adják meg az összes adatot. Ha nem is a szövegben, legalább a dolgozat elején írják le becsülettel és pontosan, tíz sorba sűrítve az összes szükséges életrajzi adatot. Ne higgyük, hogy az olvasónak, bármennyire jól képzett is, fejből tudnia kell, mikor született Eliot. Még inkább ez a teendő, ha a szakdolgozat témája egy régebbi, kisebb szerző. Ne gondolják, hogy mindenki tudja, kiről van szó. Mondják el rögtön, ki volt, hol a helye stb. De még akkor is, ha a szerző Molière, mibe kerül megírni egy néhány adatot tartalmazó jegyzetet. Sosem lehet tudni.

Én vagy mi? A szakdolgozatban egyes szám első személyben kell leírni a saját véleményünket? Azt kell írni, hogy „én úgy vélem, hogy...”? Egyesek szerint ez becsületesebb eljárás, mint a *királyi többes* használata. Én ezt nem mondanám. Akkor használják a „mi”-t, ha feltételezik, hogy az olvasó is egyetért az állítással. Az írás társadalmi tevékenység. Én azért írok, hogy te, az olvasó elfogadd, amit én ajánlok. Legfeljebb megpróbálhatják elkerülni a személyes névmások használatát, és személytelenebb kifejezésekhez folyamodhatnak, mint pl: „arra kell tehát következtetni, hogy; bizonyosnak látszik tehát az, hogy; ennél a pontnál azt kellene mondanunk, hogy; vélhetőleg az a következtetés vonható le, hogy; e szöveg vizsgálata során kitűnik, hogy; stb.”. Nem kell azt írni, hogy „a cikk, amelyet előzőleg idéztem”, sem pedig azt, hogy „a cikk, amelyet előzőleg idéztünk”, elég annyi, hogy „a fent idézett cikk”. Ugyanakkor úgy vélem, helyes azt írni, hogy „a fent idézett cikk azt bizonyítja *számunkra*”, ugyanis az ilyen megfogalmazás semmiképp nem teszi személyessé a tudományos értekezést.

V.3. AZ IDÉZETEK

V.3.1. Mikor és hogyan idézzünk: tíz szabály

Egy szakdolgozatban általában sok más szerzőtől vett idézet szerepel: részben a dolgozat tárgyából, vagyis az elsődleges forrásból, részben pedig a szakirodalomból, vagyis a másodlagos forrásokból.

Gyakorlatilag tehát kétféle idézés létezik: *a)* azért idézzünk egy szöveget, hogy értelmezzük, *b)* saját fejtegetésünk alátámasztására idézzünk.

Nehéz megmondani, hogy bőségesen vagy mértékletesen kell-e alkalmazni az idézeteket.

Ez a szakdolgozat jellegétől függ. Ha egy író munkásságát kritikai szempontból elemezzük, akkor nyilvánvalóan hosszú részleteket kell idéznünk, majd elemeznünk a műveiből. Máskor a hosszú idézetek utalhatnak lustaságra, vagyis arra, hogy a jelölt nem akar vagy nem képes összefoglalni egy gondolatsort, s ezért inkább másra hagyja.

Adjuk meg tehát az idézetek alkalmazásának tíz szabályát:

1. *szabály* – Az értelmezendő részleteket megfelelő hosszúságban kell idézni.

2. *szabály* – A szakirodalmat csak akkor idézzük, ha megállapításunk alátámasztására vagy igazolására szolgál.

Ennek a két szabálynak van néhány nyilvánvaló következménye. Mindenekelőtt az, hogy ha az elemzett részlet terjedelme meghaladja a fél oldalt, akkor valami nincs rendben: vagy túl hosszú részletet akarnak elemezni, amit nem lehet pontról pontra kommentálni, vagy már nem is lehet részletről beszélni, hanem teljes szövegről, s nem elemzést végeznek, hanem átfogó véleményt írnak róla. Ha tehát a szöveg fontos, de túl hosszú, jobb, ha a *függelékben* hozzák, az adott fejezetben pedig csak néhány mondatot idéznek belőle.

Másrészt, ha a szakirodalomból idéznek, bizonyosnak kell lenniük abban, hogy az idézet valami újat tartalmaz, illetve hogy *jelentős* mértékben alátámasztja állításukat.

Íme két *fölösleges* idézet:

Mint McLuhan mondja, a tömegkommunikáció „korunk egyik központi jelensége”. Nem szabad elfelejtenünk, hogy – Savoy szerint – csak hazánkban, három ember közül kettő a nap egyharmadát a televízió előtt tölti.

Mi a hiba vagy a naivitás ebben a két idézetben? Mindenekelőtt az, hogy a tömegkommunikáció központi szerepe napjainkban olyan nyilvánvaló tény, hogy bárki megállapíthatja. Lehet, hogy McLuhan is megállapította (nem ellenőriztem, hiszen én találtam ki az idézetet), de ahhoz, hogy egy ilyen nyilvánvaló dolgot kimondjunk, nem szükséges semmiféle szaktekintélyre hivatkoznunk. Másrészt pedig, lehet, hogy a tv-nézők számára vonatkozó adat pontos, de Savoy nem tekinthető *szaktekintélynek* (a nevet én találtam ki, olyan, mint Pinco Pallino). Inkább egy gyanú felett álló tudósok által fémjelzett ismert szociológiai kutatást, a központi statisztikai hivatal néhány adatát, vagy a saját felmérésük eredményeit kellett volna idézni a függelékben közölt táblázatokkal alátámasztva. Egy holmi Savoy szavainak idézése helyett pedig jobb lett volna, ha inkább azt mondják: „nyugodtan feltételezhetjük, hogy három ember közül kettő stb.”...

3. *szabály* – Ha az idézet előtt vagy után nincs kritikai elemzés, az azt jelenti, hogy osztjuk a szerző nézeteit.

4. *szabály* – Minden idézet szerzőjét és nyomtatott vagy kéziratos forrását világosan meg kell jelölni. Ennek különböző módjai vannak:

a) számozott jegyzetben utalunk a szerzőre, főleg, ha első ízben kerül szóba;

b) az idézet után zárójelben odairjuk a szerző nevét és a mű megjelenésének évét (erről 1. V.4.3.);

c) egyszerűen az oldalszámot írjuk oda zárójelben, ha az egész fejezet, vagy az egész szakdolgozat ugyanannak a szerzőnek egy művéről szól. Nézzék meg közben a 15. táblázatban, milyen lehetne az *Epifánia kérdése James Joyce „Ifjúkori önarckép” című regény ében* címmel írt szakdolgozat egyik oldalának felépítése: láthatják, hogy miután elhatároztuk, hogy az egyszerűség kedvéért Cesare Pavese olasz fordítását fogjuk használni, a szövegre zárójelbe tett oldalszámokkal utalunk, a szakirodalmat pedig lábjegyzetben idézzük.

5. *szabály* – Ha elsődleges forrást idézünk, lehetőleg a kritikai vagy a legtekintélyesebb kiadásra támaszkodjunk: egy Balzacról szóló szakdolgozatban tehát nem tanácsos a Livre de Poche kiadásra hivatkozni, legalábbis a Pléiade összkiadást kell alapul venni. Ókori és klasszikus szerzők esetében általában elég, ha az érvényben lévő szabályok szerint (1. III.2.3.) idézzük az egyes részeket, fejezeteket, verssorokat. Kortárs szerző esetében, amennyiben több

kiadás létezik, lehetőleg vagy az első, vagy az utolsó, átdolgozott kiadásból idézzünk. Az első kiadásból idézzünk, ha az utána következők újrányomások, s az utolsóból, ha az módosításokat, bővítéseket, korszerűsítéseket tartalmaz. Mindenesetre mind az első, mind az n-edik kiadást meg kell említeni, és tisztázni kell, hogy melyikből idézzünk (erről 1. III.2.3.).

6. szabály– Ha külföldi szerzőt tanulmányozunk, az idézeteket eredeti nyelven kell írni. Ez irodalmi művek esetében kötelező érvényű szabály. Többé-kevésbé hasznos lehet a szöveg után zárójelben vagy lábjegyzetben közölni a fordítást. Ezzel kapcsolatban tartuk magunkat a témavezető útmutatásához. Ha olyan szerzőről van szó, akinek irodalmi stílusát nem elemzik, de fontos, hogy gondolatainak nyelvi árnyalatait pontosan tolmácsolják (pl. ha egy filozófus művének egyes részleteit elemzik), jó, ha az eredeti, idegen nyelvű szöveget vesszük alapul. Ajánlatos azonban zárójelben vagy jegyzetben közölni a fordítást, mert az egyben interpretációs gyakorlat is az önk számára. Végül, ha csak azért idézzünk külföldi szerzőtől, hogy információt, statisztikai vagy történelmi adatokat, illetve általános nézeteket vegyünk át tőle, akkor használhatunk fordítást, vagy mi magunk lefordíthatjuk az adott részletet, hogy az olvasónak ne kelljen állandóan egyik nyelvről a másikra ugrálnia. Elég, ha pontosan idézzük a mű eredeti címét, és feltüntetjük, hogy melyik fordítást használtuk fel. Megtörténhet az is, hogy egy külföldi szerzőről, költőről vagy prózaíróról beszélünk, de írásait nem elsősorban stílusuk, hanem inkább a bennük rejlő filozófiai tartalom miatt vizsgáljuk. Ilyen esetekben, ha folyamatosan sokat kell idézni, dönthetünk úgy, hogy az értekezés gördülékenyebbé tétele érdekében jó fordítást vesszünk alapul, és ha ki akarjuk emelni egy-egy szó jelentőségét, akkor egyszerűen elhelyezünk a szövegben néhány rövid részletet az *eredetiből*. Ezt láthatjuk a 15. táblázatban megadott Joyce-példán is. L. még a 4. szabály c) pontját.

7. szabály – *Világosan* utaljunk a szerzőre és a műre. Hogy ezt jobban megértsük, nézzük a következő (*hibás*) példát:

Egyetértek Vasquezzel abban, hogy „a vizsgált kérdés még távol áll a megoldástól”⁷ és Braun⁸ ismert álláspontja ellenére, amely szerint „végérvényesen fény derült erre a régi kérdésre”, szerzőnkkel együtt azt vallom, hogy „még hosszú utat kell megtenni ahhoz, hogy elérjük a tudás megfelelő szintjét”.

Az biztos, hogy az első idézet Vasqueztól, a második pedig Brauntól származik, de vajon a harmadik valóban Vasqueztól van-e, amint azt a kontextus alapján feltételezni lehet? És azért, mert az 1. számú lábjegyzetet egy Vasquez művének 160. oldaláról vett idézethez kapcsoltuk, vajon azt is feltételeznünk kell, hogy a harmadik idézet ugyanannak a könyvnek ugyanarról az oldaláról való? És mi van akkor, ha a harmadik idézet Brauntól származik? A fenti részletet tehát a következőképpen kellett volna megírni:

Egyetértek Vasquezzel abban, hogy „a vizsgált kérdés még távol áll a megoldástól”⁹, és Braun ismert álláspontja ellenére, amely szerint „végérvényesen fény derült erre a régi kérdésre”¹⁰, szerzőnkkel együtt azt vallom, hogy „még hosszú utat kell megtenni ahhoz, hogy elérjük a tudás megfelelő szintjét”¹¹.

Figyeljék meg, hogy az 5. lábjegyzetben azt írtuk: Vasquez, op. cit., p. 161, Ha a mondat szintén a 160. oldalon lett volna, azt is írhattuk volna: Vasquez, *ibidem*. De hiba lett volna, ha csak azt írjuk, hogy *ibidem*, és nem tüntetjük fel Vasquez nevét. Az azt jelentette volna, hogy a mondat Braun előzőleg idézett könyvének 345. oldalán található. Az „*ibidem*” ugyanis azt jelenti: „ugyanott”, és csak akkor lehet használni, ha egy az egyben akarjuk ismételni az előző lábjegyzetben idézett művet. Ha azonban a szövegben a „szerzőnkkel együtt azt valljuk” helyett azt írtuk volna, hogy „Vasquezzel együtt azt valljuk”, és továbbra is a 160. oldalra akartunk volna utalni, akkor a lábjegyzetben használhattuk volna egyszerűen az „*ibidem*” szót. Egy feltétellel, ha Vasquezzel és művéről néhány sorral feljebb, vagy legalábbis

⁷ Roberto Vasquez, *Fuzzy Concepts*, London, Faber, 1976. p. 160.

⁸ Richard Braun, *Logik und Erkenntnis*, München, Fink, 1968. p. 345.

⁹ Roberto Vasquez, *Fuzzy Concepts*, London, Faber, 1976. p. 160.

¹⁰ Richard Braun, *Logik und Erkenntnis*, München, Fink, 1968.

¹¹ Vasquez, op. cit., p. 161.

ugyanazon az oldalon, illetve nem több, mint két lábjegyzettel feljebb szóltunk. Ha azonban Vasquez tíz oldallal korábban szerepelt, sokkal jobb volna teljes egészében megismételni a lábjegyzetet, vagy legalább azt írni: „Vasquez, op. cit., p. 160”.

8. *szabály* – Ha az idézet hossza nem haladja meg a 2-3 sort, akkor a bekezdésen belül idézőjelbe tehetjük, ahogy most Campbellt és Ballou-t idézem, akik azt mondták, hogy „a három gépelt sornál nem hosszabb közvetlen idézeteket a szövegben kell elhelyezni, idézőjelben”.¹² Ha azonban az idézet hosszabb, jobban tesszük, ha *kisebb sorközzel, új bekezdésbe* írjuk (ha a szakdolgozatot kettes sortávolsággal gépeltük, akkor az idézetet írhatjuk egyessel). Ebben az esetben nincs szükség idézőjelre, mert nyilvánvaló, hogy az egyes sorközzel írott részletek idézetek. Vigyázni kell azonban, hogy ne írjuk ugyanúgy saját megjegyzéseinket vagy mellékes hozzáfűzningalóinkat (ezeket lábjegyzetbe kell tenni). Példa a beljebb kezdett kettős idézetre:¹³

Ha egy közvetlen idézet hosszabb, mint három gépelt sor, akkor a szövegen kívül egy vagy több, különálló bekezdésbe írjuk egyes sorközzel... Az idézetben meg kell tartani az eredeti forrás bekezdéseit. Az eredeti forrás bekezdéseit továbbra is egyes sorral választjuk el egymástól, úgy, mint a többi sort. Azokat a részeket, amelyeket két különböző forrásból idézünk, és amelyek között nincs magyarázó szöveg, kettes sorközzel kell elválasztani.¹⁴

A beljebb kezdéssel az idézeteket jelöljük, főleg olyan szövegben, amelyben számos, különböző hosszúságú idézet van... Nem használunk idézőjelet.¹⁵

Ez igen kényelmes módszer, mert kiemeli az idézeteket, lehetővé teszi, hogy amennyiben megakasztják az olvasás menetét, átugorják vagy – ha az olvasót jobban érdeklik az idézetek, mint a kommentár – külön olvassák azokat, s végül lehetővé teszi, hogy aki vissza akar térni rájuk (hogy alaposabban elolvassa őket), azonnal megtalálja az idézeteket.

9. *szabály*– Az idézetnek *hitelesnek kell* lennie. Először is úgy kell lemásolni a szavakat, ahogy vannak (mindig jó, ha a szakdolgozat megírása után ellenőrizzük az idézeteket az eredeti szövegben, ugyanis ha kézzel vagy géppel másolunk, tévedhetünk vagy kihagyhatunk valamit). Másrészt nem szabad a szövegből részleteket kihagyni anélkül, hogy azt ne jelölnénk: a kihagyást a kihagyott rész helyébe írt három ponttal jelöljük. Harmadrészt nem szabad a szövegben közbeszúrni megjegyzéseket, és minden kommentárt, felvilágosítást, részletezést *szögletes* zárójelbe kell tenni. Azt is jelölnünk kell, ha a kiemelés nem a szerzőtől, hanem tőlünk származik, íme egy példa: az idézetben többek között közlünk néhány olyan szabályt, amelyek kissé eltérnek azoktól, amelyeket én alkalmazok közbeszúrások esetében. Ez azonban arra is jó, hogy megértsük, alkalmazhatunk más szempontokat is, ha állandóan és következetesen tesszük:

Az idézetben belül ... adódhatnak bizonyos problémák... Amennyiben a szöveg egy részét kihagyjuk, azt három szögletes zárójelbe tett ponttal kell jelölni [mi azonban egyszerűen három pontot javasolunk zárójel nélkül]... Amikor azonban az idézett szöveg megértése érdekében közbeiktatunk egy-egy szót, azokat szögletes zárójelbe kell tenni [ne feledjük, hogy ezek a szerzők francia irodalomról szóló olyan szakdolgozatokról beszélnek, amelyekben olykor egy-egy olyan szó közbeszúrására van szükség, amelyek az eredeti kéziratban nem szerepeltek ugyan, de a filológus feltételezi a jelenlétüket].

Ne feledjük, hogy a franciában el kell kerülni a nyelvtani hibákat, és hogy *pontos és világos olasz nyelven kell írni* (kiemelés tőlünk).¹⁶

Ha az idézett szerző említésre méltó ugyan, de nyilvánvaló hibát követett el a stílus vagy az adatok szempontjából, azt úgy kell hagyni, de az olvasó figyelmét legalább az alábbi módon fel kell rá hívni. írhatják azt, hogy mint Savoy megállapítja „1820-ban [sic], Bonaparte

¹² W. G. Campbell és S. V. Ballou, *Form and Style*, Boston, Houghton Mifflin, 1974. p. 40.

¹³ Mivel az az oldal, amelyet éppen olvasnak, nyomtatva van (nem pedig gépelve), kis nyomdai sorközzel íródott (amely az írógépen *nincs*). A kisebb sorköz annyira szembetűnő, hogy amint láthatják, a továbbiakban nem is volt szükséges beljebb kezdeni az idézetet, elég volt fölötte és alatta kihagyni némi helyet, itt csak azért kezdtük beljebb, hogy megerősítsük, egy géppel írt oldalon hasznos ezt a formát alkalmazni.

¹⁴ Campbell és Ballou, *op. cit.*, p. 40.

¹⁵ P. G. Perrin, *An index to English*, 4 ed., Chicago, Scott, Foresman and Co., 1959. p. 338.

¹⁶ R. Campagnoli és A. V. Borsari, *Guida alla tesi di laurea in lingua e letteratura francese*, Bologna, Patron, 1971. p. 32.

halálát követően, az európai helyzetet fények és árnyékok jellemezték”. Én azonban az önök helyében nem foglalkoznék ezzel a Savoyjal.

10. szabály – Az idézés olyan, mint amikor tanúkat keresünk egy peres ügyhöz. Mindig előállíthatóknak és szavahihetőknak kell lenniük. Ezért a hivatkozások legyenek *rendkívül pontosak és ellenőrizhetőek* (soha ne idézzünk egy szerzőt a mű és az oldalszám nélkül). Mi történik akkor, ha a fontos információ vagy vélemény személyes közlésből, levélből vagy kéziratból származik? Remekül lehet idézni bármely mondatot, ha lábjegyzetként odairjuk a következő kifejezések valamelyikét:

1. A szerző szóbeli közlése (1975. június 6.).
2. A szerző magánlevele (1975. június 6.).
3. 1975. június 6-án rögzített kijelentések.
4. C. Smith, *Le fonti dell'Edda di Snorri*, kézirat.
5. C. Smith, A XII. fizioterápiás kongresszuson elhangzott előadás, kézirat (megjelenés alatt a Mouton, The Hague kiadónál).

Ne feledjék, hogy a 2., 4. és 5. forrást bármikor be tudják mutatni. A 3. forrást illetően már bizonytalanok vagyunk, hiszen a „rögzített” szóból nem derül ki, hogy hangfelvételtől vagy gyorsírási jegyzetektől van-e szó. Ami az első forrást illeti, csak maga a szerző tudná megcáfolni önmagát (aki időközben talán már meg is halt). Ezekben a szélsőséges esetekben jó, ha az idézet végleges formáját levélben elküldjük a szerzőnek, és megkérjük, írja meg, vajon magára ismert-e azokban a gondolatokban, amelyeket mi tulajdonítottunk neki, és hogy hozzájárul-e az idézet felhasználásához. Ha *rendkívül fontos*, de még nem közreadott információról van szó (új megközelítésről vagy egy kutatás még titokban tartott eredményéről), akkor jó, ha az idézet felhasználására feljogosító levél másolatát közlik a szakdolgozat függelékében. Természetesen csak akkor, ha az információ szerzője ismert tudományos szaktekintély, nem pedig valami jöttment.

Kisebbségi szabályok – Ha valóban precíznek akarnak lenni, szövegkihagyáskor a jelet (három pont, zárójellel vagy anélkül), a következőképpen használják:

Ha kevésbé fontos részt hagyunk ki... a kihagyás az előző rész írásjele után következik. Ha lényeges részt hagyunk ki..., a kihagyás megelőzi a vesszőt.

A versidézeteknél hasonlóképpen járjanak el, mint a felhasznált szakirodalom. Egyébként egyetlen verssort idézhetnek a szövegben belül : „la donzelletta vien dalia campagna” (a kisleány vidékről jön). Két verssort ferde vonallal elválasztva idézhetünk a szövegben: „I cipressi che a Bolgheri alti e schi-etti / van da San Guido in duplice filar.” (A magas, egyenes ciprusok, amelyek / két sorban húzódnak San Guidótól Bolgheriig.) Ha viszont hosszabb versidézetről van szó, jobb, ha egyes sortávolsággal írjuk és beljebb kezdjük.

S ha egybekeltünk,
Oly boldogok leszünk
Hisz Rosie O'Gradyt úgy szeretem
s ő is úgy szeret engem.

Ugyanígy járjanak el egyetlen verssor esetében, melyet a későbbiekben hosszan akarnak elemezni, mert mondjuk Verlaine költészetének alapvető elemeit a következő verssorban vélük megtalálni:

De la musique avant toute chose

Ilyen esetekben azt mondanám, akkor sem szükséges aláhúzni a verssort, ha idegen nyelven idézzük. Főleg, ha a szakdolgozat Verlaine-ről szól, mert akkor több száz oldalt kell aláhúzkodniuk. Ha viszont az elemzés középpontjában a „diszparitás” fogalma áll, a következőképpen írják:

De la musique avant toute chose *et pour cela préfère l'impair plus vague et plus soluble dans l'air, sans rien en lui pèse et qui pose...*

és tisztázzák, hogy a második sor az önök kiemelése.

15. TÁBLÁZAT

EGYAZON SZÖVEG FOLYAMATOS ELEMZÉSÉNEK PÉLDÁJA

Az *Iffjúkori önarckép* szövege gazdag az olyan eksztatikus elemekben, amelyeket már a *Stephen Heróban* is epi-fánikusnak definiáltak:

Villanva-reszketve, reszketve-kibomolva, mint a feltörő fény, a nyíló virág, úgy plántálta végtelen folyamatossággal önmagát, bíborra bomolva, kibontakozva és halvány rózsaszínbe sápadva, szírom a szíromra, fényhullám a fényhullámra, elárasztva a mennyeket puha özönével, s minden özöne mélyszínűbb volt, mint az előbbi. (182. o.)

Azonnal látszik azonban, hogy a „tenger alatti” látomás is rögtön lángoló gépekké alakul, amelyekben vörös árnyalatok és fényhatások uralkodnak. Talán még inkább kifejező ez a részlet az eredeti szövegben, amelyben olyan kifejezések vannak, mint „a brakin light” vagy „wave of light by wave of light” és „soft flashes”. Nos tudjuk, hogy az *Iffjúkori önarcképben* gyakran szerepelnek tűzzel kapcsolatos metaforák, a „fire” szó legalább 59-szer fordul elő, a „flame” szó különböző változatai pedig 35-ször.¹⁷ Azt mondhatjuk tehát, hogy az epifánia élménye a tűz képéhez kapcsolódik, s ez kezünkbe adja a kulcsot, amelynek segítségével kapcsolatot kereshetünk a fiatal Joyce és D'Annunzio, az *Ilfuoco* (A tűz) költője között. Nézzük meg tehát a következő részletet:

Vagy talán azon múlt minden, hogy mivel a látása ugyanolyan gyenge volt, mint amilyen félénk a természete, így az érzékelhető világ izzásának tükörképéből, amint az a nyelv sokszínű prizmáján és gazdag sallangozásán keresztül tört, kevesebb gyönyörűséget merített... (176. o.) amely megdöbbentően hasonló D'Annunzio *Ilfuoco* című versének egyik részletéhez, amely így szól:

attratta in quell'atmosfera ardente come il campo d'una fucina...

V.3.2. Idézet, parafrázis és plágium

Az olvasmánycédulák készítése során pontokba szedve összegezték az érdeklődésük középpontjában álló szerző gondolatait, vagyis kivonatot, *parafrázist*. Írtak, más szavakkal megismételték azt, amit a szerző mondott. Máshol teljes részleteket közöltek idézőjelben.

Amikor rátérnek a szakdolgozat megfogalmazására, már nincs önök előtt a szöveg, így előfordulhat, hogy a saját jegyzetükből másolnak át bizonyos részeket. Ilyenkor meg kell bizonyosodniuk afelől, hogy a lemásolt részlet valóban parafrázis-e, vagy pedig *idézet*, *idézőjel nélkül*. Ellenkező esetben *plágiumot* követnek el.

A plágiumnak ez a formája meglehetősen gyakran előfordul a szakdolgozatokban. A diáknak közben tiszta a lelkiismerete, hiszen előbb vagy utóbb, egy lábjegyzetben megemlíti, hogy mely szerzőre hivatkozik. Az olvasóra azonban rossz benyomást tesz, ha véletlenül észreveszi, hogy az adott rész valójában nem az eredeti szöveg parafrázisa, hanem annak *másolata*, idézőjelek nélkül. Mégpedig nemcsak a bírálóra, hanem mindazokra, akik a továbbiakban elolvassák a szakdolgozatot, akár azért, hogy publikálják, akár azért, hogy szakértelmünket megítéeljék.

Mikor lehetünk biztosak abban, hogy a parafrázis nem plágium? Mindenekelőtt természetesen akkor, ha a szöveg sokkal rövidebb, mint az eredeti. Vannak azonban olyan esetek is, amikor a szerző nagyon rövid tö– vagy összetett mondatban mond el igen lényeges dolgokat, s így a parafrázisnak igen hosszúnak kell lennie, hosszabbnak, mint az eredeti szöveg. Ilyenkor nem kell görcsösen igyekezni, hogy ne használjuk ugyanazokat a szavakat, mert elkerülhetetlen, sőt egyenesen hasznos, ha néhány szó változatlan marad. Az a legmegnyugtatóbb próba, ha sikerül úgy megírni egy parafrázist, hogy a szöveg nincs a szemünk előtt. Ha ez sikerül, akkor nem egyszerűen lemásolták, hanem meg is értették a szöveget.

Hogy mindezt világosabbá tegyem, az 1. pontban kimásolok egy részletet egy könyvből (Norman Cohn *Az apokalipszis fanatikussai* című művéből). A 2. pontban tisztességes parafrázist adok. A 3. pontban rossz kivonatot, azaz plágiumot írok le. A 4. pontban a 3.-hoz hasonló parafrázist olvashatnak, amelyben azonban az idézőjeleket becsületesen kitétem, s

¹⁷ L. Hancock, *A Word Index to J. Joyce's Portrait of the Artist*, Carbondale, Southern Illinois University Press, 1976.

így nem lett belőle plágium.

1. *Az eredeti szöveg*

Az Antikrisztus eljövetele még nagyobb feszültséget eredményezett. Nemzedékről nemzedékre állandóan várták a pusztító sátánt, amelynek uralma valójában a törvény nélküli káosz, a rablások, a fosztogatások, a kínzások és a mézárások kora lett volna, ugyanakkor azonban az annyira áhított finálénak, Krisztus Második Eljövetelének és a szentek uralmának előjátéka is. Az emberek éberén figyelték a „jeleket”, amelyeknek a prófétai hagyomány szerint a káosz utolsó korszakát kellett kifejtetniük és hírül adniuk. S mivel e „jelek” között rossz kormányzók, polgári ellentétek, háború, szárazság, éhínség, pestis, üstökösök, kiváló emberek hirtelen halála és az emberi gyarlóság általános erősödése egyaránt szerepelt, nem volt nehéz észrevenni őket.

2. *Tisztességes parafrázis*

Ezzel kapcsolatban nagyon világosan fogalmaz Cohn.¹⁸ Érzékelteti a korszak jellegzetesen feszült légkörét, amikor az Antikrisztust, a Sátán birodalmát várták, mely fájdalmat és káoszt szül csupán, ám Krisztus megjelenésének, ún. győzedelmes Második Eljövetelének, az utolsó ítéletnek előjátéka is lesz egyidejűleg. S a gyászos eseményekkel, fosztogatásokkal, rablásokkal, éhínséggel, pestissel teli korban az embereknek soha nem hiányoztak a „jelek”, amelyek a profetikus szövegek szerint megelőzik az Antikrisztus eljövetelét.

3. *Rossz parafrázis*

Cohn szerint... [itt olyan gondolatok következnek, amelyeket a szerző más fejezetekben írt le]. Másrészt nem szabad elfelejteni, hogy az Antikrisztus eljövetele még nagyobb feszültséget eredményezett. Több nemzedék várta állandóan a pusztító sátánt, amelynek uralma valójában a törvény nélküli káosz, a rablások, fosztogatások, a kínzások és a mézárások kora lett volna, ugyanakkor azonban Krisztus második eljövetelének, vagyis a Szentek uralmának előjátéka is. Az emberek éberén figyelték a jeleket, amelyeknek a próféták szerint a „káosz utolsó korszakát” kellett kíséreniük és hírül adniuk. S mivel a jelek között rossz kormányzók, polgári ellentétek, háború, szárazság, éhínség, pestis, üstökösök, kiváló emberek hirtelen halála (valamint az emberi gyarlóság általános erősödése) egyaránt szerepelt, nem volt nehéz észrevenni őket.

4. *Egy csaknem szó szerinti parafrázis, amely mégsem plágium* Ugyanaz a Cohn, akit már idéztünk, más részről felhívja a figyelmet arra, hogy „az Antikrisztus eljövetele még nagyobb feszültséget eredményezett”. A nemzedékek állandóan várták a pusztító sátán uralmát, „amely valójában a törvény nélküli káosz, a rablások, a fosztogatások, a kínzások és a mézárások kora lett volna, ugyanakkor azonban az annyira áhított finálénak, Krisztus Második Eljövetelének, és a szentek uralmának előjátéka is”.

Az emberek mindig éberén figyelték a jeleket, amelyeknek a próféták szerint „a káosz utolsó korszakát” kellett kíséreniük, és hírül adniuk. Nos, jegyzi meg Cohn, mivel e jelek között „rossz kormányzók, polgári ellentétek, háború, szárazság, éhínség, pestis, üstökösök, kiváló emberek hirtelen halála, és az emberi gyarlóság általános erősödése egyaránt szerepelt, nem volt nehéz észrevenni őket”.

Nos, nyilvánvaló, hogy annyi erővel, amennyivel elkészítették a 4. parafrázist, idézhették volna teljes egészében is a részletet. Ehhez azonban a cédulán ott kellett volna lennie a teljes részletnek, vagy pedig egy gyanún felül álló parafrázisnak. A szakdolgozat megfogalmazása idején ugyanis már nem emlékezhetnek arra, hogy mit csináltak a cédulázás idején, fontos tehát, hogy már akkor tisztességes módon járjanak el. Biztosnak kell lenniük abban, hogy ha egyszer a cédulán nincsenek idézőjelek, akkor az, amit írtak, valóban parafrázis, nem pedig plágium.

V.4. A LÁBJEGYZETEK

V.4.1. *Mire valók a jegyzetek?*

Egy igen elterjedt vélemény szerint nemcsak az a szakdolgozat, hanem az a könyv is kultúrsznobizmusról tanúskodik, amelyikben sok a jegyzet, hisz ezzel gyakran csak az olvasó szemébe próbálnak port hinteni. Bizonyára nem lehet kizárni, hogy sok szerző csak azért látja el bőséges jegyzettel a dolgozatát, hogy nagyobb súlyt adjon neki, vagy hogy egyesek a jegyzeteket ugyan a vizsgált szakirodalomból származó, ám lényegtelen adatokkal zsúfolták tele. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jegyzetek, megfelelő mértékben alkalmazva – ne lennének hasznosak. A megfelelő mértékre nincsenek pontos előírások, mindig a szakdolgozat jellegétől függ. Mégis kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk, mely esetekben

¹⁸ Norman Cohn: *Ifanatici dell'Apocalisse* (Az Apokalipszis fanatikusai), Milano, Comunita, 1965. 128. o.

van szükség jegyzetekre, s hogyan kell megírni őket.

a) *A jegyzetek az idézetek forrásának megjelölésére szolgálnak.* Ha a forrást a szövegben tüntetnénk fel, nehézkessé válna az olvasás. Természetesen van rá mód, hogy alapvető utalásokat ne lábjegyzetben, hanem a szövegben közöljünk, 1. a szerző-adat rendszert az V.4.3. részben. Általában azonban a lábjegyzet kiválóan megfelel a célnak. A bibliográfiai hivatkozást tartalmazó jegyzet jobb, ha a *lap aljára*, nem pedig a könyv vagy a fejezet végére kerül – mert akkor egy szempillantás alatt megnézhetjük, miről is van szó.

b) *A jegyzetek arra szolgálnak, hogy a szövegben tárgyalt témát más bibliográfiai hivatkozásokkal is megerősítsük:* „ezzel a témával kapcsolatban lásd ezt és ezt a könyvet”. Ilyenkor is jobb, ha a jegyzetet a lap aljára írjuk.

c) *A jegyzetek külső és belső utalásokra szolgálnak.* Egy téma tárgyalását követően, jegyzetben odaírhatjuk, hogy vö. (vagyis vedd össze, vagy egy másik könyvvel, vagy pedig írásunk egy másik fejezetével). Belső utalások, amennyiben alapvető fontosságúak, a szövegben is előfordulhatnak: ezt példázza a jelen könyv is, amelyben minduntalan utalunk egy másik részre.

d) *A jegyzetek arra szolgálnak, hogy olyan megerősítő utalásokat közöljenek,* amelyek a szövegben zavaróak lettek volna. Vagyis a szövegben megállapítanak valamit, majd hogy el ne veszítsék a fonalat, áttérnek a soron következő állításra, de először megjelölik azt a jegyzetet, amely megmutatja, hogy egy ismert szaktekintély hogyan erősíti meg állításukat.¹⁹

200

e) *A jegyzetek arra szolgálnak, hogy bővebben kifejtsék a szövegben szereplő állításokat.*²⁰ Ilyen értelemben azért hasznosak, mert lehetővé teszik, hogy ne a szöveget nehezítsék olyan megjegyzésekkel, amelyek fontosak ugyan, de nem kapcsolódnak szorosan a témához, vagy pusztán más megfogalmazásban közlik azt, amit lényegében már elmondtak.

f) *A jegyzetek arra szolgálnak, hogy korrigálják bennük a szövegben előforduló megállapításokat:* biztosak vagyunk abban, amit állítunk, de azt is tudjuk, hogy van, aki nem ért velünk egyet, vagy úgy véljük, állításunk bizonyos szempontból kétségbe vonható. Ilyen esetben a jegyzetben részlegesen módosított vélemény nemcsak a tudományos hitelesség, hanem a kritikai szellem bizonyítéka is.²¹

g) A jegyzet arra is szolgálhat, hogy megadjuk benne egy passzus *fordítását*, amelyet a szövegben feltétlenül idegen nyelven kellett idézni, avagy egy idézet *eredeti változatát*, amennyiben a szöveg folyamatossága érdekében kényelmesebb volt a fordítást közölni.

h) *A jegyzetek arra szolgálnak, hogy törlesszük adósságainkat.* Adósságot törlesztünk például, ha feltüntetünk egy könyvet, amelyből kölcsönvettünk egy mondatot. Adósságot törlesztünk, ha megnevezünk egy szerzőt, akitől gondolatot vagy információt kölcsönöztünk. Néha azonban olyan adósságokat is kell törleszteni, amelyek kevésbé igazolhatók okmányokkal. A tudományos pontosságot szolgálja például, ha jegyzetben felhívjuk a figyelmet arra, hogy egy általunk kifejtett gondolatsor nem születhetett volna meg egy bizonyos mű elolvasása, vagy egy bizonyos tudóssal folytatott magánbeszélgetés nélkül.

¹⁹ „Minden nem közismert tényre vonatkozó fontos megállapítást... nyilvánvalóan érvényes alapokra kell helyezni. Ezt megtehetjük a szövegben, lábjegyzetben, vagy mindkét helyen (Campbell és Ballou, *op. cit.*, 50. old.)

²⁰ A *tartalmi* jegyzeteket használhatjuk a szöveg egyes pontjainak megvitatására vagy kibővítésére. Campbell és Ballou például megjegyzik (*op. cit.* 50. old.), hogy hasznos jegyzetbe tenni a technikai megállapításokat, a közbevetett megjegyzéseket, az előző megállapítások szükségszerű következményeit és a kiegészítő információkat.

²¹ Nos, miután elmondtuk, mennyire hasznos jegyzeteket készíteni, fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy Campbell és Ballou szavaival (*op. cit.*, 50. old.) „a jegyzetek használata némi óvatosságot igényel. Vigyázni kell, nehogy alapvető fontosságú információk a jegyzetbe kerüljenek. A közvetlenül meghatározó, alapvető információknak a szövegben kell lenniük”. Másrészt viszont, ugyancsak a két említett szerző szerint (ibidem) „lényegében minden lábjegyzetnek bizonyítania kell saját létjogosultságát”. Nincs bosszantóbb annál, mint amikor a jegyzet csak a látszat kedvéért szerepel, és semmi fontosat nem mond az *adott* témával kapcsolatban.

Míg az *a*, *b* és *c* típusú jegyzeteket jobb a lap aljára írni, a *d-h* típusú jegyzetek kerülhetnek a fejezet vagy a szakdolgozat végére is, főleg ha nagyon hosszúak. Mindazonáltal azt tanácsolnánk, hogy *a jegyzet soha ne legyen túl hosszú*. Máskülönben nem jegyzet lesz, hanem függelék, amelyet a mű végén kell elhelyezni, megszámozva. Legyenek tehát következetesek: vagy csak lábjegyzeteket, vagy csak fejezetvégi jegyzeteket készítsenek, avagy írjanak rövid lábjegyzeteket és függeléket a mű végén.

És még egyszer jegyezzék meg: ha homogén forrást vizsgálnak, egy szerző valamely művét, egy naplót, egyetlen kézirat-, levél- vagy okmánygyűjteményt (stb.), elkerülhetik a jegyzetkészítést egyszerűen azáltal, hogy a mű elején rögzítik a forrásokra vonatkozó rövidítéseket, s minden idézetnél zárójelbe teszik a szövegben vagy más utalásnál a megfelelő jelet az oldal vagy a dokumentum számával. Nézzék meg a III.2.3. részt a klasszikusok idézésével kapcsolatban, és tartsák magukat azokhoz a szabályokhoz. Egy olyan szakdolgozatban, amely a Migne-féle latin patrisztikai gyűjteményben megjelent középkori szerzőkről szól, több száz jegyzetet elkerülhetnek, ha ilyen zárójeleket helyeznek el a szövegben (PL, 30, 231). Ugyanígy járjanak el, ha a szövegben vagy a függelékben szereplő ábrákra, táblázatokra vagy számokra utalnak.

V.4.2. Az idézet-jegyzet rendszer

Tekintsünk át most azt az esetet, amikor a jegyzetet a bibliográfiai utalás eszközeként használjuk: ha a szövegben egy szerzőről írunk vagy részleteket idézünk tőle, jegyzetbe tesszük a megfelelő bibliográfiai utalást. Ez nagyon kényelmes eljárás, mert ha a jegyzet a lap alján van, az olvasó rögtön tudja, mely műre vonatkozik az utalás.

Ez azonban dupla adminisztrációt jelent, mert a jegyzetekben idézett műveket a dolgozat végén az irodalomjegyzékben is fel kell sorakoztatni (azon ritka eseteket kivéve, amikor olyan szerzőt idézünk, akinek semmi köze a szakdolgozat e szakbibliográfiájához, mintha például egy csillagászati témájú szakdolgozatban történetesen azt idézem, hogy „... a Szeretet, mely mozgat napot és minden csillagot”²² – ebben az esetben elegendő volna a jegyzet).

Nem lehet tehát azt mondani, hogy ha az idézett művek már a jegyzetben szerepelnek, akkor nincs szükség a mű végi bibliográfiára. Az irodalomjegyzék tulajdonképpen arra szolgál, hogy áttekinthessük a felhasznált anyagot, és átfogó információt nyerjünk a szóban forgó irodalomról, s egyébként is udvariatság lenne arra kényszeríteni az olvasót, hogy a jegyzeteket oldalról oldalra böngészve találja meg a szövegeket.

Ezenkívül a művet lezáró irodalomjegyzék a jegyzeteknél több információt tartalmaz. Amikor például egy külföldi szerzőt idézünk, a jegyzetben csak a mű címét adhatjuk meg eredeti nyelven, míg a bibliográfiában utalhatunk a fordításra is. A jegyzetben általában először a szerző *kereszt-*, majd *vezetéknevét írjuk*, az irodalomjegyzékben pedig az ábécésorrendbe állított vezetékneveket követik a keresztnév. Ezenkívül, ha egy cikk először folyóiratban jelent meg, majd pedig egy sokkal könnyebben hozzáférhető gyűjteményes kötetben, akkor a jegyzetben szerepelhet csak az utóbbi az oldalszámával, míg az irodalomjegyzékben mindenekelőtt az első kiadást kell feltüntetni. A jegyzetben lerövidíthetünk bizonyos adatokat, elhagyhatjuk az alcímet, nem kell odaírni hány oldalas a kötet, az irodalomjegyzéknek viszont mindezeket az adatokat tartalmaznia kell.

A 16. táblázatban egy olyan szakdolgozat egyik oldalát közöljük, amelyben a jegyzetek a lap alján és elől vannak, a 17. táblázatban ugyanezeket a bibliográfiai adatokat adjuk meg, ahogy az irodalomjegyzékben szerepelnek, s figyeljük meg a különbségeket.

Dante, Par. XXXIII, 145.

16. TÁBLÁZAT AZ IDÉZET-JEGYZET PÉLDÁJA EGY OLDALON

Chomsky²² elismeri ugyan Katz és Fodor²³ interpretatív szemantikaelméletét,²⁴ amely szerint a jelentés az elemi összetevők jelentéseinek összessége, nem győzi azonban hangoztatni a szintaktikai mélystruktúra elsőbbségét a jelentés meghatározásában.²⁵

Természetesen, eme első megállapításoktól Chomsky eljutott egy világosabban kifejtett álláspontig, amelynek elemei már első műveiben is fellelhetők, azokban az eszmefuttatásokban, amelyek együtt is megjelentek a „Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation”²⁶ című tanulmányában, s amelyek szerint a szemantikai értelmezés a mélystruktúra és a felszíni struktúra között helyezkedik el. Más szerzők, mint pl. Lakoff²⁷ megpróbálják létrehozni a generatív szemantikát, amelyben a logikai-szemantikai forma generálja magát a szintaktikai szerkezetet.²⁸

17. TÁBLÁZAT

A 16. TÁBLÁZATHOZ KAPCSOLÓDÓ STANDARD BIBLIOGRÁFIA PÉLDÁJA

Kül. szerzők: *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Steinberg, D. D. és Jakobovits, L. A. gondozásában, Cambridge, Cambridge University Press, 1971, pp. X-604.

Chomsky, Noam, *Aspects of a Theory of Syntax*, Cambridge, M.I.T. Press, 1965, pp. XX-252 (ol. ford. in *Saggi Linguistici 2*, Torino, Boringhieri, 1970).

— „De quelques constantes de la théorie linguistique”, *Diogenè* 51, 1965 (ol. ford. in [több szerző] *I problemi attuali della linguistica*, Milano, Bompiani, 1968).

— „Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation”, in (több szerző), *Studies in Oriental and General Linguistics*, Jakobson, Roman gondozásában, Tokyo, TEC Corporation for Language and Education Research, 1970, pp. 52-91; még in (több szerző), *Semantics* (1.) pp. 183-216.

Katz, Jerrold J. és Fodor, Jerry A., „The Structure of a Semantic Theory”, *Language* 39, 1963 (még in (több szerző), *The Structure of Language*, Katz, J. J. és Fodor, J. A. gondozásában, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1964, pp. 479-518).

Lakoff, George, „On Generative Semantics”, in (több szerző), *Semantics* (1.), pp. 232-296.

McCawley, James, „Where do noun phrases come from?”, in (több szerző), *Semantics* (1.), pp. 217-231.

Ruwet, Nicolas, *Introduction à la grammaire generative*, Paris, Plön, 1967, p. 452.

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a példaként közölt szöveg kitalálásakor csak arra ügyeltem, minél több különböző típusú utalás legyen benne, ezért fogalmi tisztaságára nem esküdnék meg.

Arra is felhívom a figyelmet, hogy az irodalomjegyzéket tartalmazó részben az egyszerűség kedvéért csak a legfontosabb adatokat közöltem, tekintet nélkül a III.2.3. részben felsorolt tökéletességi vagy teljességi szempontokra.

A17. táblán szemléltetett standard bibliográfia különböző formájú lehet: a szerzők nevét írhatjuk nagybetűvel, a többszerzős könyvek szerepelhetnek a szerkesztő neve alatt stb.

Láthatjuk, hogy a jegyzetek könnyedebbek az irodalomjegyzéknél, nem tartalmazzák feltétlenül az első kiadást, csak az a céljuk, hogy azonosíthatóvá tegyék a szóban forgó szöveget, a pontos információkat az irodalomjegyzékre hagyják. Csak akkor adják meg az

²² Az irányzat kielégítő összefoglalását l. Nicolas Ruwet, *Introduction à la grammaire generative*, Paris, Pion, 1967.

²³ Jerrold J. Katz és Jerry A. Fodor, „The Structure of a Semantic Theory”, *Language* 39, 1963.

²⁴ Jerrold J. Katz és Jerry A. Fodor, „The Structure of a Semantic Theory”, *Language* 39, 1963.

²⁵ Noam Chomsky, *Aspects of a Theory of Syntax*, Cambridge, M. I. T., 1965. p. 162.

²⁶ A D. D. Steinberg és L. A. Jakobovits gondozásában megjelent *Semantics*-kötetben, Cambridge, Cambridge University Press, 1971.

²⁷ „On Generative Semantics”, in több szerző, *Semantics*, *op. cit.*

²⁸ Ugyanerről az irányzatról l. James McCawley, „Where do noun phrases come from?” in: több szerző, *Semantics*, *op. cit.*

oldalszámot, ha nélkülözhetetlen, nem kell megadni, hány oldalas a kötet, és hogy le van-e fordítva, hiszen ott az irodalomjegyzék.

Mik a rendszer hibái? Vegyük például az 5. számú jegyzetet. Azt mondja, hogy Lakoff cikke az id. többszerzős *Semantics* című kötetében van. Hol idézték? Szerencsére a 4. számú jegyzetben. És ha tíz oldallal előbb idézték volna? Az egyszerűség kedvéért meg kell ismételnünk az utalást? Vagy nézzen utána az olvasó a bibliográfiában? Akkor már jobb a szerzőévszám rendszer, amelyről hamarosan szót ejtünk.

V.4.3. A szerző-évszám rendszer

Számos tudományágban (az utóbbi időben egyre gyakrabban) olyan eljárást alkalmaznak, amely lehetővé teszi, hogy az összes bibliográfiai utalást tartalmazó jegyzetet kiküszöböljük, s csak azokat őrizzük meg, amelyekben kifejtünk valamit, vagy utalunk valamire.

Ennek az eljárásnak az a feltétele, hogy a végső bibliográfiában világosan fel kell tüntetnünk a szerző nevét és a könyv vagy cikk első kiadásának évszámát. Az irodalomjegyzék elkészítésekor tehát a következő formák közül választhatunk:

Corigliano, Giorgio

1969 *Marketing-Strategie e tecniche*, Milano, Etas Kompas S.p.A. (2. kiadás, 1973, Etas Kompass Libri), 304. old.

CORIGLIANO, Giorgio

1969 *Marketing-Strategie e tecniche*, Milano, Etas Kompas S.p.A. (2. kiadás, 1973, Etas Kompass Libri), 304. old.

Corigliano, Giorgio, 1969, *Marketing-Strategie e tecniche*, Milano, Etas Kompas S.p.A. (2. kiadás, 1973, Etas Kompass Libri), 304. old.

Mit tesz lehetővé ez az irodalomjegyzék? Azt, hogy amikor a szövegben az adott könyvről kell szólni, elkerülhessék a lapalji számozott jegyzeteket, idézeteket, mégpedig az alábbi módon:

A létező termékekkel kapcsolatos kutatásokban „a minta méreteinek is meg kell felelniük a próba speciális követelményeinek” (Corigliano, 1969:73). Ugyancsak Corigliano figyelmeztetett arra, hogy a terület kijelölése történhet kényelemszeretettől (1969:71).

Mit csinál az olvasó? Hátralapoz az irodalomjegyzékhez, és rájön, hogy a „(Corigliano 1969:73)” jelölés azt jelenti, hogy „a *Marketing* stb. stb. című könyv 73. oldala”.

Ezzel az eljárással nagymértékben lerövidíthetjük a szöveget, és kiküszöbölhetjük a jegyzetek 80%-át. Ezen kívül csak *egyetlenegyszer* kell leírunk egy könyv (vagy, ha az irodalomjegyzék bőséges, akkor sok-sok könyv) adatait.

Ez a szisztéma tehát különösképpen akkor ajánlatos, ha sok könyvet kell folyamatosan, illetve ha ugyanazt a könyvet kell gyakran felidézni. Így elkerülhetőek a nehézkes, apró jegyzetek, az *ibidem*, az *op.cit.* stb. Egyenesen elkerülhetetlen ez a rendszer akkor, ha csak röviden felsoroljuk a témával kapcsolatos irodalmat. Nézzük például a következő mondatot:

A kérdést részletesen elemezte Stumpf (1945:88-100), Rigabue (1956), Azzimonti (1957), Forlimpopoli (1967), Colacicchi (1968), Poggibonsi (1972) és Gzbiniewsky (1975), ezzel szemben teljes mértékben figyelmen kívül hagyta Barbapedana (1950), Fugazza (1967) és Ingrassia (1970).

Ha minden egyes hivatkozásnál jegyzetet kellett volna írunk a mű megjelölésével, valószínűtlenül zsúfolttá tették volna az oldalt, és az olvasó nem követhetné olyan jól nyomon az időbeli sorrendet, valamint a kérdéssel kapcsolatos érdeklődés alakulását.

Ez a rendszer azonban csak bizonyos feltételek mellett működik:

a) ha nagyon *egységes és speciális* irodalomjegyzékről van szó, amelyet dolgozatuk valószínű olvasói már ismernek. Ha a fent említett felsorolás, tegyük fel, a kétélűek szexuális magatartására vonatkozik (rendkívül speciális téma), feltételezhetően az olvasó azonnal tudni fogja, hogy az „Ingrassia 1970” jelölés a *Születésszabályozás a kétélűeknél* című kötetre utal (vagy legalábbis sejti, hogy Ingrassia egyik nemrégiben megjelent tanulmányáról van szó, amelynek más a felépítése, mint Ingrassia 50-es évekbeli tanulmányainak). Ha azonban, tegyük fel, a század első felének olasz kultúrájáról írnak szakdolgozatot, amelyben

regényírókat, költőket, politikusokat, filozófusokat és közgazdászokat idéznek, ez a rendszer nem működik, mert senki nincs hozzászokva ahhoz, hogy egy könyvet az évszám alapján felismerjen. Legfeljebb korlátozott szakterületen lehet valaki képes erre, nem pedig általánosan.

b) ha *modern*, vagy legalábbis az utóbbi két évszázadot felölelő irodalomjegyzékről van szó. Egy görög filozófiáról szóló tanulmányban általában nem idézik Arisztotelész könyvét a megjelenés évszámával (érthető okok miatt).

c) ha tudományos-szakirodalomjegyzékről van szó: *A közönyösök* című könyvet nem szokták úgy idézni, hogy „Moravia, 1929”. Ha tehát a munka megfelel a felsorolt feltételeknek és korlátozásoknak, akkor a szerző-évszám rendszer működőképes.

A 18. táblázatban a 16. táblázat új szisztéma szerint átalakított formáját látják: az első eredmény az, hogy a szöveg *rövidebb* lett: hat jegyzet helyett csak egyet tartalmaz. A hozzá tartozó irodalomjegyzék kicsit hosszabb (19. táblázat), ugyanakkor azonban világosabb is. Jól követhető egy szerző

18. TÁBLÁZAT

A 16. TÁBLÁZAT, SZERZŐ-ÉVSZÁM RENDSZERBEN

Chomsky (1965a: 162) elismeri ugyan Katz és Fodor interpretatív szemantikaelméletét (Katz & Fodor, 1963), amely szerint a jelentés az elemi összetevők jelentéseinek összessége, nem győzi azonban hangoztatni a szintaktikai mélystruktúra elsőbbségét a jelentés meghatározásában.²⁹ Természetesen eme első megállapításoktól Chomsky eljutott egy világosabban kifejtett álláspontig, amelynek elemei már első műveiben is fellelhetők (Chomsky, 1965a: 163), azokban az eszmefuttatásokban, amelyek együtt is megjelentek (Chomsky, 1970.), s amelyek szerint a szemantikai értelmezés a mélystruktúra és a felszíni struktúra között helyezkedik el. Más szerzők (pl. Lakoff, 1971) megpróbálják megalkotni a generatív szemantikát, amelyben a logikai-szemantikai forma generálja magát a szintaktikai szerkezetet (vö. McCawley, 1971 is).

Az irányzat kielégítő összefoglalását l. Ruwet, 1967.

19. TÁBLÁZAT

AZ ELŐZŐ BIBLIOGRÁFIAI PÉLDA SZERZŐ-ÉVSZÁM RENDSZERBEN

- Chomsky, Noam
 1965a *Aspects of a Theory of Syntax*, Cambridge, M.I.T. Press, pp. XX-252 (ol. ford. in Chomsky, N, *Saggi Linguistici* 2, Torino, Boringhieri, 1970).
 1965b „De quelques constantes de la théorie linguistique”, *Diogène* 51 (ol. ford. in [több szerző], *I problemi attuali della linguistica*, Milano, Bompiani, 1968).
 1970 „Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation”, in Jakobson, Roman, ed., *Studies in Oriental and General Linguistics*, Tokyo, TEC Corporation for Language and Educational Research, pp. 52-91 ; még in Steinberg & Jakobovits, 1971, pp. 183-216.
 Katz Jerrold J. & Fodor, Jerry A.
 1963 „The Structure of a Semantic Theory”, *Language* 39 (még in Katz, J. J. & Fodor, J. A., *The Structure of Language*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1964, pp. 479-518).
 Lakoff, George
 1971 „On Generative Semantics”, in Steinberg & Jakobovits, 1971, pp. 232-296.
 McCawley, James
 1971 „Where do noun phrases come from?”, in Steinberg & Jakobovits, 1971, pp. 217-231. Ruwet, Nicolas 1967 *Introduction à la grammaire generative*, Paris, Pion, p. 452. Steinberg, D. D. & Jakobovits L. A., (eds.) 1971 *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. X-604.

művei megjelenésének a sorrendje (valószínűleg megfigyelték, hogy ha ugyanannak a szerzőnek két műve jelent meg ugyanabban az évben, az évszámot az ábécé betűivel egészítették ki), és egyszerűbbé váltak a belső bibliográfiai utalások.

Észreveszik majd, hogy ebben a bibliográfiában nincs „több szerző” jelölés, a

gyűjteményes kötetek a szerkesztő neve alatt jelennek meg. (A „több szerző 1971” jelölés valójában nem jelentene semmit, mert túl sok könyvre vonatkozhatna.)

Azt is észreveszik majd, hogy a gyűjteményes kötetekben megjelent cikkek mellett, a szerkesztő neve alatt olykor maga a gyűjteményes kötet is bekerül a bibliográfiába, máskor azonban csak abban a szövegrészben idézzük, amely az adott cikkekre vonatkozik. Ennek rendkívül egyszerű oka van. Egy olyan gyűjteményes kötetet, mint a Steinberg & Jakobovits, 1971, külön idézünk, mert sok cikkben hivatkoznak rá (Chomsky, 1971; Lakoff, 1971; McCawley, 1971). A Katz és Fodor gondozásában megjelent *The Structure of Language* című kötetet azonban abban a szövegrészben idézzük, amely a két szerző „The Structure of a Semantic Theory” című cikkére vonatkozik, mivel a bibliográfiában nincs több olyan mű, amely hivatkozna rá.

Végül pedig észreveszik majd, hogy ez az eljárás lehetővé teszi, hogy azonnal kiderüljön, ha egy szöveg első kiadásáról van szó, akkor is, ha már megszoktuk, hogy mindent későbbi újrakiadásokból ismerünk. Ezért a szerző-évszám rendszer különösképpen a szaktudományokban készített homogén értekezések esetében hasznos, mivel sokszor fontos tudni, ki vázolt fel először bizonyos elméleteket, vagy ki végzett el első ízben egy bizonyos empirikus kutatást.

S végül van egy utolsó ok, ami miatt, ha lehet, ajánlatos a szerző-évszám rendszert használni. Tegyük fel, hogy befejezték és legépelték a szakdolgozatot, a rengeteg lábjegyzettel együtt, amelynek a száma fejezetenként is elérte a 125-öt. Egyszer csak észreveszik, hogy nem idéztek egy fontos szerzőt, akit nem lehet figyelmen kívül hagyni, és épp az egyik fejezet elején kellene hivatkozni rá. Közbe kell tehát iktatni egy újabb lábjegyzetet, és mind a 125 számot át kell írni!

A szerző-évszám rendszer esetében ez a gond nem merül fel: a szövegben egyszerűen zárójelben feltüntetik a nevet és az évszámot, majd hozzáteszik a tételt az általános bibliográfiához (tollal bejegyzik, vagy egyetlen oldalt újra gépelnek).

Ezenkívül nem is feltétlenül szükséges megvárni, amíg a szakdolgozat elkészül: a jegyzetek elhelyezése már a fogalmazás közben is unalmas újrászámozási gondokat okoz. A szerző-évszám rendszer alkalmazásával azonban mindez a bosszúság elkerülhető.

Ha olyan szakdolgozatnál alkalmazzuk, amelynek nagyon homogén a bibliográfiája, akkor lehet, hogy rengeteg folyóiratra, kézikönyvre és egyéb okmányra vonatkozó rövidítést kapunk. Íme két példa egy természettudományi és egy orvostudományi mű bibliográfiájából.

Mesnil, F. 1896. Etudes de morphologie externe chez les Annélides Bull. Sei. France Belg. 29:110-287.

Adler, P. 1958. Studies on the Eruption of the Permanent Teeth. Acta Genet. et Statist. Med., 5:78:94

Meg ne kérdezzék tőlem, hogy ez mit jelent. Abból indulunk ki, hogy aki ilyen közleményt olvas, az úgyis tudja.

V.5. FIGYELMEZTETÉSEK, CSAPDÁK, SZOKÁSOK

Egy tudományos munka elkészítésekor számtalan fortélyt kell alkalmazni, és számtalan csapda leselkedik ránk. E rövid értekezés keretein belül csak arra szorítkozhatunk, hogy rendezetlen sorokban közöljünk néhány figyelmeztetést, ezzel azonban nem merítjük ki azt a „Sargasso-tengert”, amelyen egy szakdolgozat megírásakor át kell kelni. Rövid figyelmeztetéseink pusztán arra szolgálnak, hogy mindenkivel tudatosítsuk, mennyi veszéllyel kell még magányosan szembenéznie.

Ne hivatkozzanak forrásokra közismert tényekkel kapcsolatban. Eszünkbe nem jutna azt írni, hogy „Napóleon, aki, mint Ludwig mondja, Szent Ilona szigetén halt meg”, pedig gyakran írnak ehhez hasonló badarságokat. Könnyedén leírunk egy olyan mondatot, hogy „a szövőgépek, amint Marx mondja, az ipari forradalom eljövételét jelezték”, miközben egy már

Marx előtt is általánosan elfogadott tényről van szó.

Ne tulajdonítsanak valamely szerzőnek olyan gondolatot, amit ő is mástól idéz. Nemcsak azért, mert ez azt a látszatot keltheti, hogy önkéntelenül is másodlagos forrásokhoz folyamodnak, hanem azért sem, mert lehet, hogy a szerző éppen nem ért egyet, azaz nem fogadja el azt a gondolatot. A jelről írott kis könyvemben különböző osztályozási lehetőségek között megemlítem azt is, amely szerint a jelek expresszív és kommunikatív kategóriákra oszthatók. Egy egyetemi dolgozatban viszont a következőket találtam: „Eco szerint a jelek kommunikatív és expresszív jelekre oszthatók”, miközben én mindig is túl durvának találtam ezt a felosztást, s tárgyilagosan megemlítettem ugyan, de nem fogadtam el.

Ne tegyenek hozzá és ne vegyenek el a jegyzetekből csak azért, hogy rendben legyen a számozás. Megtörténhet, hogy egy legépel (vagy a gépíró számára olvashatóan leírt) szakdolgozatból ki kell hagyni egy tévesnek bizonyuló jegyzetet, vagy feltétlenül be kell iktatni egy újabbat. Ilyenkor felborul a számozás, és ha szerencsénk van, a jegyzeteket fejezetenként számozták meg, nem pedig a szakdolgozat elejétől a végéig (más egy számsort kijavítani egytől tízig, és megint más egytől százötvenig). Hogy ne kelljen az összes számot megváltoztatni, nagy lesz a kísértés, hogy inkább beiktassunk vagy elvegyünk egy jegyzetet. Emberi dolog, de jobb, ha ehelyett újabb jelöléseket alkalmazunk, például o, oo, +, ++ stb. Ez persze elég ideiglenesnek hat, és egyes bírálóknak talán nem fog tetszeni. Tehát, ha lehet, inkább hozzájuk rendbe a számozást.

Van rá mód, hogy anélkül idézzünk mástól kölcsönzött forrásokat, hogy megsértenénk a tudományos korrektség szabályait. Mindig jobb, ha nem használunk másodkézből való forrásokat, néha azonban elkerülhetetlen. Egyesek két módszert javasolnak. Tegyük fel, hogy Sedanelli idézi Smithnek azt a mondatát, amely szerint „a méhek nyelve lefordítható a transzformációs grammatika segítségével”. Első eset: számunkra annak a ténynek a hangsúlyozása a lényeg, hogy Sedanelli maga vállalja a felelősséget ezért az állításért. Akkor a jegyzetben a következő, nem túl elegáns formát alkalmazzuk:

1. C. Sedanelli, *Il linguaggio delle api*, Milano, Gastaldi, 1967, p. 45. (lásd C. Smith, *Chomsky and Bees*, Chattanooga, Vallecchiara Press, 1966, p. 56).

Második megoldás: számunkra az a fontos, hogy rávilágítsunk arra a tényre, hogy az állítás Smithtől származik, s Seda-nellit csak azért idézzük, hogy megnyugtassuk a lelkiismeretünket azért, hogy másodkézből való forrást alkalmazunk. Akkor a jegyzetet így írjuk:

1. C. Smith, *Chomsky and Bees*, Chattanooga, Vallecchiara Press, 1966, p. 56 (idézi C. Sedanelli, *Il linguaggio delle api*, Milano, Gastaldi, 1967, p. 45.).

Mindig pontos információt kell adni a kritikai, javított és egyéb kiadásokról. Pontosítani kell, hogy kritikai kiadásról van-e szó és hogy kinek a gondozásában jelent meg. Második vagy n-edik kiadás esetében pontosítani kell, hogy átdolgozott, javított vagy bővített kiadásról van-e szó, máskülönben előfordulhat, hogy egy 1940-ben írt mű 1970-es kiadásából úgy idézzünk egy gondolatot, mintha a szerző 1940-ben írta volna, miközben bizonyos felfedezések híján ezt akkor még nem tehetette.

Figyeljenek, ha külföldi forrás alapján idéznek régi szerzőt. Különböző kultúrákban más-más neve van ugyanannak a szerzőnek. Akit a franciák Pierre d'Espagne-nek neveznek, azt olaszul nem Pietro di Spagnának, hanem Pietro Ispánénak hívják. Scot Erigene-nek mondják azt, akit az olaszok Scoto Eriugenának. Ha angol szövegben Nicholas of Cues-szal találkozunk, akkor Cusanusról van szó (s természetesen ugyanígy fel kell ismerniük az olyan neveket, mint Pétrarque, Petrarch, Michel Ange, Vinci, Boccace). Robert Grosseteste olaszul Roberto Grossatesta. Albert Le Grand vagy Albert the Great Albertus Magnus. A titokzatos Aquinas Aquinói Szent Tamással azonos. Anselmo d'Aosta az angoloknál és a németeknél Anselm (of, von) Canterbury. Ne gondoljanak két festőre a Roger van der Wayden és a Rogier de la Pasture nevek hallatán, mert ugyanazt a személyt jelölik. Jupiter te-mésztesen

Giovéval azonos. Figyeljenek akkor is, amikor orosz neveket írnak át régi francia forrásból. Biztos nem esnek abba a hibába, hogy Staline-t vagy Lenine-t írnak, de esetleg kísértésbe eshetnek, hogy az Ouspenskyt átvegyék, miközben Uszpenszkijről van szó. Ugyanez vonatkozik a városnevekre: Den Haag, The Hague, La Haye, L'Aja, mind Hágával azonos.

Hogyan lehet ezeket a dolgokat tudni, amikor több száz van belőlük? Úgy, hogy ugyanarról a témáról különböző szövegeket olvasunk, különböző nyelveken. Bennfentesek, klubtagok vagyunk. Ahogy bármelyik kisfiú tudja, hogy Satchmo Louis Armstronggal azonos, és minden újságolvasó tudja, hogy Fortebraccio nem más, mint Mario Melloni. Aki nincs tisztában ezekkel a dolgokkal, jöttment, vidéki benyomását kelti: egy szakdolgozat esetében azonban (amelyben például a jelölt, néhány másodlagos forrás átlapoztatása után Arouet és Voltaire kapcsolatáról kezd el értekezni) nem „vidékiének nevezik az illetőt, hanem „tudatlannak”.

Figyeljenek az angol nyelvű könyvekben talált számokra. Ha egy amerikai könyvben azt írják 2,625, az kétezer-hatszázhuszonötöt jelent, míg a 2.25 kettő egész huszonöt századot.

A külföldiek nem használják a Cinquecento, Settecento, Novecento elnevezéseket, hanem azt írják XVI, XVIII, XX. század. Ha azonban egy francia vagy egy angol könyvben olaszul „Quattrocento”-t írnak, akkor az olasz kultúrának egy meghatározott firenzei korszakára utalnak. Ne tegyenek automatikusan egyenlőségjelet a különböző nyelvek szakkifejezései közé. Az angol „renaissance” kifejezés más időszakra vonatkozik, mint az olasz : a XVI. század szerzőit is magában foglalja. A „mannerism” vagy „Manierismus” meghatározás is csalóka, nem ugyanazt jelenti, mint az olasz „manierismo”.

Köszönetnyilvánítás – Ha a témavezetőn kívül valaki szóbeli tanácsokkal, ritka könyvek kölcsönzésével vagy más módon segítséget nyújtott a munkájukhoz, jó, ha a szakdolgozat elején vagy végén köszönetet mondanak neki. Ez azt is bizonyítja, hogy vették a fáradságot, és másokkal is konzultáltak. Ízléstelen dolog köszönetet mondani a témavezetőnek. Ha segített, csak a kötelességét teljesítette.

Megtörténhet, hogy olyan tudósna mondanak köszönetet és érzik magukat lekötve, akit a témavezető gyűlöl és megvet. Ez súlyos szakmai melléfogás, de a maguk lelkén szárad. Két megoldás van : vagy bíznak a témavezetőben, és ha ő azt mondja valakire, hogy idióta, akkor nem kérnek tőle tanácsot, vagy a témavezető elég nyitott ahhoz, hogy belenyugodjék, tanítványa olyan forrásokhoz is folyamodik, amelyekkel ő maga nem ért egyet, s esetleg udvarias vitát kezdeményez a szakdolgozat megvédésekor. Előfordulhat azonban, hogy a témavezető lobbanékony, gyűlölködő, hiú vénember, akkor nem hozzá kellett volna írni a szakdolgozatot.

Ha pedig mégis hozzá akarták írni, mert hibái ellenére jó protektornak gondolták, legyenek következetesen becselenek és ne idézzék azt a másikat, hiszen úgy döntöttek, hogy ugyanolyanok lesznek, mint a mesterük.

V.6. A TUDOMÁNYOS ÖNÉRZET

A IV.2.4. részben a kutatási módszerben és a szövegek olvasásakor nélkülözhetetlen tudományos önértékről szoltunk. Most a bátor megfogalmazáshoz szükséges tudományos önértékről mondunk néhány szót.

Nincs bosszantóbb annál, ha egy szakdolgozatban (sőt néha nyomtatott szövegekben is), a szerző folyton *excusationes non petita*-t alkalmaz.

Nem vagyunk kompetensek ebben a témában, mégis megkockáztatnánk azt a feltevést, hogy ...

Hogyhogy nem kompetensek? Hónapokat, sőt talán éveket szenteltek a választott témának, feltehetően elolvasták róla mindazt, amit lehetett, gondolkodtak rajta, jegyzeteket készítettek, és most veszik észre, hogy nem kompetensek? Akkor mit csináltak mindez idő alatt? Ha nem

érik magukat kompetensnek, ne adják be a szakdolgozatot. Ha beadják, akkor úgy érik, elkészültek, mindenesetre nincs joguk mentegetőzni. Ha tehát egyszer már ismertették mások véleményét, tudatták a nehézségeket, s rámutattak arra, hogy egy adott témáról különböző álláspontok léteznek, *dobják be magukat*. Mondják azt nyugodtan, hogy „úgy véljük” vagy „véltetőleg”. Abban a pillanatban, amikor beszélnek, önök a szakemberek. Ha kiderül, hogy gyenge szakemberek, az elég baj, de habozni nincs joguk. Önök az emberiség szószólói, a kollektíva nevében szólnak az adott témáról. Legyenek óvatosak és alázatosak, mielőtt kinyitják a szájukat, de ha már kinyitották, legyenek önértékesek és öntudatosak.

Ha X témáról írunk szakdolgozatot, akkor feltételezzük, hogy korábban még senki nem szólt olyan kimerítően és olyan világosan arról a témáról. Könyvünk mindvégig arra intett, hogy nagyon óvatosnak kell lenni a téma kiválasztásakor, hogy ajánlatos körülhatárolt, akár nagyon könnyű, sőt kisszerűnek látszó témát választaniuk. De a választott téma -legyen az akár „*A Via Pisacane és a Via Gusta vo Modena sarkán álló újságárus forgalmának alakulása 1976. augusztus 24-től 28-ig*” – legnagyobb élő szaktekintélyének önöknek kell lenniük.

Ha pedig kompilációs szakdolgozati témát választottak, amelyben csak összefoglalják mindazt, amit a témával kapcsolatban mondtak, nem fűznek hozzá semmi újat, akkor is önök a szaktekintélyek abban, hogy mit mondtak más szaktekintélyek, és senki nem ismerheti önöknél jobban *mindazt*, amit a témával kapcsolatban mondtak.

Természetesen úgy kell dolgozniuk, hogy tiszta legyen a lelkiismeretük, ez azonban más ügy. Itt stílusbeli kérdéstről van szó. Ne siránkozzanak és ne legyenek komplexusaik, mert az unalmas.

Figyelem: a most következő fejezet nem nyomtatott, hanem gépelt szöveg lesz. Arra szolgál, hogy bemutassam a szakdolgozat végső megfogalmazásának egy modelljét. Lesznek benne hibák és javítások, mert sem én, sem önök nem lehetnek tökéletesek.

A dolgozatírás utolsó két lépése a végleges szövegváltozat megírása és a gépelés.

Látszólag a végleges megfogalmazás az önök dolga és fogalmi kérdés, a gépelés pedig a gépiró dolga és manuális kérdés. Ez azonban nem egészen így van. Amikor legépeltetjük a szakdolgozatot, néhány módszerbeli kérdésben is döntenünk kell. Attól, hogy önök a gépiróra bízzák a döntést, és az a saját módszereit alkalmazza, a szakdolgozat megformálásának még létezik a tartalomra is kiható, sajátos grafikai formája. Ha pedig, amint az remélhető, önök döntenek ezekben a kérdésekben, bármilyen szövegszerkesztési módot választanak is (kézírás, egyetlen ujjal pötyögtetés, vagy – ne adj' isten – magnó), annak már magában kell foglalnia a másolónak szóló utasításokat.

Ezért találnak tehát ebben a részben grafikai utasításokat, amelyek mind a fogalomrendszert, mind a szakdolgozat „kommunikációs arcukat” befolyásolják.

Már csak azért is, mert nem állítjuk, hogy feltétlenül mással kell legépeltetni a szakdolgozatot. Önök is legépelhetik, főleg ha olyan munkáról van szó, amely különleges grafikai megoldásokat igényel. Ezenkívül, ha maguk gépelik le az első vál-

219

tozatot, a másolónak nem lesz más dolga, mint hogy szebben lemásolja azt, amit önök már a gépelés szempontjából is meghatároztak.

Csak az a kérdés, hogy tudnak-e, vagy meg tudnak-e tanulni gépelni. Egyébként egy használt hordozható írógép olcsóbb, mint a gépiró.

VI. A VÉGSŐ SZÖVEG MEGSZERKESZTÉSE

VI. 1. Grafikai követelmények

VI.1.1. Margók és sorközök

Ez a fejezet a címmel kezdődött, amelyet NAGYBETŰVEL írtunk bal oldalra (de írhattuk volna középre is). A fejezet sorszámot visel, amelyet ebben az esetben római számmal írtunk (később majd meglátjuk a többi lehetséges megoldást).

Utána, három vagy négy sor kihagyással, bal oldalon aláhúzva megjelenik az alfejezet címe, előtte a fejezet sorszámával és egy újabb megkülönböztető számmal. Utána következik két sorral lejjebb (avagy kettes sorközzel) a még kisebb egység címe, amelyet nem húzunk alá, hogy meg tudjuk különböztetni az alfejezet címétől. A szöveg három sorral a cím alatt kezdődik, s az első szót két leütéssel beljebb írjuk. Választhatunk, hogy csak a fejezet első sorát kezdjük két leütéssel beljebb, vagy minden bekezdést úgy, mint ezen az oldalon.

Azért fontos a bekezdéseket beljebb írni, hogy rögtön érthető legyen, hogy az előző bekezdés lezárult, s az értekezés némi szünet után folytatódik. Amint láttuk, jó, ha minél gyakrabban írunk új bekezdést, de ne ötletszerűen tegyük. Az új bekezdés azt jelzi, hogy szervesen lezárult egy különböző mondatokból álló szakasz, és elkezdődött az értekezés újabb része. Olyan ez, mintha beszéd közben egyszer csak megállnánk és azt kérdeznénk: „Érthető? Minden rendben? Jó, akkor folytatjuk. „ Ha mindenki egyetért, új bekezdést nyitunk, majd tovább megyünk, pontosan úgy, mint a jelen esetben.

Ha az alfejezet véget ért, újabb három sort kihagyunk a szöveg vége és az új alfejezet között.

Ezt az oldalt másfeles sortávolsággal gépelték. Sok szakdolgozatot gépelnek kettes sortávolsággal, mert az a legkönnyebben olvasható, terjedelmesebbnek látszik, és könnyebb újragépelni az oldalakat. A kettes sorköz esetén a fejezet címe, az alfejezet címe és az esetleges egyéb címek közötti távolság egy sorral nő.

Ha a szakdolgozatot másolóirodában gépelik, a gépíró tudja,– hogy mekkora margót kell hagynia a lap négy szélén. Ha önök gépelik, vegyék figyelembe, hogy az oldalak valamilyen módon össze lesznek kapcsolva, s az összefűzés oldalán is olvashatónak kell maradniuk. Valamennyi kihagyás a jobb oldalon is ajánlatos.

Ez a grafikai követelményekről szóló fejezet, mint észrevették, nem nyomtatott, hanem a könyv formájának megfelelően egy szakdolgozat géppel írott oldalait reprodukálja. Ez a fejezet tehát nemcsak az önök szakdolgozatáról, hanem önmagáról is szól. Aláhúzunk néhány szakkifejezést, hogy bemutassuk, mikor kell aláhúzni, jegyzeteket készíteni, a szöveget fejezetekre és alfejezetekre osztjuk, hogy bemutassuk a fejezetekre, alfejezetekre és szakaszokra osztás kritériumait.

VI.1.2. Aláhúzások és nagybetűk

Az írógépen nincs dőlt betű, csak álló. Ezért azt, amit a könyvekben dőlt betűvel írnak, a szakdolgozatban alá kell húzni. Ha a szakdolgozat egy könyv géppel írott változata lenne, a nyomdász az összes aláhúzott szót kurziválná.

Hogy mit húzunk alá, általában a szakdolgozat jellegétől függ, de az általános kritériumok a következők:

a) a nem közhasználatú idegen szavakat (nem húzzuk alá az anyanyelvünkbe átment közhasználatú szavakat: bár, sport, valamint Boom, crack, shock. Egy asztronautikáról szóló szakdolgozatban nem húzzuk alá a szakterület közhasználatú szavait, mint pl. splash down};

b) tudományos elnevezéseket, mint pl. felis catus, euglena viridis, clerus apivorus;

c) olyan szakkifejezéseket, amelyeket hangsúlyozni kívánunk: „a karottázs mód-szere a

köölajfeltárás különböző folyamataiban . . .

d) teljes *i* nem túl hosszú) mondatokat, ame-

lyek egy szakdolgozat lényegét vagy konklúzióját tartalmazzák: „azt akarjuk tehát bemutatni, hogy alapvető változások történtek az elmebetegség definíciója terén”;

e) könyvcímeket (nem fejezetek vagy folyóiratokban talált tanulmányok címét,);

f) versek, színpadi művek, képek, szobrok címét: „Lucia Vaina-Pusca” La théorie des mondes possibles dans l'étude des textes — Baudelaire lecteur de Brueghel” című tanulmányában Hintikka Knowledge and Belief című írására hivatkozik, amikor azt állítja, hogy Baudelaire Les aveugles című költeményét Brueghel Vakok című képe ihlette” ;

a napilapok és hetilapok címét: „lásd a 1' Espresso 1976. június 24-i számában megjelent „És a választások után?” című cikket”;

h) filmek, dalok és operák címét.

Figyelem: ne húzzák alá a más szerzőktől vett idézeteket, azokra az V. 3. rész szabályai érvényesek. Ne húzzák alá a két vagy három sornál hosszabb idézeteket sem: a sok aláhúzás olyan, mint amikor valaki gyakran kiált „farkas, farkas”-t, és amikor tényleg baj van, senki ügyet sem vet rá. Az aláhúzásnak ugyanazt a szerepet kell betöltenie, mint a sajátos intonációnak egy szöveg felolvasásakor: akkor is fel kell hívnia magára a hallgatóság figyelmét, ha az éppen elkalandozott.

Sok könyvben a dőlt betű (vagyis az aláhúzás) mellett olyan nagybetűt is alkalmaznak, amely kisebb a mondat elején vagy a tulajdonnevekben lévő nagybetűnél. Az írógépen ilyen nincs, de (nagy körütekintéssel!) egy rendkívül fontos szakkifejezést nagybetűvel is írhatnak. Ha emellett döntenek, akkor a szakdolgozat kulcsfontosságú szavait kell nagybetűvel írni, az idegen mondatokat, szavakat vagy címekeket pedig alá kell húzni. Lássunk egy példát:

Hjelmslev JELFUNKCIÓNAK nevezi azt a korrelációt, amely a KIFEJEZÉS és a TARTALOM, e két, egyébként egymástól független szinthez tartozó FUNKTIV között létrejön. Ez a definíció megkérdőjelezi a jel mint autonóm egység fogalmát. Felhívom a figyelmüket, hogy egy nagybetűvel írt (vagy aláhúzott) szakkifejezés bevezetését közvetlenül megelőzően vagy követően definiálni kell a fogalmat. Ne használjanak nagybetűt kiemelésre („felfedezésünk DÖNTŐNEK látszik értekezésünk szempontjából”). Általában soha, semmilyen módon ne hangsúlyozunk. Ne használjunk felkiáltójeleket és három pontot £ hacsak nem egy idézett szöveg megszakítását akarjuk jelölni). A felkiáltójelek, a pont-pontpont, a nagybetűk alkalmazása nem szakkifejezések esetében dilettáns íróra vall, és csak saját költségen kiadott könyvekben jelenik meg.

VI.1.3· Alfejezetek

Az alfejezetnek további alegységei is lehetnek, mint például ennél a fejezetnél. Ha az alfejezet címét aláhúzzuk, a további alegységek címét azáltal különböztetjük meg, hogy nem húzzuk alá, ez akkor is elég, ha a cím és a szöveg közötti sortávolság nem változik. Másrészt mint látják, az alfejezetek és a további alegységek megkülönböztetésére ott a számozás is. Az olvasó pontosan érti, hogy a római szám a fejezetet jelöli, az első arab szám az alfejezetet, a második arab szám pedig a következő alegységet.

IV.1.1. Alfejezetek – Azért ismétljük meg az alegység címét, hogy bemutassunk egy másik szisztémát: itt a cím nem különül el a szövegtől, aláhúztuk. Ez a rendszer nagyon jól működik, de kizárja, hogy ugyanezt a módszert alkalmazzák a további alegységek jelölésére is, amire pedig olykor szükség lehet (mint ugyanebben a fejezetben látni fogják).

Lehetne számozást használni címek nélkül, íme egy példa arra', hogy az éppen most

olvasott alegységet hogyan lehetett volna másképpen elindítani:

IV. 1.3. A szöveget rögtön a számok után lehetne kezdeni, és az egész sort két vonal választaná el az éppen befejezett résztől. Mindenesetre az alcímek nemcsak az olvasót segítik, hanem következetességre kötelezik a szerzőt is, akinek egyetlen címben kell 226

meghatározni (vagyis egy alapvető probléma fókuszba állításával igazolni) a kérdéses alfejezetet. A cím bizonyítja az adott rész létjogosultságát.

A fejezeteket és alfejezeteket Jelölő számok, címekkel vagy címek nélkül, különbözőek lehetnek. Itt utalunk a VI. 4-es, „A tartalomjegyzék” című részre, amelyben majd található néhány számozási modellt. Azért említjük a tartalomjegyzéket, mert felépítésének pontosan tükröznie kell a szövegét, és fordítva.

VI.1.4. Idézőjelek és más írásjelek

Idézőjeleket a következő esetekben használunk:

a) ha tő- vagy rövid összetett mondatot idézünk más szerzőtől, mint például most, amikor emlékeztetjük önöket arra, hogy Campbell és Ballou szerint „a három gépelt sornál nem hosszabb idézeteket idézőjelbe tesszük és a szövegben helyezük el”;²⁹ ha egyes szavakat idézünk más szerzőtől, mint például most, amikor megemlékezünk arról, hogy a fentiekben idézett Campbell és Ballou szerint idézőjelünket más néven „quotation marks”-nak nevezik /de mivel idegen szóról van szó, írhatnánk úgy is, hogy „quotation marks”). Magától értetődik, hogy ha elfogadjuk a két szerző terminológiáját és átvesszük tőlük a szakkifejezést, már nem úgy írjuk, hogy „quotation marks”, hanem úgy, hogy quotation marks, sőt, ha értekezésünk az angolszász tipográfiai szokásokról szól, úgy is írhatjuk, hogy QUOTATION MARKS (mert itt értekezésünk egyik szakkifejezéséről van szó);

ej közhasználatú vagy más szerzőtől kölcsönzött szakkifejezések esetében, amikor azt írniuk elé, hogy „úgynevezett”. Azt írjuk tehát, hogy az idealista esztétikákban a „költészet” nem ugyanazt jelenti, mint egy kiadói katalógusban, ahol a KÖLTÉSZET címszó az ELBESZÉLŐ IRODALOM és az ESSZÉ ellentétéként szerepel. Ugyanígy azt is mondhatjuk, hogy a hjelmslevi JELFUNKCIÓ fogalom megkérdőjelezi a jelenlegi ¹¹ jel” fogalmat. Nem javasoljuk az idézőjel használatát szakkifejezések kiemelésére, ahogy egyesek teszik, olyankor inkább az aláhúzáshoz vagy az 'egyvesszős, egyszerű idézőjel' alkalmazásához kell fordulnunk;

de ha színpadi művekből idézünk. És noha leírhatjuk úgy is, hogy és akkor Hamlet kimondta a „Lenni vagy nem lenni? Ez itt a kérdés” szavakat, én mégis azt tanácsolnám, hogy a következő módon idézzük:

Hamlet — Lenni vagy nem lenni? Ez itt a kérdés.

Hacsak a felhasznált szakirodalom nem követ más módszert.

Mi történik akkor, ha egy idézőjeles szöveget akarunk idézni, amelyben további idézőjelben álló szavak szerepelnek? Akkor egyszerű idézőjelet használunk, mint például amikor azt írjuk le, hogy Smith szerint „a híres 'lenni vagy nem lenni'¹ verssor Shakespeare összes értelmezőjének vesszőparipája volt”.

És ha Smith azt mondta, hogy Brown azt mondta, hogy Wolfram mondott valamit? Egyesek ezt a következőképpen oldják meg: Smith híres megállapítása szerint „mindazok, akik Brownnak arra a kijelentésére, mely szerint tagadni kell Wolframnak azt az alapelvét, hogy? a lét és a nemlét egybeesik, olyan hibát követnek el, amely nem igazolható”. Ha azonban megnézzük az V. 3. 1. részt 8. szabály, meglátjuk, hogy ha a Smith-idézetet kisebb betűvel írjuk és beljebb kezdjük, akkor elkerülhetjük a különböző idézőjelek használatát, és elegendő lesz az egy- és a kétvesszős idézőjel. Mindazonáltal az előző példában láhattunk[^]

²⁹ W. G. Campbell és S. V. Ballou, Form and Style Theses Reports, Term Papers, 4. kiadás, Boston, Houghton Mifflin, 1974, 40. old.

árkos (Ç, más néven olasz idézőjelet. Ezt meglehetősen ritkán használjuk, már csak azért is, mert az írógépen nem szerepel. Egyik munkámban mégis feltétlenül alkalmaznom kellett, mert míg a rövid idézetek és az „úgynevezett” konnotációk esetében a kétvesszős idézőjelet használtam, meg kellett különböztetnem a szót

mint jelölőt (/ferde zárójelbe téve és mint „jelöltet” .

Azt írtam tehát, hogy a /kutya/ szó jelentése négy lábú húsevő állat . Ezekben a ritkán előforduló esetekben mindig a felhasznált szakirodalom alapján kell dönteni, és a gépelt szakdolgozatba kézzel kell beírni a jeleket, ahogy én tettem ezen az oldalon.

Speciális témákkal kapcsolatban nem lehet általános érvényű utasításokat adni, mivel sajátos jeleket igényelnek. Egyes logikai, matematikai, vagy nem európai nyelvekről írott szakdolgozatok esetében, amennyiben nincs elektromos, gömbfejes írógépünk (amelybe mindig azt a fejet lehet betenni, amelyen a megfelelő ábécé van), nem marad más hátra, mint hogy kézzel írjuk, ami nem kevés fáradsággal jár. Olyan esetekben azonban, amikor képletet (vagy görög vagy orosz szót), egy tantumot kell leírni, a kézíráson kívül van még lehetőség: a görög és a cirill ábécét átírhatjuk a nemzetközi szabályoknak megfelelően, a logikai-matematikai képletek esetében pedig gyakran léteznek olyan alternatív gráf émak, amelyeket géppel is le lehet írni. Természetesen meg kell beszélnünk a témavezetővel, hogy élhetünk-e ezekkel a lehetőségekkel, illetve jó, ha megnézzük a témával kapcsolatos szakirodalmat.

Nézzünk csak meg egy példát néhány logikai képletről (bal oldal) , amelyeket kis fáradsággal át lehet írni a jobb oldali formákra:

$p \supset q$	- ből	$p \rightarrow q$	lesz
$p \wedge q$	- "	$p \cdot q$	lesz
$p \vee q$	- "	$p \underline{\vee} q$	lesz
$\Box p$	- "	Lp	lesz
$\Diamond p$	- "	Mp	lesz
$\sim p$	- "	$\neg p$	lesz
$(\forall x)$	- "	(Ax)	lesz
$(\exists x)$	- "	(Ex)	lesz

Az első öt átírási mód elfogadható nyomtatásban is, az utolsó három csak géppel írott szakdolgozatban, de jegyzetben fel kell tüntetni választásunk magyarázatát és igazolását.

Hasonló gondok adódhatnak nyelvészeti szakdolgozatok esetében, amelyekben a fonéma jelölése lehet b vagy /b/.

Bizonyos képletek esetében a zárójelek rendszerét egyszerű kerek zárójelek sorává lehet redukálni, így a

$\{[(p \supset q) \wedge (q \supset r)] \supset (p \supset r)\}$ képletből a következő lesz:
 $((p \rightarrow q) \cdot (q \rightarrow r)) \rightarrow (p \rightarrow r)$.

Ugyanígy, aki transzformációs grammatikából ír szakdolgozatot, az tudja, hogy a fa-diagram elágazásait zárójellel is lehet jelölni. Aki ilyen munkát végez, már ismeri a szabályokat.

VI.1.5. Diakritikus jelek és betűátírások

A betűátírás azt jelenti, hogy a szöveget az eredetiről eltérő alfabetikus rendszerbe írjuk át. A betűátírásnak nem célja a szöveg

fonetikai értelmezése. Arra szolgál, hogy az eredeti szöveget betűről betűre reprodukálja úgy, hogy azt bárki rekonstruálni tudja eredeti formájában akkor is, ha csak ezt a két ábécét ismeri.

Betűátírást alkalmazunk a történelmi és a földrajzi nevek többségénél, valamint akkor, ha egy szónak nincs megfelelője anyanyelvünkben.

A diakritikus jelek olyan jelek, amelyek az ábécé hagyományos betűihez kapcsolódva különleges fonetikai értéket kölcsönöznek nekik. Diakritikus jelek tehát a legközönségesebb olasz ékezetek (az éles ékezet „/” például zárttá teszi a perché szó végén álló e hangot), ezenkívül a francia „ç” cédille-je, a spanyol „*n” tildéje, a német „ü” két pontja, valamint más ábécék kevésbé ismert jelei, pl. adán^{^^}, a lengyel „i” stb.

Olyan szakdolgozatban, amely nem lengyel irodalomról szól, elhagyható a l-től a vonás: „łodz” helyett írhatják azt, hogy „Lodz”, az újságokban is ez áll. A latin nyelvek esetében azonban általában nagyobb a szigor. Vegyünk néhány esetet.

Bármely szövegben tiszteletben kell tartani a francia ábécé valamennyi különleges jelét. E jelek némelyike kisbetűre szerepelhet a billentyűzeten. Nagybetűk esetében úgy írjuk, hogy Ça ira, viszont École helyett Ecole-1, „A la recherche . . .” helyett A la recherche . . . -1 írunk, mivel a nagybetűk a francia nyomtatott szövegekben sem hangsúlyosak. Mind kisbetűk, mind nagybetűk esetében mindig tegyük ki a német nyelv három különleges jelét: ä, ö, ü. S mindig ü-1 írjunk, nem pedig ue-1 (Führer nem Fuehrer).

Bármilyen könyvben tegyük ki mind a kisbetűkre, mind a nagybetűkre a spanyol ábécé különleges jeleit, az éles ékezetet és az η tildéjét. A kis η betű tildéje helyett használhatjuk a kúpos ékezetet: n. Egy spanyol irodalmi szakdolgozatban azonban nem így írnám.

Minden könyvben tartsuk tiszteletben, mind a kisbetűk, mind a nagybetűk esetében, a portugál ábécé hat különleges jelét: az öt tildével írott magánhangzót és a q-1.

A többi nyelvnél esetenként kell dönteni, és mint általában, a megoldás itt is attól függően változik majd, hogy egyetlen szót idéznek-e, vagy éppen az adott nyelvről írják a szakdolgozatot. Egyedi esetekben alkalmazkodhatunk az újságokban vagy a nem tudományos könyvekben elfogadott konvenciókhoz.

A dán a betűt néha aa- nak írják, a cseh y-ból y lesz, a lengyel i-ből pedig l stb.

(A cirill és görög betűk átírásáról magyarul külön szabály gondoskodik, l. ehhez A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az újjörög nevek magyar helyesírása. Akadémia Kiadó, Budapest 1985. — A szerkesztő megjegyzése.)

VI. 1.6. Központozás, rövidítések

Nagy kiadók között is sok eltérés van a központozási jelek, vesszők és az ékezetek használatában. A szakdolgozatnak nem kell annyira pontosnak lennie, mint egy nyomdakész gépelt szövegnek. Mégsem árt, ha rendelkezünk néhány információval a szabályokról, és amennyire lehetséges, megpróbáljuk betartani őket. Vezérfonalként megadjuk könyvünk kiadójának utasításait, de felhívjuk a figyelmet arra, hogy egyes szempontok tekintetében más kiadók másként vélekednek. Nem is annyira a szempontok fontosak azonban, hanem az, hogy következetesen alkalmazzuk őket.

Pontok és vesszők. Ha a pontok és a vesszők az idézőjelbe tett idézethez tartoznak, az idézőjelen belül helyezük el őket, mivel az idézőjel összetartozó szövegrészeket fog közre. Ezért azt írjuk, hogy Smith, Wolfram elméletével kapcsolatban felteszi a kérdést, hogy el kell-e fogadnunk álláspontját, mely szerint „A lét azonos a nemléttel, bármilyen szempontból nézzük is.” Mint látják, a mondat végi pont az idézőjelen belül van, mivel a Wolfram-idézet is ponttal fejeződött be. Ezzel szemben azt írjuk, hogy Smith *nem* ért egyet Wolframmal abban, hogy „a lét azonos a nemléttel”. A pontot itt az idézet után írjuk, mert a teljes mondatnak csak egy részét idéztük. Ugyanez a teendő a vesszőkkel is: azt írjuk, hogy Smith, miután idézte

Wolfram álláspontját, mely szerint „a lét azonos a nemléttel”, kitűnően meg is cáfolja azt. Másképp járunk el a következő mondat idézésekor: „Nem hinném, „ mondta, „ hogy lehetséges volna. „ Ezenkívül ne feledjük, hogy a zárójelbe tett közbeszúrások elé nem kell vesszőt tenni. Nem úgy írjuk tehát, hogy „szerette a színes szavakat, az illatos hangokat, (szimbolista gondolat), a bársonyos szívdobbanásokat”, hanem „szerette a színes szavakat, az illatos hangokat (szimbolista gondolat), a bársonyos szívdobbanásokat”.

A jegyzetek számozása. A jegyzetek száma a központosítás után áll. Azt írjuk tehát:

a legkielégítőbb összefoglalás a témával kapcsolatban Vulpiusé,³⁰ aztán Krahehenbuhlé.³¹ Ez utóbbi nem elégíti ki mindazokat a követelményeket, amelyeket Papper úgy hív, „világosság” Grumpz viszont „a teljesség modelljeként” definiál-ja.

20. TÁBLÁZAT

A JEGYZETEK BEN ÉS A SZÖVEGBEN LEGGYAKRABBAN ELŐFORDULÓ RÖVIDÍTÉSEK

Anon.	Anonim
cikk.	cikkely (nem újságcikk, hanem törvénycikkek és hasonló)
ed.	angol bibliográfiában ed. = editor = szerkesztő
e.g.	(angol szövegben <i>exempli gratia</i>)
É. η.	évszám nélkül
fej.	fejezet
fol.	folio
ford.	fordítás Ford.
megj.	A fordító megjegyzése
h.	hasáb (esetleg col = column)
H. n.	hely nélkül
<i>ibid</i>	vagy <i>ibidem</i> , ugyanott (vagyis ugyanaz a mű, ugyanaz az oldal ; ha a mű ugyanaz,
de	az oldal nem, akkor <i>op. cit.</i> = id. mű és az oldalszám
i.e.	(angol szövegben) <i>id est</i> , vagyis, tehát
ill.	illusztráció
jegyz.	jegyzet (pl. : 1. vagy vö. 3. jegyz.)
kiad.	kiadás (első, második)
köt.	kötet
köv.	következő
l.	lásd
l. lent	lásd lent
MS	kézirat, többes szám MSS
n°	szám (használatát elkerülhetjük úgy, hogy csak magát a számot írjuk oda)
NB	nota bene
<i>op. cit.</i>	ugyanattól a szerzőtől már korábban idézett mű
p.	pagina (vagy o.)
par.	paragrafus (§)
passim	különböző helyeken (amikor nem egy adott oldalra hivatkozunk, mivel a szerző
az	egész műben tárgyalja a fogalmat) pl. például
pseud.	pseudonim, ha a szerző vitatott, pseudo sic így (így írta a szerző, akit éppen

³⁰ A pontosság kedvéért valóban írunk a számnak megfelelő jegyzetet, de képzelt szerzőről van szó.

³¹ Képzelt szerző

idézek; használható óvatosságból vagy ironikusan,
 amennyiben óriási tévedésről van szó) szemelv, szemelvény Szerz.
 megj. „A szerző megjegyzése t. táblaoldal
 t. l. táblalap
 viz. (angol szövegben) *videlicet*, vagyis pontosabban
 vol. kötet, többes száma voll ; (vol. általában egy többkötetes mű egyik kötete, voll,
 azt jel-
 zi, hány kötetből áll a mű) vö. vesd össze
 vs. versus (pl.: fehér vs. fekete, fehér vs. fekete, de úgy is írható, hogy fehér/fekete)

VI. 1. 7· Néhány további tanács

Ha idézőjelet nyitnak, mindig zárják is be. Ez ostoba tanácsnak tűnik, mégis ez a leggyakrabban előforduló mulasztás a géppel írott szövegekben. Elkezdődik egy idézet, és nem tudni, hol a vége.

Ne használjanak túl sok arab számot. Ez a figyelmeztetés természetesen nem érvényes, ha matematikai vagy statisztikai szakdolgozatot írnak, vagy ha pontos adatokat és százalékokat adnak meg. Egy átlagos szövegben azonban inkább azt írják, hogy a hadseregben ötvenezer ember volt (.nem pedig 50 000) , s hogy a mű háromkötetes (nem pedig 3 kötetes), hacsak nem pontos bibliográfiai adatot akarnak közölni, mint pl. „3– köt.”. Írják azt, hogy a veszteség tíz százalékkal nőtt, hogy valaki hatvanéves korában halt meg, hogy a város harminc kilométerre volt.

Használjanak ezzel szemben számokat a dátumok esetében, amelyeket mindig jobb kiírni: 1973· május 7. nem pedig 73/5/7, írhatják azonban röviden, hogy a '18-as háború. Természetesen rövidített dátumokat használjanak, ha dokumentumokat, naplókat stb. kell datálni.

Írják azt, hogy ez és ez az esemény tizenegy harminckor történt, illetve, hogy a kísérlet során 11.30-kor a víz szintje 25 cm-re nőtt. Írják azt, hogy a 7535-ös törzskönyv, a via Fiori Chiari 30. alatti ház, a könyv 144. oldala.

Amikor szükséges, használjanak római számokat: XIII. század, XII. Pius, VI. flotta. Ne írják azt, hogy „XII– ik”, nem szükséges, mert a római számok mindig sorszámot jelölnek.

Legyenek következetesek a betűszók használatában, írhatják úgy is, hogy U. S. A. , és úgy is, hogy USA, de ha egyszer USA-t írtak, akkor a továbbiakban is a PCI, RAF, SOS, FBI formát kell használniuk.

Használják körültekintően a tö- és sorszámneveket, a római és az arab számokat. Vannak olyan írásmódok, amelyekben a római szám általában a nagyobb egységekre történő felosztást jelzi. A

XIII. 3· jelölés például azt jelenti, hogy a tizenharmadik kötet harmadik része, a tizenharmadik ének harmadik versszaka, a tizenharmadik évfolyam harmadik száma. Írhatják mindezt úgy is, hogy 13i 3, általában akkor is megértik majd, de furcsa lenne, ha azt írnák, 3· XIII. Írják csak azt, hogy Hamlet III, II, 28, mindenki tudni fogja, hogy a harmadik felvonás második jelenetének huszonnyolcadik soráról van szó, vagy azt, hogy Hamlet, III, 2, 28 (vagy pedig Hamlet III. 2. 28), de ne írják úgy, hogy Hamlet 3, II, XXVIII. A táblákat, statisztikai táblázatokat, képeket vagy térképeket jelölhetik úgy is, hogy 1. ábra, 4· tábla és úgy is, hogy I. ábra, IV. tábla, de könyörgöm, tartsák meg ugyanazokat a jelöléseket a táblák és az ábrák mutatójában. S ha római számokat használtak a táblák jelölésére, használjanak arab számokat az ábrákra. Így egy szempillantás alatt érthetővé válik, mire utalnak.

Olvassák el újra a legépelt szöveget! Nem-csak azért, hogy kijavítsák a gépelési hibákat

(főleg az idegen szavakban és a nevekben), hanem azért is, hogy ellenőrizzék a jegyzetek számozását és az idézett könyvek oldalszámát. Íme néhány dolog, amit feltétlenül ellenőrizni kell:

Oldalak: rendben van-e a számozásuk?

Belső utalások: stimmelnek-e a fejezet- és az oldalszámok?

Idézetek: mindig megvan-e az idézőjel, mindkét oldalon? Mindig következetesen használtuk-e a kihagyásokat, a szögletes zárójeleket, s beljebb kezdtük-e a megfelelő sorokat? Megjelöltük-e minden idézet forrását?

Jegyzetek: megegyeznek-e a szövegben lévő számok a jegyzetekével? Láthatóan elkülönül-e a szöveg a jegyzetektől? Rendben van a jegyzetek számozása, vagy vannak benne ugrások?

Bibliográfia: ábécésorrendben vannak-e a nevek? Nem írtak-e keresztneveket egyes vezetéknevek helyére? Megvan-e az összes adat, ami egy könyv azonosításához szükséges? Nem idéztek-e részletesebben egyes címeket a többinél (pl. oldalszám vagy sorozatcím megjelölése)? Meg lehet-e különböztetni a könyveket a folyóiratoktól és a nagyobb művek fejezeteitől? Van-e pont az utalások végén?

VI. 2. A mű végén álló bibliográfia

A bibliográfiáról szóló fejezetnek nagyon hosszúnak, pontosnak és alaposnak kellene lennie. Mi azonban már legalább kétszer időztünk a témánál. A III.2.3. részben leírtuk, hogyan kell feltüntetni az egyes művek adatait, az V. 4. 2. és az V. 4. 3. részben elmondtuk, hogyan kell jegyzetben utalni a művekre, és hogy milyen kapcsolat van a jegyzetbeli utalás és a záró bibliográfia között. Ha visszalapoznak ehhez a három fejezethez, megtalálják mindazt, ami egy záró bibliográfia elkészítéséhez kell.

Mindenesetre és mindenekelőtt azt szögezzük le, hogy egy szakdolgozatban feltétlenül szükség van záró bibliográfiára, bármennyire pontosak és részletesek is az utalások a jegyzetben. Nem kényszeríthetjük az olvasót arra, hogy az oldalakat böngészve keresse meg az őt érdeklő információt.

Néhány szakdolgozat esetében az irodalomjegyzék hasznos, de nem döntő fontosságú kiegészítő, más szakdolgozatok esetében (amelyekben pl. egy bizonyos területen folytatott irodalmi kutatást írnak le, vagy egy szerző összes kiadott és kiadatlan művét összegzik, esetleg éppen a bibliográfia a legérdekesebb rész. Nem is beszélve a kifejezetten bibliográfiai szakdolgozatokról, mint például A fasizmusról szóló tanulmányok 1945-től 1950-ig, amelyben a záró bibliográfia nyilvánvalóan nem segédeszköz, hanem végcél.

Nem marad más hátra, mint hogy néhány tanácsot adjunk ahhoz, hogyan kell felépíteni a záró bibliográfiát.

Vegyünk például egy Bertrand Russellről szóló szakdolgozatot. A bibliográfia egyik része Bertrand Russell műveit, a másik a Bertrand Russellről írott műveket tartalmazza (természetesen lehet egy általánosabb része is, amely XX. századi filozófiatörténeti műveket foglal magában). Bertrand Russell műveit kronologikus sorrendben kell felsorolni, a Bertrand Russellről szóló műveket pedig ábécésorrendben. Kivéve, ha a szakdolgozat témája a Russellről 1950 és 1960 között megjelent művek, ebben az esetben a Russellről szóló irodalomnak is kronologikus sorrendben kell állnia.

Ha A katolikusok és az Aventinus címmel íránk szakdolgozatot, az irodalomjegyzék a következő részekből állna: dokumentumok és parlamenti okmányok, újság- és folyóiratcikkek a katolikus sajtóból, fasiszta cikkek és folyóiratok, más politikai csoportok cikkei és folyóiratai, a témáról írott művek (és esetleg a korszakról szóló általános történeti műveket tartalmazó rész).

Mint látják, a probléma szakdolgozatonként változik, a lényeg az, hogy úgy rendezzük el a bibliográfiát, hogy lehetővé váljék az elsődleges és a másodlagos források, a megbízható és a kevésbé szavahihető tanulmányok stb. megkülönböztetése és azonosítása.

Az előző fejezetekben elmondottak értelmében az irodalomjegyzék céljai végeredményben tehát a következők: a) felismerhetővé kell tennie az idézett műveket; ~b) meg kell könnyítenie a megtalálásukat; c) meg kell mutatnia, tisztában vagyunk-e annak a tudománynak a szabályaival, amelyből diplomát szerzünk.

A tudományág ismerete két dolgot jelent: azt a benyomást keltjük, hogy ismerjük a szóban forgó téma teljes szakirodalmát, és hogy követjük a kérdéses tudományág bibliográfiai hagyományait. Ami a második pontot illeti, lehet, hogy a könyvünk által javasolt általános szempontok nem a legjobbak, ezért mindig az adott terület szakirodalmát kell alapul venni. A második ponttal kapcsolatban jogosan felmerülhet az a kérdés is, hogy vajon a bibliográfiában csak azokat a műveket kell-e feltüntetni, amelyeket elolvastunk, vagy mindent, amiről tudomásunk van. A legkézenfekvőbb válasz az, hogy egy szakdolgozat irodalomjegyzékében csak a valóban olvasott műveket szabad feltüntetni, az összes többi megoldás tisztességtelen. Ez azonban megint csak a szakdolgozat jellegétől függ. Lehet, hogy a szakdolgozatnak éppen az a célja, hogy a témával kapcsolatosan megjelent valamennyi írást felsorakoztassa, ebben az esetben persze fizikai képtelenség, hogy mindent el tudjunk olvasni. Ilyenkor elegendő, ha a jelölt világosan rámutat arra, hogy nem olvasta a bibliográfiában szereplő összes művet, és esetleg csillaggal megjelöli azokat, amelyeket elolvastott. Ez olyan esetekre vonatkozik, amikor a témával kapcsolatban még nem készült teljes bibliográfia, és a jelölt munkája abból áll, hogy összeszedi az elszórt utalásokat. Ha történetesen már van teljes bibliográfia, akkor utalni kell rá, és csak a valóban olvasott műveket kell feljegyezni.

Egy bibliográfia megbízhatósága sokszor már a címből kiderül. Lehet a cím Bibliográfiai utalások, Olvasott művek jegyzéke, Általános irodalomjegyzék X témában, és máris egyértelmű, hogy milyen kérdésekre kell kielégítő választ találnunk benne, illetve, hogy melyeket áll jogában nem kielégíteni. Nem adhatjuk A második világháború bibliográfiája címet egy harminc olasz címből álló jegyzéknek. Írják azt, hogy Olvasott művek jegyzéke, és bizakodjanak Istenben. Bármilyen szegényes is a bibliográfia, próbálják meg legalább helyes ábécésorrendbe állítani a címeket. Ennek megvannak a szabályai: mindig a vezetéknevvel kell kezdeni, és a nemesi címek, mint a „de” és a „von”, nyilvánvalóan nem tartoznak a vezetéknevhez, míg a nagybetűs előjárósók igen. Tehát D'Annunzio a D-hez kerül, de Ferdinand de Saussure Saussure, Ferdinand de-ként szerepel majd. Azt írják majd, hogy De Amicis, Du Bellay, La Fontaine, ugyanakkor azt, hogy Beethoven, Ludwig van. Ebből a szempontból is szem előtt kell tartani azonban a szakirodalmat. A régi szerzők esetében például (a XIV. századig) a keresztnévet idézzük, nem pedig azt, ami vezetéknevnek látszik, valójában azonban az apa nevéből képzett családnév vagy a születési hely megjelölése.

Befejezésképpen, egy átlagos szakdolgozat bibliográfiája a következő részekből állhat:

Források

Repertóriumok

A témával vagy a szerzővel kapcsolatos művek (esetleg könyvekre és cikkekre bontva)

A témához kapcsolódó anyagok (interjúk, dokumentumok, kijelentések).

VI. 3. A függelék

Vannak olyan szakdolgozatok, amelyekben nélkülözhetetlen a függelék. Ha egy önök által talált és átírt ritka szövegről írnak szakdolgozatot, a függelékben közölni kell a szöveget, s lehet, hogy ez lesz a munka legeredetibb része. Ha egy történelmi szakdolgozatban gyakran hivatkoznak egy adott dokumentumra, közölhetik a függelékben akkor is, ha máshol már

megjelent. Ha jogi témájú szakdolgozatban egy törvényt vagy törvénycsoportot tárgyalnak, akkor közölhetik a függelékben (amennyiben nem szerepelnek az éppen használatos törvénykönyvekben, amelyek mindenkinek a rendelkezésére állnak).

Ha egy anyagot függelékben idéznek, elkerülhetik a szövegben a hosszas, unalmas idézéseket, és könnyen hivatkozhatnak rá.

Függelékbe kerülnek a táblák, diagramok, statisztikai adatok, hacsak nem olyan egyszerű példáról van szó, amelyeket könnyű elhelyezni a szövegben.

Általában véve a függelékben helyezünk el minden olyan adatot és dokumentumot, amely nehézkessé tenné a szöveget, és megnehezítené az olvasó dolgát. Olykor azonban semmi nem fárasztóbb, mint a függelékre való állandó hivatkozások, amelyek arra készítetik az olvasót, hogy az éppen olvasott oldalról percenként a szakdolgozat végére ugorják. Ilyen esetekben a józan észre kell hallgatni, s mindent meg kell tenni, hogy a szöveg ne váljék hermetikussá. A rövid idézeteket bele kell írni, a függeléknek azt a részét pedig, amelyre éppen hivatkoznak, röviden össze kell foglalni.

Ha szükségesnek tartják valamely elméleti kérdés részletesebb kifejtését, de úgy vélik, hogy megzavarnák vele a szakdolgozat menetét, mert csak érintőlegesen kapcsolódik a témához, akkor a kérdést tárgyalják a függelékben. Tegyük fel, arról írnak szakdolgozatot, hogyan hatott Arisztotelész Poétikája és Retorikája a reneszánsz gondolkodásmódra, és úgy vélik, hogy századunkban a chicagói iskola megfelelő módon értelmezte ezeket a szövegeket. Ha a chicagói iskola képviselőinek megfigyelései épp arra szolgáltak, hogy tisztázzák Arisztotelész és a reneszánsz gondolatvilág kapcsolatait, akkor azokat a szövegben kell idézni. Lehet azonban, hogy érdekes volna részletesebben kifejteni őket egy önálló függelékben, ahol példákkal érzékeltethetnék, hogy nemcsak a reneszánsz, hanem a mi századunk is megpróbálta újjáéleszteni Arisztotelész műveit. Megtörténhet az is, hogy romantikából írnak szakdolgozatot Trisztánról, de a függelék egy részét annak szentelik, hogy kifejtsék, hogyan használta fel a mítoszt a dekadentizmus Wagnertől Thomas Mannig. Ez nem kapcsolódna közvetlenül a szakdolgozat filológiai témájához, de esetleg be akarják mutatni, hogy a wagneri interpretáció mennyi gondolatot ébresztett a filológusban is, vagy éppen ellenkezőleg, hogy filológiailag mennyire elhibázott modellt képvisel, ezért további kutatást és elmélkedést javasolnak. Nem mintha az ilyen függelék ajánlatos volna. Inkább illik egy érett tudós munkájába, aki megengedheti magának, hogy elkalandozzék a témától, és kritikát gyakoroljon. Pszichológiai szempontból

azonban mindenképpen javasolnám. A kutatás hevében olykor kiegészítő vagy alternatív utakra lelünk, és nem tudunk ellenállni a kísértésnek, hogy beszéljünk ezekről a megérzésekről. Azáltal, hogy mindezt a függelékbe számúzzuk, egyfelől kielégítjük önkifejezési igényünket, ugyanakkor nem akasztjuk meg a szakdolgozat menetét.

VI. 4. A tartalomjegyzék

A tartalomjegyzékben fel kell tüntetni a szöveg valamennyi fejezetét, alfejezetét és további részeit, ugyanazzal a számozással, ugyanazokkal az oldalszámokkal és ugyanazokkal a nevekkel. Ez nyilvánvaló tanácsnak tűnik, de a szakdolgozat beadása előtt ellenőrizni kell, hogy a tartalomjegyzék valóban megfelel-e ezeknek a kívánalmaknak. A tartalomjegyzék nélkülözhetetlen mind az olvasó, mind az önök számára. Arra szolgál, hogy gyorsan visszakereshessünk egy adott témát.

Állhat a mű elején vagy a végén. Az olasz és a francia könyvekben a mű végén, az angol és sok esetben a német könyvekben a mű elején szerepel. Egy ideje néhány olasz kiadó is a második módszert alkalmazza.

Véleményem szerint kényelmesebb, ha a tartalomjegyzék a mű elején áll. így néhány oldal

átlapozása után megtaláljuk, amit keresünk, ellenben ha a könyv végére akarunk lapozni, nagyobb fizikai munkát kell végeznünk. De ha a könyv elejére tesszük, legyen valóban az elején. Angolszász kiadásokban gyakran az előszó után helyezik el, olykor az első és a második kiadáskor irt előszó után. Ez barbárság. Öncélú hülyeség, éppolyan, mintha a könyv közepére tennék.

Az egyik alternatíva az, hogy az igazi tartalomjegyzéket minden egyes fejezetet feltüntetve a mű elejére tesszük, a nagyon átgondolt összefoglalást pedig a mű végére, mint egyes könyvekben, amelyeket nagyon kis egységekre tagolnak. Általában tehát a fejezetek mutatóját tesszik a mű elejére, a részletes tárgymutatót pedig rendszerint névmutatóval együtt a mű végére. Az utóbbira egy szakdolgozatban nincs szükség. Elég egy jó, részletes tartalomjegyzék, lehetőleg a mű elején, közvetlenül a címlap után.

A tartalomjegyzék felépítésének követnie kell a szöveg felépítését. Vagyis ha a szöveg 1. 2 része az 1. fejezet egyik alfejezete, akkor annak ki kell derülnie az elrendezésből is. Hogy jobban megértsék, a 22. táblázatban megadunk két tartalomjegyzék-mintát. A fejezetek és az alfejezetek számozása azonban más is lehet, használhatunk római és arab számokat, az ábécé betűit stb.

22. táblázat
TARTALOMJEGYZÉK-MINTÁK: ELSŐ PÉLDA
CHARLIE BROWN VILÁGA

Bevezetés	3
1. CHARLIE BROWN ÉS AZ AMERIKAI KÉPREGÉNY	
1.1. Yellow Kidtól Charlie Brownig	7
1.2. A kalandos és a humoros műfaj	9
1. 3. A Schulz-ügy	10
2. HÉTKÖZNAPI KÉPREGÉNYROVATOK ÉS VASÁRNAPI OLDALAK	
2.1. Különbségek az elbeszélés ritmusában	18
2. 2. Tematikai különbségek	21
3. IDEOLÓGIAI TARTALMAK	
3.1. A gyermekkor ábrázolása	33
3–2. A család implicit ábrázolása	38
3. 3. A személyes identitás	4-5
3-3. 1. Ki vagyok én?	58
3. 3.2. Kik a többiek?	65
3–3. 3. Népszerűnek lenni	78
3–4. Neurózis és egészség	88
4. A GRAFIKAI JEL FEJLŐDÉSE	96
Utószó	160
Statisztikai táblák: az olvasás mutatói Amerikában	189
Függelék 1: A Peanuts a rajzfilmekben	200
Függelék 2: A Peanuts utánpótlásai	234
Bibliográfia: Gyűjteményes kötetek	250
250	
Schulz cikkei, interjúi, kijelentései	260
Schulz műveiről szóló tanulmányok	
— Az Egyesült Államokban	276
— Más országokban	277

— Olaszországban 278

TARTALOMJEGYZÉK-MINTÁK: MÁSODIK PÉLDA
CHARLIE BROWN VILÁGA

<u>Bevezetés</u>	3	
I. YELLOW KIDTŐL CHARLIE BROWNIĞ		7 II. HÉTΚÖZNAPI
KÉPREGÉNYROVATOK		
ÉS VASÁRNAPI OLDALAK	18	
III. IDEOLÓGIAI TARTALMAK	45	
IV. A GRAFIKAI JEL FEJLŐDÉSE	76	
<u>Utószó</u>	90	

A 22. táblázatban közölt tartalomjegyzéket a következőképpen is számozhatjuk: A. ELSŐ FEJEZET

A. I. Első alfejezet

A. II. Második alfejezet

A. II. 1. A második alfejezet első

része A. II.2. A második alfejezet második része és így tovább Vagy írhatjuk a következő módon: I. ELSŐ FEJEZET

1.1. Első alfejezet I. 2. Második alfejezet

1.2.1. A második alfejezet első

része és így tovább

252

Választhatnak más módszereket is, amelyekkel ugyanilyen világossá és egyértelművé tehetik az írásképet.

Mint láthatták, nem kell pontot tenni a címek végére. Jobb, ha a számokkal balra terjeszkednek, nem pedig jobbra, tehát így

7-8.

9-10. nem pedig így

7-8.

9-

10.

Ugyanez érvényes a római számokra. Szórszálhasogatás? Nem, tisztaság. Ha ferdén áll a nyakkendőjük, megigazítják, és még egy hippi sem szereti, ha galambszar van a vállán.

VII. ÖSSZEGZÉS

Befejezésképpen két megjegyzésem volna: *a szakdolgozatírás szórakozás, a szakdolgozat pedig olyan, mint egy hizott disznó, az ember semmit nem dob el belőle.*

Aki úgy olvasta ezt a könyvet, hogy még nem rendelkezik kutatási gyakorlattal, vagy fél a szakdolgozatírástól, mert nem tudja, hogyan kell csinálni, az talán most halálra rémült. Mennyi szabály, mennyi utasítás, hogy lehet túlélni mindezt...

Ez azonban nem így van. A teljesség kedvéért nekem egy totálisan tapasztalatlan olvasót kellett elképzelnem. Az említett technikák közül azonban sokat bizonyára már mindannyian elsajátítottak olvasás közben. Ez a könyv arra szolgál, hogy mindazt tudatosítsa, amit önök közül sokan már öntudatlanul magukba szívtak. Ha egy autóvezető arra kényszerül, hogy elgondolkodjék saját mozdulatain, rádöbben, hogy ő egy rendkívüli gépezet, amely a másodperc töredékei alatt életfontosságú döntéseket hoz, és soha nem engedheti meg magának, hogy hibázzon. Mégis majdnem mindenki vezet autót, és a balesetek áldozatainak száma azt mutatja, hogy az emberek nagy része élve megússza.

Az a fontos, hogy a dolgokat *kedvvel* csináljuk. S ha olyan témát választottak, amely érdekli önöket, ha elhatározzák, hogy valóban a szakdolgozatra szánják azt a meglehetősen rövid időt, amelyet kitűztek maguk elé (leszögeztük, hogy a legrövidebb időszak hat hónap), akkor rájönnek, hogy a szakdolgozat tekinthető játéknak, fogadásnak, keresésnek is.

Ha egy nehezen fellelhető szöveget megtalálunk, olyan ki elégtelést érezhetünk, mint sportolás közben. Ha hosszas gondolkodás után rájövünk egy megoldhatatlannak tűnő kérdés megoldására, olyan kielégülést érezhetünk, mint egy rejtvény megfejtésekor.

A szakdolgozatírást kihívásként kell megélni. Saját maguk a kihívók, a meccs elején feltesznek maguknak egy kérdést, amelyre még nem tudnak válaszolni. Arról van szó, hogy véges számú lépés után meg kell találniuk a megoldást. A szakdolgozatírás tehát néha olyan, mint két fél mérkőzése : a szerző nem akarja elárulni a titkát, önöknek kell finoman behálózniuk, kikérdezniük őt, hogy elmondja, amit nem akart, pedig el kellett volna mondania. Néha pedig olyan, mint a pasziánsz: minden összetevő megvan, csak a helyére kell tenni.

Ha nagy harci kedvvel játsszák a mérkőzést, akkor jó szakdolgozatot fognak írni. Ha már kezdetben az a gondolatuk támad, hogy az egész csak lényegtelen rituálé, akkor már az elején vereséget szenvednek. Ha így áll a dolog, akkor – mint már az elején is mondtam (és ne kényszerítsenek arra, hogy megismételjem, hiszen illegális) – írassák meg valakivel, vagy másoljanak le egy szakdolgozatot, ne tegyék tönkre az életüket, és ne tegyék tönkre azok életét, akiknek majd segítenük kell, avagy el kell olvasniuk.

Ha kedvvel írják a szakdolgozatot, akkor később bizonyosan folytatni akarják. Miközben az ember a szakdolgozatot írja, általában csak arra a pillanatra gondol, amikor elkészül vele: az utána következő szabadságról álmodozik. Ha azonban jól végezte a munkáját, gyakran előfordul, hogy fellobban benne a munkaszünet. Olyankor el akarunk mélyedni minden olyan gondolatban, amely fölött átsiklottunk, nyomon akarjuk követni azokat a gondolatokat is, amelyek felmerültek ugyan, de el kellett vetnünk őket, újabb könyveket akarunk olvasni, tanulmányokat akarunk írni. Ez azt jelenti, hogy a szakdolgozatírás aktivizálta intellektuális metabolizmusukat, vagyis pozitív élmény volt. Azt is jelenti, hogy immár a kutatási kényszer áldozataivá válunk, valahogy úgy, mint Chaplin a *Modern időkben*, amikor munka után is tovább húzogatta a csavarokat. És nagy erőfeszítést okoz a lefékezés. Ám még ha sikerül is lefékezniük, esetleg rájönnek arra, hogy elhivatottságot éreznek a kutatásra, s hogy a szakdolgozat nemcsak a diploma megszerzésének eszköze volt, nemcsak arra kellett, hogy egy lépéssel előbbre jussanak a társadalmi ranglétrán, vagy hogy eleget tegyenek a szülők kívánságának. Ugyanakkor nem állítjuk, hogy ha az ember tovább akarja folytatni a kutatást, akkor az egyetemi karriert kell választania, vagyis meg kell várnia, amíg szerződtek, és addig meg kell tagadnia a hétköznapi munkát. Lehet valamennyi időt kutatásra fordítani akkor is, ha közben valamilyen mesterséget űzünk, és nem az egyetemi megbízásra várunk. Egy jó szakembernek is folytatnia kell a tanulást.

Ha bármilyen kutatást végeznek, rájönnek majd, hogy a jó szakdolgozat olyan termék, amelyből semmit nem kell eldobni. Első alkalommal egy-két tudományos cikket nyernek belőle, esetleg (némi átdolgozás árán) egy könyvet. Az idő múlásával azonban észreveszik, hogy minduntalan visszatérnek a szakdolgozathoz idézetekért, hogy újra felhasználják az olvasmányjegyzéket, esetleg annak olyan részeit, amelyek nem kerültek bele a szakdolgozat végső változatába. A szakdolgozat mellékes részei új kutatás kiindulópontjává válhatnak... Megtörténhet az is, hogy évtizedekkel később térnek vissza a szakdolgozathoz. Már csak azért is, mert olyan, mint az első szerelem, nehéz elfelejteni. Végül is az volt az első alkalom, hogy komoly tudományos munkát végeztek, ami pedig nem elhanyagolható élmény.